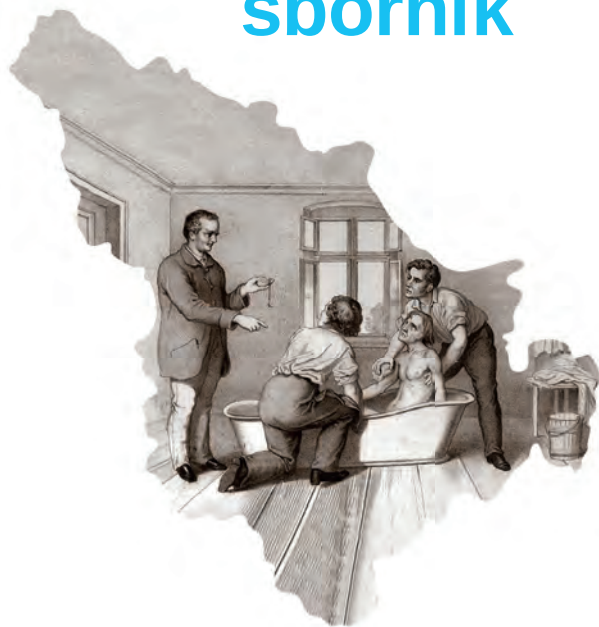

jesenicko vlastivědný sborník

svazek 24
Jeseník 2023

vlasti
vědné muzeum
jesenicka

Příspěvková organizace
zřízená a financovaná
Olomouckým krajem

Státní
Okresní
Archiv
Jeseník

ISBN 978-80-87496-28-2 (Vlastivědné muzeum Jesenicka)

ISBN 978-80-87632-94-9 (Zemský archiv v Opavě)

ISSN 1213-0192

Obsah

Bohumila Tinzová: Úvodní text k 200. výročí založení prvního vodoléčebného ústavu

ČLÁNKY

- 7** Vladan Hanulík: Cesta vodoléčby od magického zařikávání do přednáškových místností lékařských fakult
- 24** Matěj Matela: Dr. Konstantin Peičić na Gräfenberku. Priessnitz a jeho vodoléčba očima jednoho z otců srbské medicíny
- 44** Jiří Glonek: Fenomén Priessnitz a nové přírůstky ve fondu Vědecké knihovny v Olomouci
- 50** Michal Kubica: Proměny správního zřízení a dvora biskupa Schaffgotsche na Jánském Vrchu
- 67** Marek Palys: Královské střelby na Jesenicku. Stručný nástin historie
- 79** Pavel Šopák: Stavební proměny Lipové-lázní od konce 18. století do konce druhé světové války
- 88** Kamil Tomášek: Začátek tradice aneb první odborná sympozia v lázních Jeseník v letech 1956 a 1959
- 104** Ludmila Slezáková, Tereza Harazínová, Violeta Honišová, Eliška Podešvová, Johana Šopáková, Tereza Šopáková, Eliška Vašíčková: Jedovaté rostliny ve veřejné zeleni města Jeseníku
- 119** Kristián Hubatka, Jana Hamplová, Barbora Jakobů, Iva Stará, Ren Starých, Martin Starý: Výzkum opylovačů na Jesenicku

DROBNOSTI

- 126** Jiří Úlovec: Zaniklý zámek v Bukové na Javornicku
- 135** Květoslav Growka: Revoluční skalické známky Viléma Krmníčka
- 139** Milan Palák: Dopisy Odboru Matice opavské v Dolní Lipové Františku Sokolu Tůmovi
- 144** Milan Rychlý: Obraz Kristus v žaláři pochází z kapličky Utrpení Krista v Javorníku
- 147** Jan Petrásek: Vizitační protokoly jako pramen k nejstarším dějinám sociální a zdravotní péče na Jesenicku
- 152** Olga Halášová: Povodně na Jesenicku v roce 1903

KRONIKA

- 158** Pavel Rušar: Vlastivědné muzeum Jesenicka v roce 2022
- 168** Kateřina Jurková: Rok 2022 ve Státním okresním archivu Jeseník

CO PŘINESL ČAS

- 171** Za starými jesenickými uhlíři. Výstava jesenického muzea přiblížila práci chlapů od milířů

- 173** Medaile Františka Ferdinanda d'Este z dílny Hanse Schwatheho
- 176** Stručná zpráva o T-expedici 2022
- 178** Připomínka čtyřtého výročí čarodějnického procesu s Barborou Schmiedovou
- 179** Odhalení pamětní desky nadporučíku četnictva Antonu Guhrovi ve Zlatých Horách
- 180** Jesenické muzeum hostilo putovní výstavu o zaniklých sídlech
- 181** Výstava Nemoc nechodí po horách ale po lidech.
Dějiny zdravotní péče na Jesenicku
- 183** Ukončen výzkum hospodářského objektu v městské části Javorník-Podměstí
- 185** Nález fotografi e zemřelého javornického stavitele Aloise Utnera
- 187** Nová kamenosochařská expozice ve zlatohorském muzeu
- 189** Odešel architekt Vlado Milunić, autor nezrealizovaného projektu jesenického multikulturního centra
- 191** Za Petrem Procházkou

LITERATURA

- 193** Přečetli jsme za vás
- 206** Jesenicko na stránkách periodik

Slovo úvodem

Vážení příznivci Jesenicka, našeho kraje i tohoto sborníku,

všichni známe osobnosti, jejichž sláva je samotné dlouho nepřezije, ale též takové velikány, kteří povstali ze zapomnění i po mnoha desetiletích jako bájný Fénix z popela.

Asi netřeba dlouho přemýšlet o tom, koho se následující charakteristika týká. Byl to muž, za nímž jezdili pacienti z celé Evropy i ze zámoří, kterému chodily dopisy pouze s jeho jménem, příjmením a jednoduchou adresou *Gräfenberg, Schlesien*. Vyšly o něm desítky knih již za jeho života, byl oslavován i haněn mnoha lékaři a celebritami své i pozdější doby. Jméno toho muže přežilo období po druhé světové válce, kdy z jeho odkazu zbyl v Československu prakticky pouze zábal, jímž maminky léčily vysoké horečky svých dětí. Přežilo léta, kdy se z Gräfenberku staly Lázně Jeseník a město Freiwalldau či Frývaldov dostalo zcela jiné jméno, Jeseník.

Jistě, jedná se o našeho nejznámějšího rodáka Vincenze Priessnitze (1799–1851), jenž v roce 1822 založil v rodné osadě Gräfenberk první vodoléčebný ústav na světě a položil základ novodobé vodoléčby.

Zásluhu o jeho „vzkříšení“ po roce 1945 je nutno přičíst třem lidem; dva z nich byli lékaři a věnovali se mj. balneologii. MUDr. PhDr. Josef Sajner (1909–1992), balneolog, farmakolog, první docent historie lékařství na UJEP v Brně (dnešní Masarykově univerzitě) a balneolog MUDr. Vladimír Křížek CSc. (1924–2003). Třetím z tria byl JUDr. Miloš Kočka (1910–2010), pražský právník a spisovatel, jenž se díky opakovaným léčebným pobytům ve zdejších lázních seznámil s osobností jejich zakladatele, která jej zaujala natolik, že se nadlouho usadil v tehdejším šumperském archivu, přečetl snad veškerou dostupnou literaturu a nakonec v roce 1987 vydal životopisný román *Prameny živé vody*. A byl to opět on, kdo položil základ Společnosti Vincenze Priessnitz a spolu s ní dosáhl zapsání 200. výročí narození Vincenze Priessnitze v roce 1999 na seznam výročí UNESCO. Nastartoval tím novou vlnu zájmu o osobnost zapomenutého léčitele. Svůj zájem o toto téma zúročil společně s nestorem jesenických lázní MUDr. Aloisem Kubíkem v publikaci *Vincenz Priessnitz. Světový přírodní léčitel*, která vyšla v roce 2006. Nesmíme zapomenout ani na osobnost MUDr. Oldřicha Grünera, který se ve svém díle věnoval především medicínskému pohledu na Priessnitzovy vodoléčebné metody a jejich uplatnění v současné medicíně. Postupně se přidávali další a další badatelé, zmiňme mj. PhDr. Jürgena Helfrichta, který jako svoji habilitační práci zpracoval velmi podrobně Priessnitzův odkaz v německy mluvících zemích, Mgr. Vladana Hanulíka, Ph.D., jehož studie se věnují řadě dosud neprobádaných témat s léčitelem a jeho lázněmi spojených. Vyšly též obrazové publikace, mj. kniha Květoslava Growky *Priessnitzovy léčebné lázně Jeseník v proměnách staletí*. Lázně Jeseník byly též zařazeny mezi nejvýznamnější české lázně v publikaci Pavla Zapletala *Slavné lázně Čech, Moravy a Slezska*. V nedávné době byly vydány zásluhou MUDr.

Kubíka i české překlady dvou stěžejních životopisů z pera Priessnitzova současníka Engelberta Maxmiliana Selingera či Philo vom Waldeho.

V současnosti již tedy také v české literatuře k Vincenzi Priessnitzovi a jeho metodě vodoléčby, či chcete-li celostní medicíny, existuje velké množství statí i knih. Vodoléčebné procedury se po privatizaci znovu objevily i v samotných Priessnitzových léčebných lázní, a s. Vincenz Priessnitz se tak vrátil na zasloužené výsluní pozornosti balneologů i široké veřejnosti.

Roku 2022, tj. v roce dvoustého výročí založení prvního vodoléčebného ústavu na světě, je pádný důvod k oslavě jedné z nejvýznamnějších osobností s vazbou k našemu městu a kraji. Vincenz Priessnitz a jeho promyšlený systém přírodní celostní medicíny založený na využití zdrojů, jimiž náš region disponuje i dnes, tedy pramenité vody, čistého vzduchu a aktivního pohybu, je dalším praktickým důkazem skutečnosti, že i z Jesenicka může vzejít nečekaný vítěz nad časem a lidskou pamětí.

Připomenutím díla Vincenze Priessnitze ve třech příspěvcích letošního *Jesenicka* chce také redakční rada sborníku a kolektiv věrných autorů uctít jeho památku. Začtete se proto pozorně do velice zajímavého článku *Cesta vodoléčby od magického zařikávání do přednáškových místností lékařských fakult* Vladana Hanulíka, bibliograficky laděného příspěvku Jiřího Glonka *Fenomén Priessnitz a nové přírůstky ve fondu Vědecké knihovny v Olomouci* či do skutečně objevné studie Matěje Mately *Dr. Konstantin Peičić na Gräfenberku. Priessnitz a jeho vodoléčba očima jednoho z otců srbské medicíny*. Jistě se mnou budete souhlasit, že do odkazu Vincenze Priessnitze je stále co doplňovat. Navíc najdete v letošním sborníku další stať k historii našich lázní, a to z pera Kamila Tomáška: *Začátek tradice aneb první odborná sympozia v lázních Jeseník v letech 1956 a 1959*.

Bohumila Tinzová

Cesta vodoléčby od magického zařikávání do přednáškových místností lékařských fakult

Vladan Hanulík

Priessnitzův mýtus

Dle vzpomínek Ludwiga Streita, pacholka na statku Priessnitzovy rodiny, začal Vincenz Priessnitz budovat lázeňskou infrastrukturu na základě vnuknutí svého otce Franze, který měl ke svému synovi, jenž odjížděl poskytovat své léčebné služby zájemcům v širokém okolí Jeseníku, promluvit následovně: „Milý Vincenzi, už odtud neodjížděj. Zůstaň doma a nechej nemocné, aby přicházeli za tebou, už si s tolika cizími lidmi nevíme sami rady.“¹ Priessnitz měl následně svému otci dát za pravdu: „Budu se řídit Vaší radou, sousedé na Gräfenberku z toho něco alespoň něco mít a naše malá osada se tím pozvedne. Stejně mě při mém cestování pronásledují lékaři a snaží se mě přistihnout, musím od nich trpět tolik šikany, a navíc nikde není tak dobrá voda jako zde na Gräfenberku.“²

Ludwig Streit vložil do svých pamětí celou řadu prvků, jejichž charakter lze popsat nejlépe jako mýtotvorné. Priessnitz je zpravidla představován jako prostý člověk, který chtěl pouze pomáhat nemocným a shodou okolností touto svou aktivitou i zbohatl, což je ovšem interpretováno téměř jako nechtěný důsledek jeho projevené dobrosrdečnosti. Setkáváme se s takřka legendistickým podáním muže, který ve skutečnosti dokázal během svého života shromáždit nevídaný majetek, vybudovat sociální síť kontaktů, jejíž součástí byli představitelé inteligence i vyšší šlechty, a proměnit sociální i ekonomický kapitál v symbolické rovině do vzestupu sociální prestiže své rodiny symbolizované nejlépe sňatkem téměř všech svých dcer s představiteli šlechty.

Záporné role jsou v tomto příběhu přiřčeny závistivým sousedům, neposlušným pacientům, zejména pak ale lékařům, kteří se snažili Priessnitze omezovat ve všech směrech. Pojdme se tedy zamyslet nad tím, jakým způsobem lékaři vnímali léčebnou metodu Priessnitze v kontextu 19. století a kdy se z Gräfenberku dostala až do výukových sálů přednáškových místností univerzit.

Léčebné fušerství

Nejprve je nutno připomenout legislativní pravidla, která platila pro regulaci léčebných aktivit v rámci habsburské monarchie v dané době. Dle trestního

1. SOKA Jeseník, f. Rodinný archiv Priessnitz-Ripper, krabice č. 3, svědectví č. VIII, Ludwig Streit, s. 7.
2. Tamtéž.

zákoníku, vydaného roku 1803 pro celou monarchii, byla činnost, kterou prováděl Vincenz Priessnitz, jednoznačně mimo panující právní rámec monarchie. Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích řadil nedovolenou činnost na poli léčebných aktivit mezi těžké policejní přestupky ohrožující bezpečí života. Konkrétní postih vymezoval v případě slezského léčitele paragraf 98 o následujícím znění: „Kdo, bez zákonem stanoveného oprávnění, zabývá se ošetřováním nemocných jako lékař či chirurg, a činí tímto způsobem obživu, bude potrestán, dle délky doby, po kterou svou nedovolenou činnost provozoval, a škod, které touto činností přivodil, ostrým arestem od jednoho do šesti měsíců trvání.“³ Trestní zákoník kodifikoval normu, která však platila již 30 let. Léčebné fušerství, tedy léčení nemocných za výdělek, bylo zapovězeno osobám bez univerzitního vzdělání na základě zdravotního normativu již od roku 1770. Daný zákaz byl formulován snahou po ochraně zdraví populace před osobami, které kvůli neschopnosti odhadnout dopady svých terapeutických doporučení mohly ohrožovat každého. Prosazovala se tak profesionalizace léčebného trhu a jeho monopolizace, tedy vyhrazení léčby pouze aprobovaným osobám. Pro habsburskou monarchii byla v daném ohledu typická obrovská míra progresivity, neboť profesionalizaci léčebného trhu zde osvícenští panovníci ve spolupráci s intelektuály prosadili o 100 let dříve, než se to podařilo v Anglii. Habsburská říše tak byla první evropskou zemí, kde k dané zákonné úpravě došlo.

Úsilí o zamezení Priessnitzova nelegálního podnikání bylo tedy v tomto smyslu jednoznačně autentickou snahou dodržet zákony s ohledem na potenciální nebezpečnost nelegálních praktik ohrožujících zdraví populace. Z ducha legislativy vycházela též formulace první písemné stížnosti na činnost Vincenze Priessnitze ze strany vrchnostenského lékaře vratislavského biskupství Antona Schnorfeila. V dopise adresovaném syndikovi města Jeseníku Schnorfeil 19. září roku 1822 uvádí, že „jistý Priessnitz z Gräfenberku u Jeseníku byl předečtírem zavolán k sedlákovu Neumannu Kurzerovi do Javorníka, aby zde potíral houbou jeho ženu trpící již tři roky pomatením myslí, a tím ji dle panujících domněnek vyléčil“.⁴

Zamezení činnosti léčitele provozujícího svou činnost nelegálně bylo tedy jednoznačně krokem přispívajícím k ochraně zdraví, ne důsledkem osobní zášti závistného lékaře. Schnorfeil byl povinen v rámci své funkce podobné excesy hlídat a hlásit je. Priessnitz však v danou dobu již nacházel pevnou oporu v orgánech místní samosprávy. Městská rada Jeseníku, vystupující jako prvoinstanční soudní orgán, reagovala vzhledem k potenciální výši trestního postihu jednoho až šesti měsíců žaláře velice liberálně. Způsob, jímž svou léčbu Priessnitz prováděl a následně představil před tribunálem, nepovažovali členové rady za

3. BLUMMENTRITT, Stephan (hrsg.): *Das österreichische Strafgesetz über schwere Polizeiverbrechen vom 3. September 1803, samm den hierzu bis Mai 1844 nachträglich erschienen Gesetzen und Verordnungen*, Erster Theil. Wien 1846, s. 95–96.

4. SOkA Jeseník, f. Archiv města Jeseník, signatura LXXI, inv. č. 763, karton č. 211, Anton Schnorfeil syndikovi města Jeseník, 19. 9. 1822.

nebezpečný a úspěch přičítali pouze víře takto ošetřovaných. Z tohoto důvodu Priessnitzze pouze varovali před dalším pokračováním jeho léčebných praktik spočívajících v omývání osob houbou a hrozbou penalizace vyměřené pro podobné činy v trestním zákoníku v případě, že tuto výstrahu nebude respektovat.

Rozsudek vynesený při řízení s Priessnitzem roku 1822 se však přednostně zaměřuje na restrikcí léčebné procedury prováděné za pomoci houby. Úkonů, které Priessnitz během počátečních fází rozvoje svých vodoléčebných postupů praktikoval, se dotýkalo podezření dozorujících orgánů z praktikování magických praktik. Priessnitz měl totiž při omývání vyslovovat zaříkávání či jinak nesrozumitelně promlouvat.⁵

Návaznost počátků Priessnitzova působení na archaické vrstvy lidového léčitelství se objevuje v řadě pramenů. Svědectví lze zaznamenat například ve vzpomínkách Andrease Müllera, jenž začátky Priessnitzova působení identifikoval s příhodou, při níž spor dvou děveček o možnost pastvy na biskupských pozemcích v okolí Jeseníku vyústil v to, že jedna z nich zařála do boku pasoucí se krávy srp. Majitel poraněného kusu dal na radu své ženy povolat lokálního léčitele, kováře z České Vsi. Událost vzbudila značnou pozornost. Mezi přihlížejícími byl i otec Vincenze Priessnitze, který svého tehdy třináctiletého syna poslal společně s kovářem, aby se přiučil při sledování ošetřování zvířete: „*Vincku, běž s ním a dívej se, co bude ten řetězář s krávou dělat. Jsi chytrý, mohl bys ses něčemu přiučit.*“⁶ Léčebný úkon byl spojen s magickými prvky, nicméně jeho podstata byla velmi podobná prvním popisovaným vodoléčebným metodám užívaným později Priessnitzem. Kovář nechal naplnit vědro vodou a omyl ránu dlaní. Úkon opakoval třikrát a vyřkl u něj sympatetické zaříkání (Sympathiespruch). Poté, co byla rána vymyta, ji kovář sešil a přikázal, aby se provedená léčba sestávající z omývání rány opakovala třikrát denně. Následně se kovář odebral zpět do světnice za majitelem zvířete, kde se podělil s mladým Vincenzem Priessnitzem i o přesné znění zaklínadla.

Představa rituální povahy léčebných úkonů je v příkrém rozporu s pozdějšími interpretacemi Priessnitzova příběhu. Aspekt převzetí již existující praxe lidového léčitelství neodpovídá ideovému obrazu, který byl později s osobou slezského léčitele ztotožňován. Představa originálnosti a romantizující nalezení podstaty nové léčebné metody rozpoznáním přírodních principů⁷ ozdravných sil by pak byla zásadně popřena. Priessnitzova činnost by byla pouhým pokračováním staletých tradic lidového léčitelství. Snaha o návrat k původním principům přírodních zákonů se stala klíčovým znakem popularity vodoléčby ve

5. Podezření na používání sympatetické magie se znovu objevuje při další soudním sporu s Priessnitzem kvůli ošetřování Franze Nitscheho, viz SOKA Jeseník, f. Archiv města Jeseník, signatura LXXXI, karton č. 232, odvolání Vincenze Priessnitze proti rozsudku postihu za léčebné fušerství, Jeseník, 17. 10. 1829.

6. SOKA Jeseník, f. Rodinný archiv Priessnitz-Ripper, krabice č. 3, svědectví XXXI., Andreas Müller, s. 1–2.

7. MERTA, Sabine: *Wege und Irrwege zum modernen Schlankheitskult: Diätkost und Körperkultur als Suche nach neuen Lebensstilen 1880-1930*. Stuttgart 2003, s. 30.

středoevropském prostoru, byla vyjadřována i autory, kteří se snažili hydropatii jakožto první ucelený přírodně léčebný koncept systematizovat. Tito hlásali nutnost „navrátit se z umělých životních podmínek vytržených z přirozenosti zpět k životu podle přírodních pravidel. Jedním slovem to je velká úcta k přírodě, která této zdánlivě jednoduché a přirozené nauce dláždí cestu“.⁸ Nicméně návrat k minulosti prostřednictvím magie se v racionalizující se Evropě líbit nemusel, což je pravděpodobně důvod, proč byly v referencích o Priessnitzovi návaznost na lidové tradice léčitelství a magický původ Priessnitzovy vodoléčby postupně upozadovány. Jednoznačně však figurují v prvních pramenech úřední provenience referujících o Priessnitzovi. V tomto smyslu lze chápat i rozhodnutí členů jesenické soudní komise, výslovně uvádějící, že Priessnitzův úspěch spočívá spíše ve víře pacientů než v úspěšnosti samotné léčby. Právě proto se soustředili na zákaz využívání houby, nástroje zjevně symbolizujícího magický element léčby.

Priessnitzova činnost, tj. léčení osob, byla tedy úřady nadále tolerována bez ohledu na její reálné následky. Priessnitz se snažil vynalézavým způsobem nacházet mezery v zákonech, kdy zde poukazoval na fakt, že za svou pomoc nemocným nepožaduje žádné finanční plnění. Neléčí tedy nikoho za peníze, pouze pacienty ubytovává a poskytuje jim stravu, což skutečně vystihlo slabinu v zákoně, který postihoval léčbu prováděnou za úhradu ze strany klientů.

Na liberálním posuzování činnosti slezského léčitele se podílela řada faktorů – bližší obeznámenost s principy léčby i vzrůstající renomé, které Priessnitzovi bez ohledu na absenci jakéhokoli odborného vzdělání umožňovalo získat stále větší sociální prestiž v lokalitě působení. Ve prospěch Priessnitze se angažovaly i další osoby, jmenovitě je doložena aktivita bratra slezského léčitele, Franze Priessnitze, jenž 14. prosince zaslal dopis krajskému úřadu v Opavě, z pozice duchovního z farnosti svatého Štěpána ve Vídni, v němž poukazoval na údajné ústní svolení, které měl činnosti Vincenze Priessnitze vyslovit arcivévoda Anton a jeho osobní lékař při Priessnitzově návštěvě představitele vládnoucího rodu ve Vídni roku 1826. Zde se dostáváme k prolnutí vodoléčby s děním, jež tehdy ovlivňovalo rozvoj moderního vědeckého lékařství. Osobním lékařem arcivévodky Antona byl totiž Andreas Josef Stifft,⁹ jenž byl díky sňatku své dcery Caroliny od roku 1824 spřízněn s jesenickým rodákem Johannem Nepomukem Raymannem.

Johann Nepomuk Raymann (1780–1847)¹⁰ studoval na lékařské fakultě v Praze, později i ve Vídni, kde roku 1804 získal titul doktora lékařství. Po

8. HIRSCHEL Bernhard: *Hydriatica oder Begründung der Wasserheilkunde auf wissenschaftliche Prinzipien, Geschichte und Literatur*. Leipzig 1840, s. 11.

9. Andreas Josef von Stifft (1760–1836) se stal osobním lékařem císaře Františka roku 1803, z dané pozice také ovlivňoval vývoj medicíny v monarchii, neboť mu podléhalo vedení i náplň lékařských studií na vídeňské univerzitě a tím vlastně i charakter lékařství v celé říši. Později po něm tuto roli zdědil jeho zeť, Johann Nepomuk Raymann.

10. Johann Nepomuk Raymann se narodil 20. 5. 1780 rodičům Josefu Raymannovi, jesenickému pekaři, působícímu v domě čp. 142, a matce Alžbětě, rozené Krampfové, viz ZA v Opavě, f. Sbírká matric Severomoravského kraje, Matrika narozených 1780-1792, sig. JE III 11, s. 8. Rodina tedy sousedila

Obr. 1 Portrét Johanna Nepomuka Raymanna
(Wikimedia Commons)

krátkém působení na univerzitě v Krakově se roku 1810 přesunul na vídeňskou medicínsko-chirurgickou vojenskou akademii v roli řádného profesora patologie a všeobecného lékařství. Roku 1814 se stal představeným kliniky pro ranlékaře vídeňské lékařské fakulty, od roku 1818 pak nejprve provizorním, od roku 1820 i řádným ředitelem Všeobecné nemocnice ve Vídni, největšího léčebného ústavu v monarchii. Roku 1826 byl povýšen do šlechtického stavu (roku 1840 získal i titulaturu rytíře), zlomem v jeho životě však bylo spíše jmenování osobním lékařem panovníka Františka I. roku 1829 s fixním ročním příjmem 6 000 zlatých. Danou funkci de facto zdědil po svém tchánovi, Andreasi Stifftovi. Po smrti Františka I. zastával stejnou pozici i na dvoře císaře Ferdinanda V. Proto na něj roku 1837 také přešla funkce ředitele medicínsko-chirurgického studia a představeného vídeňské lékařské fakulty, byl hlavním protomedikem monarchie, čímž se stal osobou určující vývoj ve sféře zdravotnictví pro celé rakouské císařství.

Prozatím není bezprostředně prokázán písemný kontakt mezi Raymannem a Priessnitzem, nicméně spřízněnost s jesenickou rodinou textilních podnikatelů, zejména starostou Josefem Raymannem (1770–1844), jenž byl Priessnitzovi příznivě nakloněn, svědčí o možnosti prosazení Priessnitze ke konzultaci na vídeňském dvoře právě z této strany. Johann Nepomuk Raymann měl navíc zkušenosti s využitím role chladu v léčení nemocí již před počátkem působení Vincenze Priessnitze, a to v případě léčby břišního tyfu. Ve vídeňské Všeobecné nemocnici doporučoval nechávat působit chlad, ať už v podobě studeného venkovního

s rodinou budoucího starosty Jeseníku a zakladatele textilní tradice rodu Josefa Raymanna (1770–1844), jehož otec roku 1770 obýval v Jeseníku dům čp. 144.

vzduchu, podávání pramenité vody, či částečných studených obkladů.¹¹ Daná forma terapie byla vídeňskou nemocnicí převzata od liverpoolského lékaře Jamese Currieho (1765–1805) již po roce 1804.

Pochopení pro vodoléčbu projevovali také představitelé zemské správy v Opavě, kteří 21. ledna 1831 vydali směrem k činnosti Priessnitzze finální rozhodnutí, jež respektovalo v plném rozsahu doporučení jesenického magistrátu. Priessnitzovi bylo tedy povoleno provozovat lázně za účelem očisty těla, určené pro obyvatele Jeseníku a přilehlého okolí. Zákaz výkonu vodoléčebných procedur tedy mohl Priessnitz prakticky ignorovat a formálně prohlašovat, že poskytuje pouze čistné lázně.

Terapeutický skepticismus

Priessnitzova činnost byla v příkrém rozporu s vývojovou trajektorií profesionalizace léčebného pole. Nároky na monopolizaci mocenského postavení začali lékaři vznášet již od konce 18. století, přesto se slezský léčitel dokázal prosadit proti formální dikci zákonů. Nicméně, jak se pokusím demonstrovat, samotná vodoléčba vadila lékařům mnohem méně.

Cesta k přijetí vodoléčebných postupů mezi vědní obory konvenčního lékařství 19. století byla poměrně komplikovaná, nicméně byla usnadněna situací, která panovala v medicíně po celé 19. století. Ačkoli bychom mohli sledovat výrazné pokroky v řadě oborů, v první polovině století zejména ve fyziologii a patologii, nedostatečná obeznámenost s příčinou vzniku patologických stavů chorob brzdila rozvoj účinných terapií. Nemoc, kterou pacient trpěl, bylo tedy sice možno pojmenovat, ale lékařům chyběly účinné prostředky k její léčbě. Argumenty ve prospěch začlenění vodoléčby mezi metody konvenčního lékařství v 19. století proto vycházely v první půli 19. století z vědomí terapeutického skepticismu, jenž byl typický pro 1. vídeňskou lékařskou školu (1745–1820). Terapeutický skepticismus by se dal definovat slovy jedné z předních osobností této lékařské školy Valentina von Hildebranda: „*Nejdůležitějším úkolem lékaře je naučit se přírodním postupům léčby, které, jak bylo prokázáno, vedou organismus k samoléčbě nemocí*“.¹² Je proto logické, že se lázeňské terapie těšily mezi pacienty, ale i lékaři samotnými, vzrůstající popularitě. Ona Hildebrandem vzývaná léčebná síla přírody byla vyhledávána v lázeňských lokalitách, díky čemuž se v první polovině 19. století počala v univerzitním prostředí etablovat balneologie.

První, kdo se v habsburské monarchii pokusil zavést balneologii jako součást univerzitního studia na lékařských fakultách, byl Josef Vilém Löschner

11. BACHHIESL, Christian: *Des Kaisers Leibarzt auf Reisen. Johann Nepomuk Raimanns Reise mit Kaiser Franz I. im Jahre 1832*. Münster 2008, s. 70–73. Léčbu studenou vodou využíval v dané době také renomovaný vídeňský Vincenz Kern (1760–1829) k léčbě otevřených ran, viz LESKY, Erna: *The Vienna Medical School of the 19th Century*. Baltimore and London 1976, s. 33.

12. Cit. dle LESKY, Erna: *Meilensteine der Wiener Medizin, Grosse Ärzte Österreichs in Drei Jahrhunderten*. Wien – München – Bern 1981, s. 70.

Obr. 2 Fotografie Johanna Špotta
v pokročilém věku (Wikimedia Commons)

(1809–1888). Löschner náležel k osobnostem pražské lékařské scény, které se snažily inovovat vzdělávací kurikulum, a proto požádal o svolení s habilitováním v oboru balneologie a k následným přednáškám na pražské lékařské fakultě, které realizoval od roku 1842. Právě zde leží kořeny snahy o uznání vědeckého pojetí lázeňství a lázeňské péče v rámci habsburské monarchie. Nutno říci, že tím byla pražská lékařská fakulta typická – často zde docházelo k uplatnění oborů, jež dosud na jiných univerzitách konstitovány nebyly, například zde začal ve 40. letech 19. století přednášet první docent pro psychiatrii v monarchii Josef Riedel. Löschner v duchu léčebného skepticismu považoval za mimořádně účinný přírodní lék zejména minerální prameny. Snažil se proto systematizovat poznatky o jednotlivých lokalitách a typech zdrojů, popsat jejich vliv na lidský organismus a překlenout tak roztržitost jednotlivých regionálně specializovaných referencí. Balneologie se tedy i díky Löschnerovi ustavila jako obor založený na sledování vlivu léčebného agens, jímž byla dominantně minerální voda, případně slatiny a termální prameny.

V daném smyslu tedy vodoléčba zůstávala opomíjena, přesto se zdálo, že se pražská lékařská fakulta brzy stane centrem i vodoléčebného studia, které se zde snažil nabídnout studentům lékařství Johann Špott. Špott získal aprobaci lékaře v listopadu 1837, v roce 1840 pak připojil i vzdělání chirurga. Po absolvování doktorátu se živil zastupováním již etablovaných lékařů v Čechách, seznamoval se s chodem českých lázní. Roku 1841 se proto vydal i na Gräfenberk, kde se obeznámil nejen s Priessnitzovými metodami, ale vyzkoušel také terapie Johanna Schrotha v Dolní Lipové. Pobyt jej inspiroval k myšlence zřídit přírodoléčebný ústav v Praze (za tím účelem se spojil s Karlem Slavojem Amerlingem), kde na

základě povolení z roku 1842 zřídil ústav pro léčení nemocí vodoléčebnými metodami.¹³ Dle dobových pamětí byla vodoléčba v dané době mnohem populárnější ve Vídni než v Praze, přesto se ústav těšil zájmu klientů a stal se jedinou profitabilní částí projektu Amerlingovy Budče, jež brzy zkrachovala. Finanční neúspěch Amerlingova podniku postihl také Špotta, jenž podnik podpořil vlastním finančním vkladem. Proto Špott následně, společně se svým bratrem Karlem (taktéž lékařem), založil na Senovážném náměstí v Praze čp. 98 roku 1845 vlastní „přírodnickou“ nemocnici, jež „nikoli na užívání líku, pouštění krve spočívá – toliko jen živelnými silami ... mluna [elektriny – pozn. autora], světla, tepla, atd. upotřebuje“.¹⁴ Špott tedy neuplatňoval k léčbě pouze vodoléčebné procedury, ale nabízel i teplé lázně, lázně písečné, elektrolvanické procedury, a zejména terapeutické cvičení založené na tzv. švédském léčebném tělocviku, včetně vybavení ortopedickými přístroji.¹⁵ Vůči Priessnitzovi se částečně kriticky vymezoval, neboť konstatoval, že pro něj není zásadní nadměrné pití vody a překrmování neúměrnou stravou jako v Gräfenberku, ale racionální terapie, kdy vodu chápal především jako médium zprostředkovávající proměnlivé působení tepla: „tak jako se teplem přestaví tělo housenky v kukle v motýla, tak správným řízením vnitřního tepla se přirozeně vyhojí ochořelé tělo.“¹⁶

Na jaře 1847 se Špott obrátil se žádostí o povolení přednášek o fyziatrické metodě léčení na pražské lékařské fakultě. Argumentoval potřebou zprostředkovat jeho vlastní praktické zkušenosti budoucím lékařům, neboť se na něj v dané době obraceli lékařští kolegové s touhou poznat principy jeho léčebných terapií, jasně také upozornil na fakt, že v případě nemožnosti zprostředkovávat jeho poznatky na univerzitní půdě hrozí nebezpečí, že se zájemci budou dávat do péče nelékařů. Dvorská komise ve Vídni, jež povolení mohla udělit, postoupila žádost k vyjádření pražské lékařské fakultě, jmenovitě klíčovými autoritám lékařské fakulty Johannu Oppolzerovi¹⁷ a Antonu Jakschovi.¹⁸ Oba se stavěli ke Špottově žádosti rezervovaně, zejména pro jeho omezené pedagogické a rétorické schopnosti, již v dané době měl Špott především pověst praktika. Díky podpoře vídeňské dvorské kanceláře však 1. června roku 1848 Johann Špott získal *veniam docendi*, tedy právo přednášet na lékařské fakultě o zdravotě, hydroterapii a ortopedii.

13. Viz FIŠER, Zdeněk: *Amerlingova Budeč a MUDr. Jan Špott*. Vlastivědný sborník Jesenicko. Jeseník 2010, s. 40–44.

14. MATOUŠEK, Otakar: *Současníci a předchůdci doby Purkyňovy. Jan Špott, soukromý docent, zakladatel a dirigent fyziatrického ústavu*. Časopis lékařů českých 1953, č. 40, s. 1108.

15. WEISS, Vilém: *Dějiny chirurgie v Čechách*. Praha 1891, s. 125.

16. MATOUŠEK, Otakar: *Současníci a předchůdci doby Purkyňovy. Jan Špott, soukromý docent, zakladatel a dirigent fyziatrického ústavu*. Časopis lékařů českých, r. 1953, č. 40, s. 1108.

17. Johann Oppolzer (1808–1871) byl klíčovou lékařskou autoritou druhé vídeňské lékařské školy, doktorát získal roku 1839 na pražské lékařské fakultě, na níž později působil jako asistent Julia Vincenze Krombolze, roku 1850 působil na vídeňské lékařské fakultě, kde společně s rodáky z českých zemí, Karlem Rokytanským a Josefem Škodou, tvořil klíčové osobnosti moderního vědeckého lékařství.

18. Anton Jaksch (1810–1887) byl průkopníkem fyziologických metod vyšetření a moderní patologie, jako takový se stal jednou z klíčových osobností pražské lékařské fakulty.

V dané době však docentura nebyla spojena s udělováním titulu a nutností habilitace, jako docenti byli označováni všichni, kdo měli právo přednášet na univerzitách, v případě docentů soukromých pak jejich pedagogická činnost také nebyla honorována. Johann Špott počal přednášet v českém a německém jazyce roku 1848 o přírodním léčení, zdravotním tělocviku a vodoléčbě. Později se snažil získat pozici mimořádného profesora pro ortopedii, léčebnou gymnastiku a hydroterapii, nicméně jeho opakované žádosti nebyly nikdy vyřízeny kladně, zejména pro jeho slabší vědecké renomé, a tak přednášel i nadále jako soukromý docent až do roku 1883.

Slabinou Špottova působení bylo jeho pokračování v empirické tradici vodoléčby a rezignace na stanovení teoretického základu pro používání dané metody. Přitom bylo ve 40. letech 19. století zjevné, že právě to je z hlediska začlenění vodoléčby mezi respektované léčebné postupy nejvíce žádoucí, jak plyne z článku shrnujícího postavení vodoléčby v dané době z pera Vincence Antonína Šlechty (1810–1886), provozujícího lázně v Sedmihorkách. Šlechta svůj náhled na situaci vodoléčby v rámci léčebného pole představil v tehdy nejprestižnějším lékařském časopise v Čechách, *Vierteljahrschrift für die praktische Heilkunde* (Čtvrtletník pro praktickou léčbu), jehož redaktorem byl v dané době Josef Vilém Löschner.

Šlechta konstatoval, že počáteční fáze nadšení pro hydroterapii byla charakteristická participací léčebných laiků na propagaci dané metody. Paralelně však účinky dané terapie fascinovaly také lékaře, pro něž ale praktiky vodoléčitelů tvořily pouze počáteční impulz pro budoucí soustředěnou pozornost, kterou měli lékaři věnovat studiu účinků působení vodoléčby na lidský organismus v případě konkrétních nemocí. Empirická praxe hydroterapie tedy měla být praktickým základem pro vybudování vědeckěji koncipované vodoléčebné terapie, jež se měla dle Šlechty stát bytostnou součástí lékařství.¹⁹ K danému procesu začala dle Šlechty docházet od 40. let 19. století.

V rámci daného procesu lze definovat vývoj referencí o Priessnitzově terapii do dvou základních fází – po prvních zmínkách v Oertelově periodiku²⁰ se hydroterapie stala předmětem zájmu především mezi osobami bez lékařského vzdělání. Nadšenci byli fascinováni možnostmi nové terapie, jež se stala módním elementem ve středoevropském a později západoevropském prostoru. Proto ve 30. letech 19. století zaznamenáváme masivní publikační aktivity návštěvníků lázní, kteří se snažili do svých referencí vtělit zážitky spojené s návštěvou Gräfenberku a zkušeností osob léčených Priessnitzem. Šlechta chápal danou literaturu jako nepřínosnou, neboť její autoři přistupovali k vodoléčbě nekriticky, považovali hydroterapii za univerzální léčebnou metodu a zprostředkovávali „nepoužitelný

19. ŠLECHTA, Antonín Vincenc: *Einiges über den gegenwärtigen Standpunkt der Wasserheilkunde, nebst einem Berichte über die Leistungen der Wasserheilanstalt Wartenberg auf Gross-Skal in den Jahren 1842–1846*. Vierteljahrschrift für die praktische Heilkunde, 1847, Nr. 4, s. 78.

20. *Noch ein Wasserdoktor!* In: OERTEL, Eucharius Ferdinand Christian (ed.): *Die Allerneuesten Wasserkuren. Eine Heilschrift für Jedermann*, Heft 3, Nürnberg 1830, s. 17–25.

materiál, zpola vymyšlený, či špatně popsany, zpola pravdivý, založený na anamnézách, proložený arsenálem nadávek směřovaných vůči odpůrcům nové metody, mezi něž řadili zvláště lékaře“²¹

Již od poloviny 30. let 19. století let však byla postupně vydávána díla, jež byla lékaři respektována, či přímo pocházela z jejich autorského pera. Mezi knihy, které Šlechta hodnotil přínosně, náležely tituly přinášející důvěryhodné reference o účincích léčby ve formách konkrétních kazuistik či syntetického náhledu na Priessnitzovu činnost. Prvním lékařem, jenž shrnul své poznatky o fungování Priessnitzovy terapie, byl vratislavský lékař Adolph Heinrich Kröber, jenž pobýval na Gräfenberku roku 1833 a ještě téhož roku vydal tiskem své závěry.²² Praktickému ověřování účinků léčebných terapií Priessnitz v lékařské praxi se věnoval berlínský lékař Nathanael Weigersheim,²³ který později představil úspěšné výsledky aplikace vodoléčby roku 1834 před členy Hufelandovy lékařské společnosti v Berlíně.²⁴ Následovala publikace německého lékaře z Plaueny Müllera, jenž ji vydal pod jménem Friedrich Gottfried Andreas von Fabricius.²⁵ Roku 1834 se pokusil lékař Theodor Eduard Kurtz o systematickou komparaci vodoléčby s homeopatií a konvenčním lékařstvím.²⁶ V Gräfenberku pobývali také dva vídeňští lékaři, kteří paralelně v roce 1837 vydali své knižní závěry – Ludwig Wilhelm Mauthner²⁷ a Sigmund Michael Granichstaedten.²⁸ O rok později vyšly knihy lékaře Eduarda Schnitzleina²⁹ a lékaře z Meklenburska C. A. W. Richtera.³⁰

21. *Noch ein Wasserdoktor!*, s. 17–25.

22. KRÖBER, Adolph Heinrich: *Priessnitz in Gräfenberg und sine Methode, das kalte Wasser gegen Krankheiten anzuwenden*. Breslau 1833.

23. WEIGERSHEIM, Nathanael: *Die dyscratischen Reproductionsfieber des letzten Jahrzehend als Weltseuche nebst einem Hindeuten auf die merkwürdigsten Ereignisse, welche denselben vorangingen und sie begleiteten, im Vergleiche zu den hier erwähnten Ereignissen früherer Weltseuchen. Ein Beitrag zur Geschichte und Erforschung unsrer Pandemie*. Berlin 1834; Později Weigersheim shrnul své zkušenosti v souborné publikaci z roku 1839, WEIGERSHEIM, Nathanael: *Das kalte Wasser für immer : eine Abhandlung mit besonderer Berücksichtigung für höhere und hohe Behörden als Beschützer, Gebieter und Beförderer*. Berlin 1839.

24. ISENSE, Emil: *Geschichte der Medicin, Chirurgie, Geburtshülfe, Staatsarzneikunde u. a. Naturwissenschaften und ihrer Literatur*. Teil 2, Buch 3, Berlin 1843, s. 137.

25. FABRICIUS, Friedrich Gottfried Andreas von: *Das Ganze der Heilkunst mit kaltem Wasser oder deutliche Anweisung, die meisten und gefährlichsten Krankheiten der Menschen auf die sicherste Weise durch den Gebrauch des kalten Wassers schnell und gründlich zu heilen: nebst einem Anhang, enthaltend einen Auswahl von Krankengeschichten, sowie eine Belehrung über die beste Art das geschwächte männliche Zeugungsvermögen durch zweckmäßigen Gebrauch des kalten Wassers zu seiner vorigen Kraft vollkommen wieder herzustellen*. Leipzig 1834.

26. KURTZ, Theodor Eduard: *Ueber den Werth der Heilmethode mit kaltem Wasser und ihr Verh. zur Homöopathie und Allopathie*. Leipzig 1835.

27. MAUTHNER, Ludwig Wilhelm: *Die Heilkräfte des kalten Wasserstrahls, mit einem Rückblick auf die Geschichte und mit besonderer Rücksicht auf das Staubregenbad und kalte Baeder*. Wien 1837.

28. GRANICHSTAEDTEN, Sigmund Michael: *Handbuch der Wasserheillehre (Hydriasiologie) oder des naturgemässen geregelten Heilverfahrens mit kaltem Wasser*. Wien 1837.

29. SCHNITZLEIN, Eduard: *Beobachtungen, Erfahrungen und ihre Ergebnisse zur Begründung der Wasserheilkunde: hauptsächlich in Folge allerhöchsten Willens nach einem längern Aufenthalte in der Wasserheilanstalt des V. Prießnitz zu Gräfenberg dargestellt*. München 1838.

30. RICHTER, C. A. W.: *Versuch zur wissenschaftlichen Begründung der Wasserkuren*. Barnewitz 1838.

V rámci vídeňské univerzity prosazoval vodoléčbu zejména výše zmíněný Ludwig Wilhelm Mauthner (1806–1858), první profesor pediatrie na vídeňské lékařské fakultě. Využívat se měla dle jeho zkušeností zejména v případech meningitidy, záškrtu, hydrocefalu a některých specifických případech zadržování moči v těle a nervových onemocněních.³¹

Zásadní pro reflexi vodoléčby jako akceptovatelné léčebné praxe byla však zejména inspekční zpráva Ludwiga, svobodného pána z Türkheimu (1777–1846).³² Türkheim patřil v dané době mezi progresivní a respektované vídeňské lékaře. Byl žákem Johanna Petera Franka, dlouhou dobu působil jako zástupce představeného vídeňské lékařské fakulty a hlavního protomedika monarchie Andrease Stiffta. Po jeho smrti 1836 pak doplňoval v dané funkci Stifftova nástupce Johanna Nepomuka Raymanna. Türkheim v pozici druhého úředně nejvýznamnějšího lékaře monarchie projevil vysokou míru progresivity a cílevědomosti a dokázal vymyslet reformu výuky medicíny a jejího vědeckého zázemí, jež daly základy vzniku 2. vídeňské lékařské školy, včetně prosazení klíčových představitelů budoucí hvězdné generace rakouských lékařů pocházejících ze středních a východních částí země, Josefa Škody, Karla Rokytanského a Johanna Oppolzera na vídeňské fakultě. Türkheimovy kladné reference o vodoléčebné metodě výrazně posílily její renomé.³³

V dalším desetiletí se autorsky angažovali lékaři ještě ve vyšší míře, v jejich zájmu bylo především to, „*aby se hydropatie nestala pouze módní hříčkou, ale aby se studená voda zařadila mezi další léčebné prostředky*“.³⁴ Jako zlomový bod chápali zastánci vědeckého pojetí vodoléčby rok 1840, kolem něž se začaly objevovat další studie účinků dané metody, zprostředkovávající zkušenosti z aplikace vodoléčby i v jiných vodoléčebných institucích a zkoumání vlivu jejich aplikace na konkrétní nemoci. Tribunou pro zprostředkovávání praktických zkušeností s vodoléčebnou terapií se stalo založení periodika *Zeitschrift für Hydrotherapie* (Časopis pro hydroterapii), jež bylo vydáváno v Erlangenu od roku 1838 jako oficiální list Společnosti pro vodoléčbu (Verein für Wasserheilkunde). Jeho cílem bylo vytvoření odborné platformy pro sdílení a zprostředkovávání zkušeností s vodoléčbou. V průběhu jeho vydávání se však odborní přispěvatelé z řad lékařů postupně začali přeorientoávat na zveřejňování svých zpráv v obecněji zaměřených lékařských tiskovinách, proto byl postupně časopis k roku 1845 utlučen. V Berlíně ustavená Společnost pro vodoléčbu byla sice mezinárodním sdružením, nicméně se paralelně utvářela také spolková struktura v Čechách. Vznikl

31. LESKY, Ema: *The Vienna Medical School...*, s. 33.

32. Někteří autoři považují Türkheimovu zprávu za legalizaci léčebné činnosti, takovýmto právem však komise jednoznačně nemohla disponovat. Nověji označuje komisionální zprávu J. Helfricht termínem „kvazi-legalizace“, který je již výstižnější, HELFRICHT, Jürgen: *Vincenz Prießnitz (1799-1851) und die Rezeption seiner Hydrotherapie bis 1918. Ein Beitrag zur Geschichte der Naturheilbewegung (Abhandlungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften)*. Husum 2006, s. 96.

33. *Hydropathy in Germany*. The Lancet, London – New York 1843, s. 249.

34. ŠLECHTA, A. V.: *Einiges über den...*, s. 79.

tak Spolek pro racionální vzdělávání ve vodoléčebných metodách (Verein für rationelle Ausbildung der Wasserheilmethode), oficiálně povolený roku 1846.

Z částečného nastínění míry zájmu, který se dostával vodoléčbě ze strany lékařů, je zjevné, že tradiční narativ stavějící proti sobě příznivce vodoléčby a lékaře, snažící se potírat novou metodu, slibující míru autentické svobody v péči o své vlastní zdraví, byl utvářen především příznivci a popularizátory dané léčebné metody. James Bradley a Margaret Dupree jasně definovali, že v rámci léčebného trhu bylo zdůrazňování odlišných charakterů léčebných systémů a antagonismů mezi nimi používáno jako diferenační a propagační strategie k prosazování daných léčebných systémů.³⁵

Realita praxe však byla odlišná, většina ze 70 vodoléčebných lázeňských ústavů, které na počátku 40. let 19. století existovaly, byla vedena lékaři, kteří se snažili vodoléčbu zařadit po bok dalších racionálních metod využívajících principy fyzikální terapie. Metoda byla navíc objektem zájmu vládních představitelů, chápajících možný přínos finančně nenákladné terapie pro obyvatele vlastních států. Bavorské království vyslalo k oficiálnímu pozorování do Gräfenberku lékaře Eduarda Schnitzleina a Franze Hornera,³⁶ stipendium pro studium vodoléčby získal od pruské vlády Eduard Hallmann,³⁷ francouzské ministerstvo války podporovalo pobyt hlavního lékaře vojenské nemocnice ve Štrasburku Henriho Scoutetтена.³⁸ Výsledky pozorování byly následně pokusně ověřovány ve vojenských nemocnicích, jak v Bavorsku, tak i ve Francii. Dle Scoutetтена byla na počátku 40. let vodoléčba oblíbenou léčebnou metodou, módní vlnou, ovládající významné části německy mluvících zemí. Ve Vídni byli mnozí lékaři donuceni užívat vodoléčebné procedury na přání svých pacientů a v hlavním městě monarchie se objevily nově i restaurace nabízející po vzoru Gräfenberku namísto vína pramenitou vodu, dováženou do centra ze Schönbrunnu.³⁹ V bezprostředním okolí Vídne byly založeny tři vodoléčebné ústavy, Kaltenleutgeben, vedený lékařem Johannem Emmelem, Laab, vedený lékařem Sigmundem Michaellem Granichstaedtenem, a vodoléčebný ústav v Micheldorfu, vedený lékařem Ludwigem Wokurkou von Pflichtenheld.

35. BRADLEY, James – DUPREE, Marguerite: *A Shadow of Orthodoxy? An Epistemology of British Hydrotherapy, 1840-1858*. *Medical History* 47 (2003), s. 192.

36. Schnitzlein publikoval závěry svého pozorování již roku 1838 (viz výše), Horner pak s kritičtější reflexí roku 1840; HORNER, Franz: *Auszug aus dem Commissionsberichte über die Kaltwasserkuren des V. Priessnitz zu Gräfenberg*. München 1840.

37. Eduard Hallmann pobýval na Gräfenberku dva měsíce roku 1842, byl údajně následně z lázní Priessnitzem vykážán, a to kvůli jednomu z pruských pacientů, jemuž bylo odepřeno prodloužení pobytu v lázních ze strany vlády. Proto Priessnitz tímto způsobem zakročil proti vyslanci pruských státních orgánů; HALLMANN, Eduard: *Die Temperaturverhältnisse der Quellen: eine meteorologische Untersuchung*, Bd. 2, Berlin 1855, s. XIX.

38. SCOUTETTEN, Henri: *De l'eau sous le rapport hygiénique et médical ou, De l'hydrothérapie*. Strasbourg 1843.

39. Tamtéž, s. 16–17.

Obr. 3 Portrét Wilhelma Winternitze
(Wikimedia Commons)

Pro lékaře byl charakteristický racionální přístup k používání vodoléčebných metod, především neakceptovali populární názor, že je vodoléčba univerzální terapeutickou metodou. Na druhou stranu však také mnozí z nich deklarovali, že vodoléčba nebyla v žádném případě v rozporu se stávajícími postupy moderního lékařství, naopak je v mnohých případech smysluplně dokázala doplňovat a podporovat tak účinky odlišných forem léčby, jež vodoléčba vhodně doplňovala. Antonín Vincenc Šlechta v dané době prosazoval využití vodoléčby prostřednictvím střízlivějších forem aplikace do každodenního života osob, měla se stát nejen terapeutickým prostředkem v případě nemoci, ale měla přispívat k zocelení populace, změkčilé luxusem a především – měla být prostřednictvím přednášek zpřístupněna i vzdělávání lékařů na univerzitách a stát se tak součástí klinických metod.

Výsledky vodoléčby byly v dané době interpretovány jako důsledek působení fyzikálních vlastností vody (chladu, vlhka, plynů ve vodě obsažených) a stimulačního potenciálu na periférie nervové soustavy. Tělo reagovalo na danou stimulaci zvýšením činnosti, jež se projevila zvýšeným pocením. Účinky se proto projevovaly nejen na lokalizovaných místech, kde při částečné vodoléčbě byla

aplikována terapie, ale docházelo k změně i celkového fyzického stavu organismu. Přesto se však nezdařilo dát vodoléčbě jasný teoretický fundament a samotná vodoléčba postupně ztrácela po polovině 19. století na popularitě.

Experimentální výzkum vodoléčby. Wilhelm Winternitz

Na další uvedení vodoléčby do univerzitního prostředí bylo proto v habsburské říši nutno čekat do druhé poloviny 19. století, kdy léčebná skepse přerostla v terapeutický nihilismus. Přesvědčení, že zatímco pokroky v diagnostice nemocí umožňují lékařům rozpoznat nemoc, zaostávající pokrok v terapeutickém medicínském vývoji ve druhé polovině 19. století nenabízí použitelný a funkční lék, formuloval ještě roku 1866 Josef Dietl: „*Medicína, chápaná jako věda, si nemůže dát za úkol vymýšlet elixíry života, provádět zázračné léky, zahánět smrt, ale pouze zkoumat podmínky, které způsobují nemoc, uzdravení a zánik.*“⁴⁰ K hledání a využití léčebného potenciálu středoevropských lázní se proto ve stále početnější míře obrátili lékaři i laická veřejnost.

Teoretické základy soudobého pojetí balneologie, oscilující mezi pozdním vitalismem, celostně pojatou dietetikou odvozenou od oživení Hippokratova paradigmatu, se ovšem stávaly stále problematičtější obhajitelné se vznikem buněčné teorie Rudolfa Virchowa. Tehdejší balneologii a hydroterapii pro střední Evropu a 20. století zachránila činnost vídeňského docenta balneologie Wilhelma Winternitze (1834–1917), rodáka z českého Josefova.

Po absolvování studia na pražské lékařské fakultě roku 1857 si Winternitz předsevzal poskytnout vodoléčbě bezpečný teoretický vědecký základ. Winternitzovy studie vlivu různých forem aplikace vodní stimulace na tělo se však inspirovaly mimo jiné ve vodoléčebných lázních v Gräfenberku ve Slezsku. Proč navázal právě na Priessnitzovu vodoléčbu?

Konstitutivním znakem vodoléčebné terapie byla přirozenost, dávaná do kontrastu s vykonstruovanou umělostí konvenční medicíny. Tato dichotomie se stala typickým znakem v proklamacích první generace propagátorů nekonvenčních lékařských postupů a diskurz alternativní medicíny ji jako zásadní prvek obsahuje dodnes. Praktický základ nové nekonvenční léčebné metody byl hlavním argumentem používaným ve sporu proti vodoléčebnému hnutí zastánci konvenční medicíny. Rozdílným kulturním znakem mezi vědeckou tradicí medicíny a alternativními metodami léčby byl tehdy rozpor mezi vědeckými znalostmi a empirií neopírající se o teoretický základ.

Mezi mnohými profesionálními lékaři byla vodoléčba vnímána jako součást nekonvenční medicíny, proti které se snažili vzdorovat po celé 19. století profesionalizací a monopolizací lékařského oboru. V poslední třetině 19. století se však do úzkých dostala i do té doby uznávaná balneologie. Formulace bakteriologické teorie nemoci a její následné přijetí znemožnilo nadále formulovat základy

40. Cit. dle LESKY, Erna: *The Vienna Medical School...*, s. 122.

Obr. 4 Vodoléčebné procedury v Hamzově léčebně v Luži u Košumberka (SOA Zámorsk, AF Hamzova dětská léčebna, i. č. 952)

balneologie na teoretickém základě hippokratovského či iatro-chemického paradigmatu.

K vědecké obhajobě balneologie, konkrétně hydroterapie, proto bylo zapotřebí experimentálního přístupu, který nabídl Wilhelm Winternitz. Winternitz ale paradoxně rekonstruoval balneologický diskurz použitím základů dříve zesměšňovaných praktik léčby studenou vodou. V době, kdy se experimentální medicína stala základem pro formulaci hypotéz v medicíně, se náhle prakticky rozvinuté strategie léčby studenou vodou staly vítaným příspěvkem do dosud spíše teoreticky orientované vědní disciplíny.

Winternitz se přesunul na Gräfenberk a studiem praktik Josefa Schindlera i pozdějšími experimenty ve Vídni ověřoval účinnost starých léčebných metod systematicky využívaných k hodnocení jejich výsledků prostřednictvím Mareyova sfygmografu, teploměru, chronometru, později i kalorimetru, tonometru a měření krevního tlaku. Do prakticky orientovaných pozorování zavedl statistické důkazy a racionalizaci interpretace výsledků. V důsledku toho definoval účinnost jednotlivých léčebných postupů. Tím založil fyzikální terapii jako takovou a ta se do konce století stala ve střední Evropě etablovaným oborem s vlastními časopisy a byla uznávána v lékařské výuce. Roku 1865 se habilitoval jako soukromý docent vodoléčby, téhož roku také vybudoval zázemí pro sledování výsledků vodoléčby ve vodoléčebných lázních v Kaltenleutgebenu. V roce

Obr. 5 Dětsíí pacienti Hamzovy léčebny v Luži během slunečních lázní (SOA Zámorsk, AF Hamzova dětská léčebna, i. č. 952)

1881 byl jmenován mimořádným a 1899 řádným profesorem vodoléčby na vídeňské univerzitě. Vedle toho byl primářem vodoléčebného oddělení Všeobecné polikliniky ve Vídni, jež zde prosadil po roce 1872. Je proto po zásluze považován za „otce vědecké vodoléčby“, jejíž principy formuloval roku 1877 v knize *Hydrotherapie na fyziologických a klinických základech*⁴¹ a později teoreticky reformuloval v knize *Vodoléčba a přirozená imunita*.⁴²

Wilhelm Winternitz tak pomohl redefinovat základy fyzikální terapie jako klíčové součásti balneologických procedur, které slouží k obhajobě pozice balneologické léčby v rámci současné medicíny. Na přelomu 19. a 20. století, kdy ve střední Evropě probíhala tzv. zlatá éra lázeňství a významné lázně přitahovaly každoročně desetitisíce návštěvníků, byla obnovena odborná autorita lázeňských lékařů přijetím lékařských praktik, které byly před několika desetiletími považovány za nezákonné a vědecky nepodložené.

Můžeme pak sledovat rychlé prorůstání vodoléčebných procedur do širokého spektra oborů. Jedním z neznámějších příkladů aplikace principů vodoléčby bylo užívání daných postupů v terapii tuberkulózy, zejména pak skrofulózy Františkem Hamzou v Luži u Košumberka. Budoucí ústav zahájil svou činnost roku 1901 ve skromných podmínkách v soukromé Hamzově vile, růst pacientů

41. WINTERNITZ, Wilhelm: *Die Hydrotherapie auf physiologischer und klinischer Grundlage*. Wien 1877.

42. WINTERNITZ, Wilhelm: *Wasserkur und natürliche Immunität*. Wien 1917.

přiměl lékaře k budování pavilónové soustavy sanatoria, účelně rozmístěné v čístém, sluncem prosvěcovaném prostoru. Vodoléčba se stala klíčovou součástí terapie, doplňovaly ji slunečné a písečné lázně, pracovní terapie a také maximální důraz kladený na pobyt na čerstvém vzduchu. Proto byly děti vybaveny vzdušným ústavním oděvem, jejich výuky a hry se odehrávaly na loukách a v lesních třídách a v létě pobývaly v prosluněných pavilonech. Vodoléčebné procedury pak Hamza doplňoval o moderní diagnostické a terapeutické metody, včetně progresivních chirurgických zákroků. Dokázal tak vybudovat vzorové sanatorium, jež bylo vzorem pro další podobné instituce v českých zemích.

Na české univerzity vodoléčbu vrátil zpět Eduard Cmunt (1878–1967), jemuž se podařilo zřídit na II. interní klinice oddělení pro fyzikální léčbu a roku 1836 v rámci Univerzity Karlovy založil i Ústav pro balneologii a fyzikální léčbu, v jehož rámci byly integrovány vodoléčebné terapie jako nedílná součást fyzikálních léčebných metod.

Historie vodoléčby zajímavým způsobem dokumentuje nelineární vývoj lékařství. Léčitelská praxe čerpající z lidových a pravděpodobně i magických tradic rakouského Slezska ovlivnila vývoj terapeutické a později i experimentální a vědecké medicíny. Priessnitzova praxe získávala pozornost zejména díky nedostatku jiných léčebných prostředků, jež by dokázalo konvenční lékařství v dané době nabídnout, proto získávala zaslouženou pozornost nejen mezi obecnou populací, ale i mezi lékaři samotnými, z nichž mnozí ji dokázali integrovat do své vlastní praxe a úspěšně ji využívat k prospěchu svému i zdraví jejich klientů a pacientů.

Dr. Konstantin Peičić na Gräfenberku. Priessnitz a jeho vodoléčba očima jednoho z otců srbské medicíny

Matěj Matela

Zapomenutý fragment priessnitzovské literatury

Na počátku objevu publikace, jež představuje další významný střípek do pomyslné mozaiky reflexí vodoléčebných postupů na Gräfenberku, stál výzkum srbských pacientů pobývajících v těchto lázních v 19. století. Díky němu bylo prokázáno, že kromě řadových, a dnes tedy již většinou zcela neznámých Srbů se léčebným metodám Vincenze Priessnitze oddaly i osobnosti, jež tvoří nedílnou součást kulturního panteonu tohoto jihoslovanského národa. Gräfenberskou kúru např. absolvoval a aktivně propagoval věhlasný básník a spisovatel Sima Milutinović Sarajlija (1791–1847),¹ žloutenku si zde v letech 1863–1865 léčil spisovatel, redaktor a překladatel Đorđe Rajković (1824–1886).²

Jestliže bychom však měli jmenovat srbského návštěvníka, jehož přítomnost ve zdejších lázních se stala jednoznačně nejvýznamnější, pak by toto prvenství získal Konstantin Peičić (1802–1882), který pod Studničným vrchem pobýval necelé tři měsíce roku 1838, tedy v době, kdy „*mánie po léčbě studenou vodou podle Priessnitzovy metody nabírala na síle*“.³ Vojvodinský lékař, jenž je právem vnímán jako jeden z otců srbského lékařství, totiž své poznatky o gräfenberských léčebných metodách – stejně jako osobní dojmy a odborné závěry – vložil do díla *Vikentij Prisnic, njegova lадnovodna lekarija i sadašnji i bivši bolnici u Grefenbergu* (Vincenz Priessnitz, jeho studenovodní léčba a současní a někdejší pacienti na Gräfenberku), které vyšlo roku 1839 v Novém Sadu.⁴ Tato publikace, jež dosud překvapivě unikala zařazení do rozsáhlého kánonu priessnitzovské literatury, obsahuje nemalé množství nanejvýš pozoruhodných informací, které v řadě ohledů rozšiřují naše dosavadní poznatky o počátcích gräfenberských lázní i o osobě otce zakladatele, a rozhodně by tedy neměla upadnout v zapomnění.

1. ЂОРЂЕВИЋ, Ђорђе Ц.: *Још нека о Сими Милутиновићу*. Стражилово. Нови Сад 3. 4. 1894, гоџ. 7, џ. 14, s. 217–222.

2. ГАРОЊА-РАДОВАНАЦ, Славица: *Предговор*. In: РАЈКОВИЋ, Ђорђе: *Српске народне песме из Славоније*. Београд 2003, s. VII–LXI.

3. ШЕВИЋ, Александар С.: *Др. Константин Пеичић, писац прве српске оригиналне медицинске књиге*. In: *Лјејенички вјесник*. Загреб 1931, гоџ. 53, џ. 4, s. 382.

4. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентиј Присниц, његова ладноводна лекарија и садашњи и бивши болници у Грeфенбергу*. Нови Сад 1839.

Význam díla docenil i Peičičův životopisec dr. Mihovil Tomandl (1894–1963), vojvodinský vlastivědec a novinář s českými kořeny. „V této knize Peičić velmi podrobně a objektivně představil život a dílo Vincenze Priessnitze a jedná se o vůbec první studii v srbském jazyce o tomto muži a způsobech jeho léčby. Peičićova data a pozorování, která nasbíral na Gräfenberku, poskytují historikovi medicíny velmi cenný materiál nejen pro studium Priessnitzovy vodoléčby, ale také k poznání poměrů, které na tomto místě tehdy panovaly,“⁵ napsal Tomandl.

Při podrobné analýze příslušného Peičićova díla, dosahujícího úctyhodných dvou set stran, se jako největší úskalí ukázal jazyk. Autor při tvorbě zvolil tzv. slavenosrbštinu, uměle vytvořený komunikační prostředek srbských intelektuálů žijících na území habsburské monarchie, jenž se vyznačuje množstvím ruských a staroslověnských slov i tvarů. Kvůli rozdílnosti od běžné srbštiny se ale neujal a od druhé poloviny 19. století prakticky neužíval, takže ne všechny výrazy jsou pro současného badatele zcela srozumitelné. Drtivá většina informací a závěrů je nicméně pochopitelná, zbytek si pak díky znalostem kontextu lze odvodit. Kniha, dnes zpřístupněná online na webových stránkách Matice srbské, se tak mohla stát zásadním zdrojem této studie.

Jako sekundární prameny posloužily články a studie o životě a díle Konstantina Peičiće, např. od Aleksandara Ševiće či zmíněného Mihovila Tomandla, jenž Peičićově pobytu na Gräfenberku věnoval nemalou pozornost. Ke komparaci Peičićovy reflexe tehdejších lázní s regionální jesenickou literaturou pak byla mimo jiné zvolena vůbec první Priessnitzova biografie od Engelberta Maxmiliana Selingera z roku 1852⁶ či dosud zřejmě nejvýznamnější česká publikace zabývající se osobou V. Priessnitze a jeho díla, kterou roku 2016 napsali Miloš Kočka a Alois Kubík.⁷

Mladý lékař a buditel Konstantin Peičić

Ještě předtím, než se vypravíme na Gräfenberk konce 30. let předminulého století, přibližme si, s jakými životními zkušenostmi sem přijížděl hlavní protagonista našeho příběhu. Konstantin Peičić (uváděn rovněž jako Pejčić nebo Pejičić) přišel na svět 29. září 1802 ve většinově srbské vsi Borovo, ležící dnes na východě Chorvatska při samé hranici se Srbskem, na území historického regionu Srem, který – stejně jako většina Chorvatska a oblast Vojvodiny – v době Peičićova života připadal habsburské říši. „Můj otec byl vesnický notář Jakov, syn zemědělce Grigorije, který jako první z Borova poslal svého syna na gymnázium, a matka Mitra, dcera váženého vesnického sedláka Ješka Dafiniće,“⁸ vzpomínal Peičić na svůj původ. V Borovu vychodil obecnou školu, v nedalekých

5. ТОМАНДЛ, Миховил: *Живот и рад Константина Пеичића*. Панчево 2012, s. 51.

6. SELINGER, Engelbert Maxmilian: *Vinzenz Priessnitz. Eine Lebensbeschreibung*. Wien 1852.

7. KOČKA, Miloš – KUBÍK, Alois: *Vincenz Priessnitz. Světový přírodní léčitel*. Štíty 2016.

8. КРЕСТИЋ, Петар В.: *Аутобиографија Константина Пеичића*. Мешовита грађа (Miscellanea), књига 28. Београд 2007, s. 131.

Sremských Karlovcích pak absolvoval gymnázium, jež se pyšní statusem nejstarší srbské vzdělávací instituce středního stupně (založeno 1791). Po studiích filozofie v Prešpurku, tedy dnešní Bratislavě,⁹ nastoupil na medicínu v Pešti, kde promoval v dubnu roku 1830.¹⁰ Pozvání od samotného Vuka Karadžiče, věhlasného jazykovědce a tvůrce moderní srbstiny, aby, jakmile ukončí medicínu, přesídlil do Srbska a stal se osobním lékařem knížete Miloše Obrenoviće, Peičić odmítl – nejen kvůli nestálé situaci v knížectví, ale i proslulému vládcově hrubému zacházení s podřízenými a jeho podivínské povaze.¹¹ Namísto toho přijal místo doktora ve Sremské Mitrovici a posléze v Somboru. Roku 1835 se přestěhoval do Sremských Karlovců, aby se stal osobním lékařem metropolitě Stefana Stratimiroviće a od roku 1837 i jeho nástupce v čele Karlovackého patriarchátu Stefana Stankoviće. Tato církevní provincie představovala od počátku 18. století jednoznačně nejvýznamnější náboženský i kulturně-politický patronát srbského obyvatelstva v Uhrách, což de facto znamená, že mladý Peičić dbal o zdravotní stav nejvyšší autority svého národa.

Již v dobách studií se mimořádně nadaný a schopný Peičić (jenž kromě srbstiny, maďarštiny a němčiny hovořil rovněž latinsky, francouzsky i italsky)¹² začal zasazovat za kulturní, politický i sociální rozmach srbského obyvatelstva, žijícího tehdy nejen na území nově vzniklého Srbského knížectví či v osmanské Bosně, ale rovněž v již zmíněných Uhrách, především v oblastech Vojvodiny a Slavonie. Roku 1826 napsal předmluvu k dílu významného srbského obrozence Dositeje Obradoviće *Hristoitija*, skládal básně a psal články do periodika Matice srbské *Serbski letopisi*. V roce 1829 mu v Budině vyšlo drama *Mladen i Dobroljub*.¹³ Do srbských dějin se nicméně zapsal především svými odbornými pracemi. Pozornost tehdejší lékařské veřejnosti vyvolala již Peičićova disertační práce (1830), v níž pojednal o léčbě nemajetných pacientů. Navrhl např. způsoby, jak chudiniě co nejvíce pomoci v rámci jejích poměrů, rozebral nejružnější předsudky a s nimi související škodlivé zvyky lidového lékařství, kritizoval nedostatek lékáren a nemocnic. Stal se tak vůbec prvním, kdo v srbském prostředí naplno otevřel otázku sociální nerovnosti v přístupu ke zdravotní péči.¹⁴

K větší osvětě v oblasti veřejného zdraví pak Peičić výrazně přispěl i dalšími díly. Ještě téhož roku vydal svou druhou lékařskou publikaci s názvem *Rukovoditelj k sveobščem zdravlju* (Příručka k celkovému zdraví), v níž se věnuje tehdy nanejvýš závažnému a opomíjenému problému, jímž byla hygiena

9. V Bratislavě Peičić mimochodem přeložil do mateřského jazyka *Spievanky* Jána Kollára a s velkou pravděpodobností se zde setkával s Františkem Palackým, jenž zde pobýval v letech 1822–1823. KOVIJANIĆ, Risto: *Štúdie z dejín juhoslovansko-slovenských vzt'ahov*. Matica slovenská 1976, s. 15.

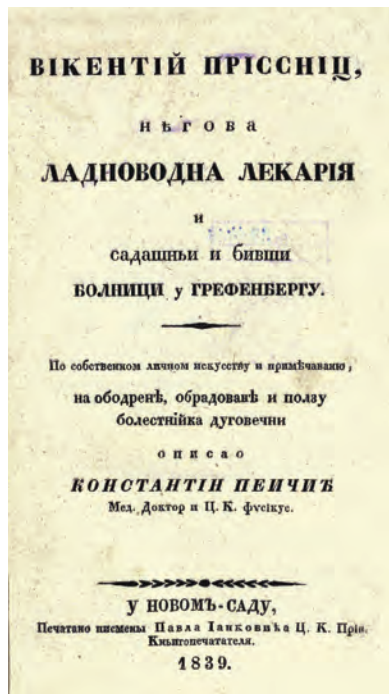
10. ШЕВИЋ, Александар С.: с. d., s. 379.

11. ТОМАНДЛ, Миховил: *Живот и рад...*, s. 19–22.

12. Tamtéž, s. 24.

13. ПЕИЧИЋ, Константин: *Младен и Доброљуб*. Будим 1829.

14. ШЕВИЋ, Александар С.: с. d., s. 380.

Přední strana Pečičova díla o Vincenzi Priessnitzovi a lázních Gräfenberk vydaná roku 1839 v Novém Sadu (Biblioteka Matice srpske)

těhotných žen, čerstvých matek a novorozených dětí. Mladý lékař knihu pojal jako první díl série, zůstalo však pouze u tohoto jednoho svazku. Na konci pak připojil dodatek, ve kterém uvádí „*důvody, proč se rodí hloupí lidé*“.¹⁵ Roku 1834 vyšel v Somboru *Rukovoditelj k izgubljenom zdravlju* (Příručka ke ztracenému zdraví),¹⁶ o rok později doplněný a vydaný pod upraveným názvem *Rukovoditelj k povraćanju izgubljenog zdravlja* (Příručka k navrácení ztraceného zdraví).¹⁷ Jedná se o užitečný domácí návod určený k léčbě nemocí ve chvíli, kdy nelze zavolat lékaře ani si obstarat adekvátní lék. „*K čemu jsou i ty nejlepší recepty, když není lékárna?*“¹⁸ ptá se Pečič řečnický v předmluvě. Jakkoliv však autor čtenářům prostřednictvím popisu nejrůznějších příznaků předkládá vítanou možnost, jak si diagnostikovat chorobu a pokusit se ji (bezpečnými prostředky) vyléčit, on sám si byl dobře vědom skutečnosti, že odborná relevance tohoto dílka má přirozeně své meze. „*Přes to vše nicméně radím každému, aby si při větších potížích zavolal na pomoc živého lékaře, který je vždy bezpečnější a spolehlivější.*“¹⁹

15. ПЕЧИЧИЪ, Константин: *Руководитель к свеобиштем здрављу*. Част 1. Будим 1830, s. 63.

16. ПЕЧИЧИЪ, Константин: *Руководитель к изгубљеном здрављу*. Сомбор 1834.

17. ПЕЧИЧИЪ, Константин: *Руководитель к повраћању изгубљеног здравља*. Нови Сад 1840.

18. ПЕЧИЧИЪ, Константин: *Руководитель к изгубљеном...*, s. XI.

19. Tamtéž, s. XIV.

Fotografie dr. Konstantina Peičiće, druhá polovina 19. století (Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu)

O Peičićově osobním charakteru a zásadách významně vypovídá skutečnost, že ve svém úsilí zpřístupnit zdravotní péči nemajetným pacientům rozhodně nezůstával pouze u slov. Jak totiž v souvislosti s jeho působením ve Sremské Mitrovici uvádí Mihovil Tomandl, mladý lékař „*od chudých nemocných nepřijímal za své služby žádnou odměnu, ba co více, dokonce pro ně na vlastní náklady obstaral léky, díky čemuž se mu od daných pacientů dostalo ještě většího vděku.*“²⁰

Svou v pořadí čtvrtou knihu s lékařskou tematikou již Peičić věnoval právě vzdolčebným metodám Vincenze Priessnitze, s nimiž měl možnost se seznámit na vlastní kůži.²¹

Špatné jídlo, cesty i počasí. První dojmy z Gräfenberku

Podle archívních záznamů dorazil mladý lékař Peičić na Gräfenberk 30. března 1838 a byl veden pod číslem 225. Víme toho však více. Mimořádně šťastnou shodou okolností se totiž právě k roku 1838 zachoval soupis gräfenberských pacientů obohacený o určení jejich choroby, tedy údaj, jenž u drtivé většiny ostatních let uveden není. Peičićova diagnóza okamžitě upoutá – Priessnitz totiž mladého

20. ТОМАНДЛ, Миховил: *Живот и рад...*, s. 23.

21. Na Gräfenberk mimochodem Peičić odjížděl jako čerstvý vdovec, nedlouho předtím mu totiž zemřela manželka Katarina, která po sobě zanechala malou dcerku Melaniju.

Nad rodným domem nechal Priessnitz postavit tzv. Prkenný dům s vanami a jídelnou pro 200 osob v přízemí, v prvním patře se nacházelo 19 pokojů. Tzv. Hrad vznikl až rok po Peičicově odjezdu (VMJ)

Srba označil za hypochondra...²² Důvod rozhodnutí vodního doktora je poměrně prozaický, zároveň však svědčí i o Priessnitzově mimořádném talentu rozpoznávat choroby. Peičic totiž na Gräfenberk nepřišel proto, aby si zde léčil zdravotní neduhy, ale aby okem odborníka pozoroval. Svou skutečnou profesi však raději zapřel (v příslušném dokumentu je uveden jako Beamter, tedy úředník), neboť o Priessnitzovi se proslýchalo, že neoplývá přílišnou důvěrou k doktorům.²³ „Za svého pobytu jsem mu [Priessnitzovi – pozn. autora] předkládal mnohé otázky, které on všechny, po svém způsobu, rád a dostatečně zodpovídal, svobodně a bez

22. SOKA Jeseník, f. Rodinný archiv Priessnitz-Ripper, karton 1, Verzeichniss der Curgäste, welche das Priessnitzsche kalte Wasserbad zu Gräfenberg bei Freiwaldau besuchten 1829–1838, s. 233.

23. SELINGER, Engelbert Maximilian: c. d., s. 135; KOČKA, Miloš – KUBÍK, Alois: c. d., s. 51–52; WALDE, Philo vom: Vincenc Priessnitz. Jeho život a působení. Jeseník 2022, s. 184–197.

jakékoliv zdrženlivosti, samozřejmě s tím, že nevěděl, že má před sebou nikoliv pacienta, ale zvědavého pokusitele lékaře,²⁴ přiznal Peičič, který si nesprávný údaj o profesi dokonce nechal policejní inspekci ve Vídni uvést do svého nového pasu.²⁵ Nicméně – a to je na této věci nejzajímavější – vodní doktor se při vstupní prohlídce nenechal ošálit a dobře seznal, že Peičič se svým fyzickým zdravím žádný závažnější problém nemá, pročež jeho diagnózu stanovil jako hypochondrii. Je však zapotřebí mít na zřeteli, že v daném období do této kategorie nespádali pouze jedinci trpící utkvělou představou o vlastním onemocnění, ale tímto termínem se před dvěma sty lety označovala poměrně široká škála neurotických poruch, od fobických po paranoické.²⁶ Nabízí se tak i varianta, že příčina pobytu na Gräfenberku nemusela být ze strany Peičiče zcela smyšlená a skutečně sem přijel s duševními potížemi.

Kromě zaměření se na popis jednotlivých procedur Peičič čtenáři – na počátku knihy i průběžně – poměrně detailně přibližuje prostředí, v němž strávil tři měsíce, stejně jako osobu zakladatele lázní. Přestože by se mohlo zdát, že v této oblasti již nemůže současné badatele zabývající se Priessnitzem a Gräfenberkem příliš překvapit, opak je pravdou. Jakmile totiž autor v základních rysech popíše polohu lázní s krásnými výhledy na horské pásmo Jeseníků, všudypřítomnými lavičkami či lesními sprchami, neváhá dát průchod kritickému pohledu na toto místo.

Jako první negativum zmiňuje Peičič tristní úroveň ubytování, což dokládá vlastní zkušeností, kdy dostal pokoj, který neměl na výšku ani na šířku dva metry, délka činila necelé tři metry, s „urážející okenní tabulí, a to vše v sousedství krávy a koně“.²⁷ Stísněné podmínky ocenil jen v chladných dnech, kdy se místnůstka rychle vyhřála. Při tom všem patřil tento příbytek dle Peičiče k těm lepším, neboť většina ostatních ubytovacích prostor vykazovala ještě neutěšenější stav. To kromě řady jiných svědků potvrdil i český básník a kritik Josef Krasoslav Chmelenský (1800–1839), jenž zde pobýval rovněž roku 1838, když ve svém dopise příteli Čelakovskému přirovnal gräfenberské byty k cikánským skrýším.²⁸

Stejně jako Chmelenského ani Peičiče neoslnila lázeňská strava: „*máslo je žluklé, polévka bez chuti, maso černé nebo jinak škaredě vyhlížející*“,²⁹ hodnotí gastronomickou úroveň Gräfenberku. Coby lékaře a velkého zastávce hygieny jej pak ještě o něco více znechucovala špína zásadních atributů těchto lázní – pramenů. „*Obyčejný pitný a léčivý pramen, z něž pacienti při procházce vlastní rukou nabírají vodu, vypadá tak nehezky a nečistě, že člověk nemusí být Priessnitzovi a Gräfenberku příliš nakloněn. Ze zcela jednoduché dřevěné černé trubky vytéká*

24. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 18.

25. ТОМАНДЛ, Миховил: *Живот и рад...*, s. 51.

26. HANZLÍČEK, Lubomír: *Psychiatrická encyklopedie*. 2. díl, E–CH. Praha 1979, s. 648.

27. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 10.

28. ČELAKOVSKÝ, František Ladislav a kol.: *F. L. Čelakovského Sebrané listy*. Praha 1865, s. 371.

29. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 12.

Očividně stylizovaný portrét
Vincenze Priessnitze z roku
1845 (VMJ)

střední proud vody (...) do rozvrácené kádě, v níž můžeme nezřídka spatřit krvavou vodu ze syrového masa.³⁰ O několik kroků dále pak Peičic popisuje otevřené jámy naplněné močí. Přestože lze tento jev vzhledem k neustálému pití vody v podstatě předpokládat, překvapivě dosud nebyl v žádném z prostudovaných děl vodoléčebné literatury uveden.³¹

Odsudku Peičic vystavil rovněž cesty vedoucí na Gräfenberk, vytvořené ze špatně loženého a hrubého kamene, které se nachází v tom nejhorším možném

30. ПЕИЧИЦ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 12–13.

31. Vlastivědné muzeum Jesenicka disponuje značným počtem knih a brožur reflektujících Priessnitzovu dobu, osobnost a léčebné metody (jejich soupis podává BRACHTL, Zdeněk: *Bibliografie literatury o vodoléčbě a osobnosti Vincenze Priessnitze a Johanna Schrotha. Fond vlastivědného muzea v Jeseníku*. Šumperk 1994, 57 s.). Radě z těchto děl se dodnes nedostalo pozornosti badatelů, a není proto vyloučeno, že svědectví o močí páchnoucím okolí pramenů zachycují i další autoři.

stavu a na nichž „poutníkům nemůže zůstat jediný tělesný orgán, jenž by kvůli neustálému kymácení na všechny strany netrpěl“.³² Největší nepříjemností však Peičic shledával neustále deštivé počasí, jen zřídka kdy přerušené jasným dnem, a chladný vítr. „Krásný den je zde dnem obecné radosti,“³³ posteskl si mladý lékař uvyklý na teplé podnebí uherských nížin.

Po tomto úvodním pozvání k Priessnitzovi čtenář snadno nabyde dojmu, že Peičic o lázních pod Studničným vrchem nesmýšlel v příliš dobrém světle a že v negativním hodnocení bude zřejmě pokračovat i nadále. V kapitole *Grefenberg* nicméně uvádí více než výmluvná slova svědčící o skutečnosti, že materiální komfort nemusí být vždy nutně předpokladem spokojenosti – přestože by se totiž na první pohled mohlo zdát, že se v podstatě jedná o mimořádně nepěkné místo, opak je pravdou. „Vše je tu světlé a veselé; zdá se mi, jako by na čele každého z přítomných bylo napsáno: ještě nikdy jsem nebyl spokojenější od doby, co jsem onemocněl, teď jsem šťasten a sám vlastně nevím proč.“³⁴

Vodní doktor

Peičicova reflexe Gräfenberku by přirozeně byla značně neúplná, kdyby se autor nevěnoval zakladateli zdejších lázní, který již v Peičicově době představoval nadregionální fenomén. Své dojmy z něj autor shrnul do kapitoly *Prisnic*, nicméně zmínky o osobě vodního doktora knihou, zcela logicky, prostupují v podstatě od začátku do konce.

Přestože Peičic hned na počátku uvádí nesprávný údaj Priessnitzova narození (rok 1801 namísto 1799), jeho další vzpomínky již plně korespondují s obrazem Vincenze, jak nám jej zanechali další současníci, ba v mnohém jej rozšiřují. Peičic přirozeně zmiňuje obecně známé rysy Priessnitzovy osobnosti a života. Vedle obligátního líčení léčitelova zázračného uzdravení v jinošském věku,³⁵ jeho rozvahy, klidu, přirozené autority či nesmírné pracovitosti („Ačkoliv má krásnou ženu i dcery, tráví Priessnitz většinu života, od časného rána až do večera, mezi nemocnými a rodině se věnuje jen v noci.“)³⁶ hovoří srbský lékař rovněž o Priessnitzově proslulé vrozené intuici, díky níž se i přes absenci jakéhokoliv odborného vzdělání vypracoval z prostého sedláka na tak významnou osobnost. „Kromě jednoho starého pruského schematismu jsem v okolí Priessnitze nikdy žádnou knihu neviděl,“³⁷ neboť „literatura pro něj byla něčím, o čem věděl

32. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 14.

33. Tamtéž, s. 13.

34. Tamtéž, s. 11.

35. Myšlen těžký úraz hrudníku způsobený přejetím vozem (podle Peičice byl naložený senem, většina zdrojů uvádí obilí, srovnej např. se SELINGER, Engelbert Maximilian: *c. d.*, s. 9; WALDE, Philo vom: *c. d.*, s. 15), k němuž mělo dojít na jaře roku 1816. Přestože tato událost neodmyslitelně patří do hagiografického obrazu Priessnitzova života, řada rozdílných verzí může vyvolávat pochybnosti, nejedná-li se o záměrnou fabulaci. Více viz PETRÁSEK, Jan: *Vincenz Priessnitz. Jakým způsobem přišel na myšlenku léčit studenou vodou?* Jeseníky Rychlebské hory 9/2022, s. 32–33.

36. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 22.

37. Tamtéž, s. 15.

stejně tak málo jako Kolumbus o Americe,³⁸ přemítá Peičić, který však o to více neskrývá uznání k Priessnitzovým úspěchům na poli medicíny. Otázku, jestli tomu s Priessnitzovou pologramotností skutečně tak bylo, nebo se pouze jednalo o prozřetelný tah vodního doktora, který se před pacienty chytře stylizoval do prostého venkovana bez větších snah po odborném vzdělání, ponechme dalším badatelům.

Úctu k jeho osobě zde mladý lékař zdaleka necítil sám, ale setkával se s ní do slova na každém kroku, nejen v řadách pacientů. Gräfenberský domkář, u něhož Peičić pobýval, mu o Priessnitzovi referoval s neskrývaným obdivem: „Milý můj pane, on je nejlepší z nás, od doby, co ho známe; byl nejlepší dítě, nejlepší mladík a takový je i dnes. Nikdy se nerozzlobí, nikdy se nehádá. (...) Kromě toho byl vždy dobrým křesťanem; a my si všichni skutečně myslíme, že jej tímto nadáním obdařil sám milostivý Bůh.“³⁹ S averzí vůči Priessnitzovi a nedůvěrou v jeho schopnosti, jež z daného období zřejmě nejplastičtěji dokládá kritika krakovského profesora Fryderyka Hechla,⁴⁰ se tak Peičić na Gräfenberku nesetkal. Nebo, což přirozeně není vyloučeno, o nich srbského čtenáře jednoduše neměl potřebu zpravit.

Mladého pozorovatele ze slavonských nížin však zřejmě nejvíce zaujala jiná pozoruhodná vlastnost slavného vodního doktora, která se v dochované literatuře příliš často neobjevuje: že Priessnitz vypadá pořád stejně. Večer i ráno, sám či mezi lidmi, syt i hladový – na Priessnitzově tváři spatřuje pozorovatel neustále tentýž výraz. Nikdy neprojeví sebemenší náznak radosti nebo smutku, nikdy na něm nelze spatřit jakékoliv ohromení nebo pohnutí myslí. Peičić jej proto, poměrně trefně, přirovnává k tuhému a nehybnému portrétu.⁴¹ Původ této soustavné vážnosti spatřuje v oné typické filozofické osamělosti, vlastní každému mysliteli. Mimochodem tutéž vlastnost v souvislosti s Priessnitzem zmiňoval kupř. i francouzský voják Louis Joseph Gabriel Rul (1811–1882), jež pod Studničním vrchem pobýval dlouhá čtyři léta, o kterých pojednal ve své knize *Vier Jahre in Gräfenberg*. „Po čtyři roky jsem s ním [Priessnitzem – pozn. autora] seděl u téhož stolu, po čtyři roky jsem jej skoro každý den viděl a stále byl stejný,⁴²“ uvádí Rul, který nám tak tento zajímavý poznatek srbského lékaře, strávivšího v lázních podstatně méně času, plně potvrzuje.

„Jen jednou jsem viděl Priessnitze spokojeně se usmívat, a to ve chvíli, kdy jsem mu prozradil, že jsem v pruském městě Nisa navštívil jeho nejstaršího pacienta, který mu vyřizuje srdečné pozdravy a poděkování, a že moje cesta do Nisy neměla jiného účelu než na vlastní oči spatřit prvního z prvních, kteří u něj byli v léčení.“
Tehdy se Priessnitzovi, jak dále pokračuje Peičić, ústa rozšířila ve velký úsměv,

38. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 41.

39. Tamtéž, s. 16.

40. GROWKA, Květoslav: *Dvojitá návštěva Dr. med. Fryderyka Hechla na Gräfenberku*. In: Severní Morava: vlastivědný sborník. Šumperk 2003, roč. 43, sv. 85, s. 52–56.

41. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 18.

42. КОՐКА, Милош – КУБИЌ, Alois: *c. d.*, s. 46.

Vyobrazení jedné z řady léčebných kúr gräfenberských lázní (VMJ)

načež prohlásil: „Těší mě, že jste byl tam, odkud pochází nejvíc mých pacientů, ale kde se, jak dali na vědomí moji nepřátelé, nesmím teď ani ukázat.“⁴³ Právě poznatky z Peičičovy cesty do Nisy (něm. Neisse, dnes polská Nysa) za desítkami někdejších Priessnitzových pacientů patří k nejvýznamnějším částem jeho díla a pojednává o nich předposlední kapitola této studie.

Způsoby léčby a běh života v lázních

Nejobširnější část Peičičova díla pochopitelně tvoří jeho líčení jednotlivých léčebných postupů. Priessnitzovým metodám se za více než dvě staletí od jejich vzniku dostalo pozornosti ze strany nespočtu odborníků i laických pozorovatelů, a jsou tedy poměrně detailně popsány. Přesto bychom jim zde měli věnovat prostor, neboť Peičič prostřednictvím vlastních zážitků a pocitů obohacuje známá fakta o zdejších procedurách o osobní rozměr.

Gräfenberskou léčbu Peičič, poměrně chytře, rozdělil na obecnou a individuální (z hlediska pacientů) a celkovou a částečnou (z hlediska těla).⁴⁴ Obecné léčbě se musí podrobit každý a zahrnuje dobře známé atributy, z nichž nejvýznamnější jsou voda a vzduch. Pít vodu, jak píše Peičič, zde musí úplně každý pacient, od nejmenších dětí po starce. Na ostatní tekutiny je uvalen přísný zákaz.⁴⁵ Příjem vody je rozdělen do více fází, které autor konkretizuje. „Těžko je uvěřit,

43. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 19.

44. ТОМАНДЛ, Миховил: *Др Константин Пеичић код Винченца Присница у Грэфенбергу 1838 године*. Ин: *Медицински преглед*. Нови Сад 1958, s. 52.

45. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 49.

*jak si člověk na toto nadměrné pití ledové vody snadno zvykne. Viděl jsem milovníky vína, kteří se vodě řadu let vyhýbali a kteří se stejným vinným apetitem vyzrádňovali sklenice vody,*⁴⁶ píše Peičič, jenž ale zároveň uvádí příklady jedinců, kteří toto nařízení přijali v extrémní podobě: jeden student měl za několik hodin vypít plných 80 sklenic, načež upadl do tuhé křeče, která trvala čtyři dny. Až pátého dne díky Priessnitzově léčbě odezněla.⁴⁷ Po vodě je pak pro Priessnitze, jak si zcela správně Peičič povšiml, zásadní vzduch – pacientům, kteří nemohou chodit, radí užívat vozík a nikomu, kromě skutečně těžkých případů, nedovoluje ležet v posteli, ani při nejhorsím počasí. Jen při horkých dnech nemocným dovoluje zůstat doma v chladu. Jenže takové dny, k Peičičově smutku, nastávají na Gräfenberku jen zřídkakdy.⁴⁸

Individuální, svébytná léčba pak nastala ve chvíli, kdy Priessnitz daného přichozího podrobně vyslechl a prohlédl. „*Mezi námi všemi byli pouze dva pacienti, kteří brali tutěž léčbu,*“⁴⁹ píše Peičič, který neskrývá údiv nad tím, že si léčitel nordinované léčebné postupy u každého přesně pamatoval.⁵⁰ Následující stránky pak již autor věnuje podrobné analýze postupů, o nichž však s mimořádnou podrobností pojednala i řada ostatních autorů, např. zde vícekrát citovaní Kočka s Kubíkem,⁵¹ a není tedy zapotřebí se jim obsírněji věnovat. Peičič poctivě absolvoval obklady, zábaly, koupele, polokoupele i omývání vybraných částí těla (částečná léčba). Nicméně tím, co ho jednoznačně oslovilo nejvíce, byly proslulé venkovní vodopadne kupke neboli sprchy, jichž Peičič napočítal osm, dvě pro ženy a šest pánských.⁵²

Často dlouhé čekání, které mnohé horlivé pacienty od sprch odrazovalo, považuje Peičič za nanejvýš prospěšné, neboť si byl jako lékař dobře vědom potenciálního nebezpečí z dopadu ledové vody na ušňáté a zadýchané tělo. Jakmile pak na pacienta přijde řada, měl by pod vodním proudem, „*jako ruka tlustým*“⁵³ a ukrytým v tichu lesa, strávit okolo tří až pěti minut. „*Najednou je to natolik*

46. ПЕИЧИЦ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 51–52.

47. Tamtéž, s. 49.

48. Tamtéž, s. 40.

49. Tamtéž, s. 31.

50. Mimořádnou paměť zmiňuje více Priessnitzových současníků, kupř. KRÖBER, Adolf Heinrich: *Priessnitz in Gräfenberg und seine Methode, das kalte Wasser gegen verschiedene Krankheiten des menschlichen Körpers anzuwenden*. Breslau 1836, s. 24; SELINGER, Engelbert Maximilian: c. d., s. 4.

51. KOČKA, Miloš – KUBÍK, Alois: c. d., s. 108–146.

52. Počet sprch v gräfenberských lesích v dobové literatuře variuje, některé prameny uvádějí sedm (HELD-RITT, Ernst von: *Priessnitz auf Gräfenberg oder treue Darstellung seines Heilverfahrens mit kaltem Wasser. Ein Handbuch für Alle, welche Gräfenberg besuchen, und die Wasserkur dort oder in der Heimath brauchen wollen; so wie für Jene, welche dort Heilung fanden. Nebst topographische Beschreibung von Gräfenberg und seiner Umgebung*. Wien 1837, s. 76), nicméně nejčastěji se k posledním létům 30. let 19. století setkáváme s číslem šest, viz např. DIETRICH, Ewald Christian Victorin: *Gräfenberg, wie es ist, oder: Die Wasserheilstätten des Herrn Vincenz Priessnitz zu Gräfenberg und des Herrn Joseph Weiss zu Freywaldau, nach den neuesten Beobachtungen und Nachrichten treu und wahr dargestellt*. Neisse und Rawicz 1840, s. 57; *Sachs' medicinischer Almanach*. Berlin 1939, s. 201. Peičičův počet potvrdila až ve druhé polovině 20. století např. QUACK, Christa: *Das Krankengut der Priessnitzschen Wasserheilstätten*. Bonn 1966, s. 11.

53. ПЕИЧИЦ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 71.

málo nepříjemné, že se dívíme, čeho jsme se předtím tak obávali,⁵⁴ pochvaluje si Srb. Jednoznačně ale nedoporučuje nechat si ostrým vodním proudem smáčet hlavu, což ostatně radil i sám Priessnitz⁵⁵ – v tomto případě, stejně jako u koupelí, proto Peičič užíval cedníku, který mu posloužil jako vítaný prostředek k rozptýlení studené vody na drobné kapičky.⁵⁶ Ne všichni ale, jak autor vzpomíná, v sobě najdou k této vodoléčebné metodě odvalu: „Kdo se již v lese pod největšími sprchami koupal, ten je na Gräfenberku vnímán jako protřelý a uznávaný hrdina studenovodní. Neboť mnozí tam stráví řadu měsíců a Sofii vidí jen zdálky.“⁵⁷ Oddávání se gräfenberským sprchám doporučuje Peičič i pro navození celkové duševní pohody, kterou po absolvování této procedury pocítíují pacienti na cestě zpět – k čemuž nemalou měrou přispívají nádherné výhledy do rozlehlých údolí. „Sprcha je bezpochyby nejsilnějším nástrojem celé vodoléčby,⁵⁸ neskrývá své sympatie srbský lékař, jenž o to více lituje, že této formě nepřikládá Priessnitz takovou váhu, jaká by byla zapotřebí, a nerazí této metodě cestu.⁵⁹ Kvůli jeho nezájmu, stěžuje si Peičič, nejsou sprchy v tak dobrém stavu, jak by se slušelo, a proto se občas stane, že se zde pacienti pro celkové zanedbání údržby zraní – nejčastěji se propadnou shnilým dřevěným podložím.⁶⁰

Peičič ve svém díle přirozeně nemohl opomenout ani proslulou krizi⁶¹ a roze-psal se rovněž o poměrně striktních pravidlech, jimiž se na Gräfenberku musí řídit bez výjimek všichni, od prostého ševce po aristokrata. „Každý pacient je druhému ve všem roven, tak jako i Bůh je stvořil stejné,⁶² oceňoval Priessnitzův rovnostářský přístup srbský lékař. Jak ostatně víme z dochovaných gräfenberských Domácích řádů,⁶³ nejenže se zde musel přísně dodržovat klid či povinnost dostavit se včas ke společnému stolování („Pokud se někdo opozdí, musí se smířit s tím, že dostane zbytky.“),⁶⁴ ale Peičičovi neunikl ani zákaz karetních her či alkoholických nápojů – ostatně již na samotném začátku knihy se zmiňuje o občasném utíkání návštěvníků, znavených asketickým životem, do Jeseníku za zábavou, kulečníkem a dobrým jídlem, doslova „jako z otroctví na svobodu“.⁶⁵

54. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 51–52.

55. КОՇКА, Милош – КУБИК, Alois: c. d., s. 125.

56. „Pořídil jsem si proto obyčejný plechový cedník na nudle, jež mi lázeňský v průběhu každé koupele několikrát podržel nad hlavou a skrze který se mi hlava namočila, jako bych krácel deštěm, což mi dělalo tuze dobře.“ ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 61–62.

57. Tamtéž, s. 77.

58. Tamtéž, s. 79.

59. Zde je zapotřebí se Priessnitze zastat. Danou léčbu, tj. sprchu, totiž předepisoval pouze těm, kdo už měli dostatečně silný organismus. Mnozí gräfenberští pacienti se k ní tedy vůbec nedostali.

60. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 81.

61. Tamtéž, s. 96–103.

62. Tamtéž, s. 104.

63. SOKA Jeseník, f. Rodinný archiv Priessnitz-Ripper, karton 12, sign. 20, Domácí řád z 1. 1. 1837, Domácí řád z 1. 1. 1838.

64. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 106.

65. Tamtéž, s. 8.

Lavírovaná kresba města Nisy Maximiliana Grossmanna z roku 1838, kdy město navštívil Peičić (Muzeum Powiatowe w Nysie)

Peičić coby zpovědník Priessnitzových pacientů

Pomyslný vrchol celého díla (ve smyslu přínosu pro bádání o Vincenzi Priessnitzovi) však představuje již zmíněný výsledek Peičićovy nanejvýš hodnotné iniciativy, založené na setkávání se s jedinci, kteří absolvovali kúru na Gräfenberku, a podrobném zaznamenávání jejich vzpomínek a zdravotního stavu. Srbského lékaře k tomu vedle odborného zájmu nepochybně hnala rovněž osobní zvědavost, zvyšující se s každým dalším vyslechnutým příběhem o pozoruhodném uzdravení. V samotných lázních Peičić vyzpovídal 21 osob, nicméně tento vzorek nepovažoval za dostatečný – nejen kvantitativně, ale především z toho důvodu, že jej coby správného badatele zajímaly účinky Priessnitzovy léčby z dlouhodobého hlediska, tj. jestli navrácení zdraví neodezní po opuštění lázní. Rozjel se proto do Nisy, kde za tímto účelem dokázal sehnat neuvěřitelných 51 respondentů, což čtenáři umožňuje vytvořit si skutečně objektivní náhled na efektivnost tehdejší terapie pod Studničním vrchem. Vzhledem k omezenému rozsahu této studie i skutečnosti, že se mnohá onemocnění a příběhy opakují, si však přiblížme jen několik nejzajímavějších a nejkurióznějších případů.⁶⁶

66. Peičić nebyl jediný, kdo zanechal reference o pacientech léčených na Gräfenberku, viz např. CLARIDGE, Richard Tappin: *Abstract of Hydropathy; or The Cold Water Cure, as Practiced by Vincent Priessnitz at Graefenberg, Silesia, Austria*. London 1843; *Die Resultate der Wassercur zu Gräfenberg*. Leipzig 1837. Výjimečnost Peičićova souboru pacientů tkví v častém uvádění jmen a povolání – v tomto ohledu většinou panovalo pravidlo, že je třeba cítit privátní povahu léčby.

Nejprve nechme zaznít hlasy přímo z Gräfenberku. Zde se Peičić do zážitků ostatních pacientů zaposlouchával především při společné večeři v tzv. Prkenném domě, kde „se odevzdáme většímu pohodlí a zahovoříme se často do deváté, desáté hodiny“.⁶⁷ Za pevným stolem velkého sálu jídelny, zkrášleného příznačně obrazy císaře Ferdinanda a Priessnitze, si tak např. vyslechl příběh jistého faráře, kterého tři léta předtím postihly otřesné bolesti hlavy. Trápily jej celý rok a následně přešly ve slepotu. Odebral se proto na Gräfenberk, kde si usilovně vyplachoval oči a bral lázně. Jednoho dne dostal několikadenní horečku, při níž se mu začal zrak vracet, a nakonec se nejen zcela uzdravil, ale dokonce mohl, k nesmírnému Peičićovu údivu, bez pomoci brýlí číst.⁶⁸ „Nedaleko mě,“ vzpomíná na jiném místě Peičić, „seděl jeden Miláňan, stár zhruba čtyřicet let, před rokem a několika měsíci dokonaly hypochondr, který se, dle svých vlastních slov, zamýšlel dokonce nad sebevraždou. Tohle zlo se dlouhodobou vodoléčbou tak dokonale vytratilo, že jej bylo možné nazvat jedním z nejrozumnějších a nejveselejších lidí na světě.“⁶⁹ Je zajímavé, že ačkoliv pacienti trpící hypochondrií (mezi které, jak již víme, Priessnitz zařadil i Peičíce) přicházeli v dané době na Gräfenberk v poměrně velkých počtech,⁷⁰ uvádí Peičić pouze tento jediný případ.

Z tehdejších gräfenberských pacientů ještě Peičić představil např. krátký medailonek čtyřletého chlapce potýkajícího se od svých pěti měsíců s atrofií. Nemohl jíst a měl nafouklé břicho, na které mu Priessnitz naordinoval neustálé chladné zábaly. Léčitel dále nařídil, aby chlapec ráno a večer dostával studený klystýr a každý den bral studenou koupel. Po třech měsících léčby se začal viditelně spravovat, ustálilo se mu vyměšování a získal chuť k jídlu.⁷¹

V následující kapitole již Peičić přináší jednapadesát příběhů obyvatel tehdy pruského města Nisa, pobývajících na Gräfenberku v letech 1827 až 1837. Mezi desítkami doslova zázračných vyléčení vyčnívá kupř. případ paní Heckel, kterou roku 1834 v devátém měsíci těhotenství postihlo těžké dýchání, jež hrozilo udušením. Dáma si samozřejmě aplikovala pouštění žilou. V pořádku odrodila, avšak za osm týdnů se jí na celkem třinácti místech roztrhla céva, dýchání se zásadně zhoršilo, ústa zmodrala. Nemohla ležet, sedět ani chodit, přestala mluvit a trápily ji oteklé nohy. Takhle trpěla sedm měsíců, načež se odebrala k Priessnitzovi, který jí nařídil pět dní v kuse ležet a pít se. Pila mnoho vody, následně dostávala klystýry a začala brát i koupele. Zcela se vyléčila a od té doby neonemocněla.⁷²

Kýžené uzdravení na Gräfenberku našla rovněž dcera výrobce alkoholu Ludwiga. Dívčinu chudokrevnost ještě zhoršovali nišší lékaři, kteří jí každou chvíli obligátně pouštěli žilou a přikládali pijavice. Když jí pak otevřeli

67. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, 109.

68. Tamtéž, s. 118.

69. Tamtéž, s. 115.

70. HORNER, Franz: *Auszug aus dem Commissionsberichte über die Kaltwasserkuren des V. Prießnitz zu Gräfenberg*. München 1840, s. 13.

71. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 126–127.

72. Tamtéž, s. 137–139.

žílu, spatřili ke svému překvapení samou vodu. Roku 1837 přijela slečna na Gräfenberk, kde dva týdny brala zábaly, hodně pila a později absolvovala rovněž koupele. „*Zcela se uzdravila a vypadá opravdu krásně; měsíčky se však dosud neobjevily,*“⁷³ uzavírá Peičiíc. Stejně štěstí potkalo u Priessnitzu i dceru jistého obchodníka, trpící od svých pěti let spálou a vodnatelností. Posléze jí začaly vypadávat vlasy a slézat nehty, na stehně se objevil obrovský otok, jenž zhnísal, a objevilo se živé maso. Roku 1834 odjela do lázní a po několika měsících byla zcela zdráva.⁷⁴

Valná většina z Peičiícových niských záznamů má šťastný konec. O to více však upoutá hrstka případů, kdy k uzdravení nedošlo. Jistý pan Schweizer, dvaadvacetiletý zdravý a pohledný mladík, se již od kolébky potýkal se suchým svědivým lišejem na dlaních a mezi prsty na nohou. Pět měsíců se léčil na Gräfenberku, avšak neúspěšně – lišej sice zmizel, namísto něj se ale dostavila celková hluchota. Rok poté, co lázně opustil, se mu sluch opět vrátil, jenže stejně tak i nepřijemné kožní onemocnění...⁷⁵ Dalšího z tisíců Priessnitzových pacientů, starého vojáka, trápily od padesáti let silné bolesti zad a hemoroidy, způsobené, jak Peičiíc uvádí, především nestálým a hýřivým životem. Onemocnění se mu přesunulo na pohlavní úd a šourek, který strašně otekl. Gräfenberk mu dle jeho mínění nepomohl, ba dokonce se přidalo těžké dýchání, neustálý kašel a tlak na hrudi. Peičiíc se však coby lékař domníval, že se tak stalo kvůli vojákově přílišné zálibě v kořalce.⁷⁶ Dostalo se mu taktéž příležitosti vyzpovídat jistou velice oduševnělou mladou dámu s jasnou myslí, která, ačkoliv podle svých slov neměla sebemenší pochybnosti o Priessnitzově vodoléčbě, znala jen ve svém okolí čtyři osoby, jimž Gräfenberk přivodil neštěstí – jedna žena si prý z Gräfenberku odnesla neustálé pocení, jehož se nemůže nijak zbavit, a blíží se smrti. Nejmenovaná respondentka Peičiíce očividně zaujala, a to nejen obsahem svého vyprávění, ale i vizuální stránkou: „*Jsem této rozhořčené krásce zavázán vděčností a ujišťuji ji, že jsem se z těchto nešťastných událostí naučil tolik jako ze všech těch šťastných.*“⁷⁷

„Je čistá studená voda lék, nebo není?“

Díky cestě do Nisy Peičiíc nezískal pouze množství osobních svědectví, ale rovněž cennou, ryze osobní zkušenost s účinky vodoléčby. V pruském městě totiž na tři dny zcela přerušil zahájené kúry a lázeňský režim, což se záhy projeвило na jeho zdraví. Jak vzpomínal, vodu nezdravé barvy zde míchal s nejednou číší dobrého moselského vína, na dietu nedbal, čímž rozdráždil tělo. Duch byl pak rozrušen posloucháním a zpovídáním pacientů. „*To vše dohromady mělo za*

73. ПЕИЧИЦ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 146.

74. Tamtéž, s. 148–149.

75. Tamtéž, s. 141.

76. Tamtéž, s. 155.

77. Tamtéž, s. 158.

následek, že se mi začala jaksi vařit krev a stoupat mi do hlavy. Začal jsem být zmatený, bylo mi mdlo, (...) bodalo mě v játrech. Výše popsané polokoupele dokázaly za dva dny vše napravit.“⁷⁸ Záhy se však nepříjemný stav, jež Peičic přirovnal ke stavu myslí opilého člověka, objevil znovu, přidal se suchý kašel a bolest na hrudi. „*To je chvíle, kde se může léčení gräfenberské zhroutit. Nebylo potřeba nic víc než se bez rozmyslu oddat lehkému pití, kupř. piva, a je logicky zřejmé a jisté, že by tento druh podněcování přivodil smrt, mrtvici či mnohá nebezpečná onemocnění.*“⁷⁹ Opisem této vlastní zkušenosti chtěl Peičic dle svých slov pouze čtenáři ukázat, jaké nepříjemné případy se vlivem vodoléčby mohou přihodit, jak lehce může vodoléčba selhat a jak uniknout nebezpečí a překonat to. Hlavním pravidlem je dle něj neupustit od vodoléčby, byť bude její intenzita menší, a setrvat při gräfenberském způsobu života, jak jen to bude možné – nejen několik let, ale nejlépe po celý zbytek života.⁸⁰

Jak je tedy zřejmé, i přes vlastní nemilé zážitky se Peičic za Priessnitzovy metody cele postavil a doporučil je aplikovat. Samotného vodního doktora se pak v díle na několika místech přímo zastal. „*A v obyčejném životě lidském, kdy neprobíhají ani teplé ani studené lázně, snad nedochází k neštěstí?*“⁸¹ reaguje Peičic řečnickou otázkou na výtky, že vlivem vodoléčby na Gräfenberku občas zemře některý z pacientů. Když si však pokládá otázku, je-li tedy studená voda skutečným lékem, odpoví záporně, neboť nelze nazvat lékem něco, co nutně potřebujeme k samotné své existenci a co je nedílnou součástí nejen lidského těla. „*Nevnímám čistou studenou vodu jako lék, ale dietetický prostředek.*“⁸² Chladná voda sama o sobě tak podle Peičicových závěrů neoplývá žádnými zázračnými silami, spíše nabízí příležitosti, jak se, s větším či menším úspěchem, nemoci postavit.

Cestou ze Slezska ještě stihl navštívit pět dalších vodoléčebných zařízení: dvě v Jeseníku, konkrétně Priessnitzovu filiálku a Weissův ústav,⁸³ dále dvě v dolnorakouské obci Kaltenleutgeben⁸⁴ a poslední v nedalekém Laabu. Ani jednomu z těchto ústavů se však, jak uzavírá Peičic, nedostává chladu Priessnitzovy vody, čerstvosti gräfenberského vzduchu, především pak mnohaletých Priessnitzových zkušeností a vůbec osoby vodního doktora jako takového.⁸⁵

Po svém odjezdu z Gräfenberku se Peičic vrátil do Sremských Karlovců, aby pokračoval v péči o metropolitu Stankoviče. Po jeho smrti roku 1841 nehlasoval

78. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 169.

79. Tamtéž, s. 169–170.

80. Tamtéž, s. 170.

81. Tamtéž, s. 99.

82. Tamtéž, s. 174.

83. TINZOVÁ, Bohumila: *Josef Weiss. Kovář, zvěrolékař a hydropat*. In: XX. svatováclavské setkání v Jeseníku: sborník referátů. Jeseník 2020, s. 19–28.

84. O zakladateli lázní v Kaltenleutgebenu Johannu Emmelovi více GROWKA, Květoslav: *Medaille „vodních lékařů“; příspěvek k tématu Medicina in nummis*. In: XX. svatováclavské setkání v Jeseníku: sborník referátů. Jeseník 2020 s. 29–39.

85. ПЕИЧИЋ, Константин: *Викентий Присниц...*, s. 182.

Místo Peičićova posledního odpočinku na hřbitově v budapeštské čtvrti Farkasrét (Farkasréti Temető, Budapest)

Peičić pro Josifa Rajačiće, ale jeho protivníka Pantelejmona Živkoviće, což mu zvolený Rajačić neodpustil,⁸⁶ a mladý lékař si tak musel hledat nové místo. Zakotvil v Pančevu, kde se věnoval své profesi. V této době se zároveň podruhé oženil, s manželkou Anou, dcerou somborského soudce a radního Paloševiče, vchovali tři děti.⁸⁷ Po uklidnění revolučního dění v letech 1848–1849, kdy musel načas emigrovat do Srbska, se vrátil do Pančeva, kde byl znám nejen jako vynikající lékař, ale zároveň se zapojil do veřejného dění. Pro místní Srby, kteří již tehdy tvořili většinu populace tohoto jihouherského městečka, Peičić aktivně – a samozřejmě pod cenzurním dohledem c. k. úřadů – pořádal přednášky na nej-různější témata z oblasti vědy či umění⁸⁸ a přispíval rovněž do místních periodik. Roku 1871 spolu s dr. Ljubomirem Nenadovičem založil a dva roky redigoval první srbský lékařský časopis *Domaći Lekar* (vyšlo 30 čísel). Peičić, ve své době mimořádně vzdělaný příslušník svého národa a podle vzpomínek i výborný přítel a milující otec rodiny, byl kromě jiného členem Literární rady Matice

86. КРЕСТИЋ, Петар В.: c. d., s. 139.

87. Syn Đura byl doktorem práv v Pešti, syn Aleksandar působil jako advokát ve Vukovaru, dcera Sofija se provdala za Svetozara Todoroviće, rakouského generálního konzula v Tunisku. Dcera z prvního Peičićova manželství Melanija se vdala za plukovníka Imeliće. ТОМАНДЛ, Миховил: *Живот и пао...*, s. 26.

88. ĐORĐEVIĆ, Dragiša: *Znameniti pančevački lekar dr Konstantin Peičić (II)*. [online]. Pančevac. [cit. 2. 9. 2022]. Dostupné z: www.pancevac-online.rs/arhiva/arhiva/!4077/07hronika.htm.

srbské, předsedou pančevské Srbské církevně-školské obce či doživotním předsedou nejstaršího srbského pěveckého spolku, zformovaného právě v Pančevu, městě, jež tomuto významnému odborníkovi a obrozenci udělilo čestné občanství.⁸⁹ Ani po svém odchodu do penze roku 1874 nepolevil v činorodé práci – odstěhoval se do Pešti, kde se stal hlavou instituce zvané Tekelijanum, jež podporovala chudé srbské studenty tamní univerzity. Zemřel 6. června 1882 v devětatřicetiletém věku a spočinul na hřbitově ve čtvrti Tabán. Roku 1930 byly jeho ostatky přeneseny na hřbitov ve čtvrti Farkasrét, kde odpočívá spolu s více než třicítkou dalších významných Srbů.⁹⁰

Konstantina Peičice nemůžeme označit za průkopníka ani vynálezce, k tomu měl vzhledem ke vzdálenosti od důležitých center i vlastní pracovní vytíženosti daleko. Nicméně i přesto je jeho význam pro srbskou medicínu naprosto zásadní – nejenže je to právě on, kdo pro srbštinu vytvořil dosud užívanou lékařskou terminologii, ale své nabyté znalosti a zkušenosti dokázal několik desetiletí mistrně uplatňovat v oblasti prevence a propagace zdravého životního stylu a hygieny.⁹¹ Je nepochybné, že jedním z významných zdrojů inspirace mu v jeho osvětové práci byly vzpomínky a poznatky z tříměsíčního pobytu na Gräfenberku.

Poděkování

Rád bych vyjádřil vřelé poděkování kolegům badatelům a odborníkům ze Srbska za jejich nezištnou pomoc. Této studii značnou měrou pomohli Gordana Đilas (Biblioteka Matice srpske), Petar Krestić (Istorijski institut Beograd), Ivana B. Spasović (Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu) a Maja Pujin (Istorijski arhiv Pančevo). Velké díky si rovněž zaslouží Vladan Hanulík (Univerzita Pardubice), Jan Petrásek (Vlastivědné muzeum Jesenicka), Květoslav Growka (archivář v. v.), Krisztina Lázár Savelláné (Farkasréti Temető, Budapest), Adriana Zalewska-Wąsowicz (Muzeum Powiatowe w Nysie), Jana Hradilová, Michaela Neubauerová a Bohumila Tinzová (Státní okresní archiv Jeseník), Sandra Vlaineic (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy) a za jazykové korekce Hana Pelešková.

89. КРЕСТИЋ, Петар В.: *c. d.*, s. 126.

90. ТОМАНДЛ, Миховил: *Живот и рад...*, s. 137.

91. ШЕВИЋ, Александар С.: *c. d.*, s. 382–383.

Резиме

Бању Гrefенберг, данас Јесеник, основао је 1822. године сељанин Винценз Присниц, који је од малих ногу хладну воду користио за лечење. Још током његовог живота је ово место стекло славу и изван региона, па је тако било пацијената из целога света. Међу њима је било и Срба. Чувени песник и писац Сима Милутиновић Сарајлија завршио је и активно промовисао Присницово лечење, а од жутице се овде лечио књижевник, уредник и преводилац Ђорђе Рајковић. Међутим, најзначајнији српски посетилац бање у овом периоду био је Константин Пеичић (1802–1882), у то време (1838) лични лекар карловачког митрополита Станковића. Војвођански лекар своје познавање бањских метода лечења, као и личне утиске и стручне закључке, унео је у рад *Викентиј Присниц, његова ладноводна лекарија и садашњи и бивши болници у Гrefенбергу*, који је изашао 1839. године у Новом Саду. Ова публикација, која до данас и на изненађење свих није била уврштена у обимни канон литературе о гrefенберској хидротерапији, садржи знатну количину изузетно значајних информација, које у низу аспеката проширују наше данашње знање о бањи и Присницу.

Пеичић најпре описује саму бању и њену околину. Иако су смештај и храна лошег квалитета, а извори загађени, пацијенти су овде насмејани и срећни јер је већина њих на том месту повратила изгубљено здравље. Наравно, велику пажњу Пеичић посвећује личности Винценза Присница и описује га као прећутног, али веома паметног и поштеног човека с одличном интуицијом. Он такође опширно описује појединачне поступке лечења (купке, полукупке, често пијење воде, суве и хладне облоге, шумске тушеве и сл.), које је све редовно обављао. Око седамдесет људи које је српски лекар интервјуисао, допринело је његовој потврди да Присницове методе заиста делују. У закључку Пеичић наводи да хладна вода сама по себи није лек, већ само средство за суочавање са болешћу.

Константин Пеичић се с правом сматра оцем српске медицине, који је дао темељни допринос промоцији здравог начина живота и хигијене код Срба. Нема сумње да су један од важних извора инспирације за њега била сећања и сазнања до којих је дошао током боравка у Гrefенбергу.

Fenomén Priessnitz a nové přírůstky ve fondu Vědecké knihovny v Olomouci

Jiří Glonek

Pro každou paměťovou instituci je vždy potěšující, pokud disponuje nějakým finančním obnosem, který může smysluplně vynakládat na doplňování svých sbírek. Vědecká knihovna v Olomouci (dále jen VKOL) se takto snaží vyhledávat a v rámci omezených prostředků nakupovat ponejvíce bohemikální rukopisy, tisky, mapy i grafiky. Pracovníci historických fondů se přitom obzvláště zaměřují na díla spojená s regionem severní Moravy a Slezska. Jedním ze segmentů trvalého zájmu představují i díla spojená s fenoménem lázeňství, potažmo s osobou Vincenze Priessnitze. Pojdme si tedy zrekapitulovat nejzásadnější výsledky pětiletého úsilí v oblasti akvizic tzv. priessnitzíán.

V roce 2018 se z Zentralantiquariat Leipzig podařil zakoupit tisk **Held-Ritt, Ernst von: Prißnitz auf Gräfenberg oder treue Darstellung seines Heilverfahrens mit kaltem Wasser: Ein Handbuch für Alle, welche Gräfenberg besuchen, und die Wasserkur dort oder in der Heimath brauchen wollen; so wie für Jene, welche dort Heilung fanden. Nebst topographischer Beschreibung von Gräfenberg und seiner Umgebung.** Wien: Verlag von Mörschner und Jasper, 1837 (VKOL, sign. 997.634).¹

Titulnímu listu předchází frontispis v podobě litografie zobrazující pozoruhodný Priessnitzův portrét s pověstnou náušnicí v pravém uchu (obr. 1). Podle signování víme, že autorem výjevu je malíř a litograf Rudolf Gaupmann (1811–1877). Celkové provedení se přitom nápadně podobá dílu Emanuela Thomase Petera (1799–1873). To sice na rubu patřičné litografie ze sbírek VMJ (VMJ 85/64) nese dataci 1827, leč přetištěná verze pochází až z roku 1836.² Tak či tak patří Gaupmannův portrét uveřejněný v Held-Rittově tisku k nejranějším zpodobněním gräfenberského léčitele. Na konci díla je rovněž vevázaná mapa *Gräfenberg in oestr: Schlesien mit seinen Umgebung* (v rámu 175 × 240 mm) s grafickým měřítkem (5 000 Wiener Klafter = 13 cm). Ta svému uživateli poskytovala na svou dobu poměrně nadstandardní možnost orientace i během

1. Blíže k autorovi i titulu viz GLONEK, Jiří: *Na Jeseníky!: o putování jeseníckými horami, turistických bedekrech a mapách do roku 1945*. Olomouc 2019, s. 145.

2. Blíže viz katalog výstavy GROWKA, K. – TINZOVÁ, B.: *Poodhalená tajemství – Vincenz Priessnitz ve vyobrazení a literatuře* [online]. Jeseník 2009. [cit. 5. 1. 2023]. Dostupné z: https://www.archives.cz/web/resources/soka_jesenik/poodhalena_tajemstvi_Vincenz_Priessnitz_ve_vyobrazeni_a_literature.pdf

Obr. 1 Priessnitz netradičně s náušnicí

Held-Rittem avizovaných výletů v širším okolí lázní. Mezi toponymy zaznamenanými v mapě ostatně nalezneme i níže zmiňované sprchy.

Přidanou hodnotou tohoto exempláře Held-Rittova díla je provenienční příspěvek z přední obálky „A. 485. Dr. Martius“, neboť odkazuje na svého původního vlastníka. Tím byl Adolf Martiny (1813–1872), lékař a propagátor vodoléčby, který objížděl různá sanatoria po celé střední Evropě a studoval jejich léčebné postupy. Přitom ho zvláště zaujala Priessnitzova vodoléčebná metoda, takže u něj na Gräfenberku nějaký čas pobýval (od ledna 1838). Již v roce 1837 vedl sanatorium v Elgersburgu, což měl být první priessnitzovský ústav ve středním Německu. Sám následně od roku 1840 provozoval po vzoru Priessnitze vodoléčebný ústav v Liebensteinu.³

V roce 2019 koupila VKOL z mnichovského Antiquariat Thomas Rezek spis **Dietrich, Ewald Christian Victorin: Gräfenberg, wie es ist, oder die Wasserheilstalten des Herrn Vincenz Prießnitz zu Gräfenberg und des Herrn Joseph Weiß zu Freywaldau: nach den neuesten Beobachtungen und Nachrichten**

3. K němu blíže *Sanitätsrat Dr. Adolf Martiny (auch Martini oder Martinii)*. [online]. [cit. 5. 1. 2023]. Dostupné z: <https://www.heimatfreunde-bali.de/heilbad/%C3%A4rzte/dr-martiny/>.

treu und wahr dargestellt. Neißé & Rawicz: Verlag der Löbell'schen Buch-, Kunst u. Musikalienhandlung, 1840 (VKOL, sign. 997.637).

Pruský lékař Dietrich patřil k prvním, kdo ke svému popisu gräfenberských lázní připojil i kapitolu o vodoléčebném ústavu Josefa Weisse ve Frývaldově, přičemž kratší zmínku věnoval také zařízení Johanna Schrotha v Dolní Lipové. Učinil tak na základě vlastní autopsie, neboť na Gräfenberku a v jeho okolí dlel po několik týdnů během roku 1839. Přitom podnikl a v knize popsal i mnohé výlety. Mezi jinými doporučil obligátní výstup na Praděd, Šerák, ale třeba i na Boží horu nad Žulovou. Díky němu například víme, že již tehdy byla na Švýčárně k dispozici návštěvní kniha, zaplněná „*mnoha krásnými verši a ohlasy*“.⁴

V téže roce jako Dietrichův spis se ovšem podařil skutečný majstrštyk v podobě zisku díla **Walterskirchen, Johann Carl Wilhelm von: *Humoristische Runde in Gräfenberg's Quellengebiete: gewidmet seinem Meister und Freunde Vincenz Priessnitz***. Wien: In Commission bei C. Gerold & Sohn, 1852 (VKOL, sign. 997.638).

Zde prozradíme, že tisk byl získán z aukčního portálu Booklooker.de za pouhých 70 eur. Hodnota tohoto jedinečného tisku je však cirka desetinásobná a u exempláře v kompletním stavu se cena může vyšplhat i mnohem výše. Na antikvariátním trhu se navíc vyskytuje poměrně vzácně, spíše lze občas narazit na vyřezané jednotlivé grafické listy s vyobrazením pramenů aj.

Jako rok vydání se uvádí buď rok 1851 (viz předmluva autora sepsaná na Gräfenberku k 30. září 1851), nebo rok 1852. V samotném díle totiž není datum explicitně uvedeno. K tisku však podle všeho skutečně došlo až v roce 1852.⁵

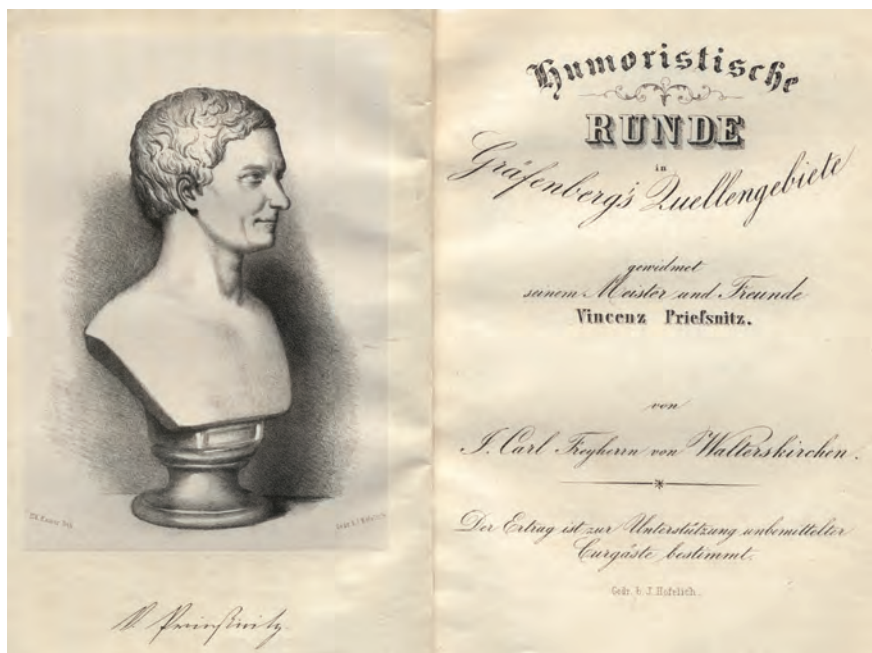
Walterskirchen zde představil a charakterizoval jednotlivé gräfenberské prameny v krátkých humorných básních během procházky z Frývaldova (Jeseníku).

Tato z mnoha důvodů pozoruhodná práce je již v titulu ozvláštněna poznámkou: „*Der Ertrag ist zur Unterstüzung unbemittelter Curgäste bestimmt*“ (Výtěžek je určen na podporu nemajetných lázeňských hostů). Tento záměr zmiňuje i autora předmluva: „*Tato knížečka má sloužit ctěné budoucí lázeňské společnosti k žertu i vážnosti, k pobavení i praktickému využití v době jejich zdejšího zkušebního pobytu, ale také k tomu, aby svým výtěžkem podpořila některé nemajetné lázeňské hosty.*“

Ještě před avizovanou předmlouvou figuruje taktéž věnování autora svému příteli Priessnitzovi a před titulním listem i frontispis (obr. 2) ve formě litografie

4. Blíže GLONEK, Jiří: c. d., s. 147–149. Jeho dojem z Priessnitze je v překladu publikován zde: REINELT, Johannes: *Vincenz Priessnitz: jeho život a působení*. Jeseník 2022, s. 260.

5. Viz např. WURZBACH, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich: enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben. Dreiundfünfzigster Theil, Wallnöfer - Weigelsperg*. Wien 1886, s. 35.

Obr. 2 Titulní list a frontispis jednoho ze vzácných priessnitzovských děl

s Priessnitzovou bustou (signováno: Ed. Kaiser lith.; Gedr. b. J. Höfelich).⁶ Především však svazek obsahuje osm listů s celkem 13 tónovanými litografiemi pramenů a jedné z legendárních sprch. Konkrétně jde o *Glück auf Quelle*, *Genie-Quelle*, *Haus-Quelle*, *Sophien-Quelle*, *Preussen-Quelle*, *Concordia--Douche*, *Fichten-Quelle*, *Böhmische-Quelle*, *Priessnitz-Quelle*, *Wiener-Quelle*, *Vincenz-Quelle*, *Altmanns-Freude a Ferdinands-Quelle* (obr. 3).⁷ V závěru bloku je potom umístěna rozkládací tabule s tónovanou litografií celkového pohledu na Gräfenberk od jihu o rozměrech listu 23 × 31 cm (samotné vyobrazení 176 × 260 mm, signováno: Lith. u. gedr. b. Joh. Höfelich). Na samotném konci nalezneme i rozkládací mapu (list 23,5 × 30 cm) s názvem *Das Quellengebiet der Heilanstalt Gräfenberg Freiwaldau*.

6. Autor výjevu zde není uveden, leč očividně vychází z kresby Priessnitzovy dcery Terezie (1833–1913), kterou litografoval Josef Kriehuber a tiskl opět Johann Höfelich coby přílohu známého Selingerova díla *Vincenz Priessnitz. Eine Lebensbeschreibung* (Wien, 1852). Terezie měla kresbu provést podle sochařské práce Hermanna Wilhelma Bissena, což uvádí Selinger v předmluvě svého díla na s. VII (viz VKOL, sign. 31.798).

7. K významu Walterskirchenova díla i uvedeným pramenům viz ABT, Lukáš: *Atlas jeseníckých pramenů a jiných drobných památek*. Jeseník 2017, s. 31.

Obr. 3 Ferdinandův pramen

Nejčerstvější akvizicí z listopadu 2022 je pak dílo **Melzer, Ernst Friedrich**. *Die Resultate der Wassercur zu Gräfenberg: Mit einer Abbildung*. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1837 (VKOL, sign. 997.743). V tisku samotném je sice autorství tohoto profesora vratslavské univerzity, politologa a státovědce zamlčeno, leč netřeba o něm pochybovat. Jeho *Výsledky gräfenberské vodoléčby*,⁸ psané formou dopisů až reportážního charakteru, nám poskytují cenné informace z raného období fungování nejen gräfenberských lázní, ale rovněž přinášejí cenné poznatky o počínajícím rozvoji turistiky pěstované právě pacienty lázní.⁹ Tisk navíc obsahuje i litografii proslulých sprch pod Studničním vrchem umístěnou coby frontispis před titulní list. Konkrétně jde o vyobrazení tzv. pánské sprchy nad pozdějším Ferdinandovým pramenem (obr. 4) s popisem *Douche auf dem Hirschbadkamme*. Tehdy v prostoru mezi dnešním Priessnitzovým a Polským pramenem (blízko pramene Haewa) fungovalo podle Melzera celkem sedm sprch alias Bergdouchen, jak je sám nazývá. Tři výše položené byly určeny pro ženy a čtyři umístěné pod nimi pro muže.¹⁰

8. Za pozornost stojí Melzerova pasáž o Priessnitzovi publikovaná v překladu, viz REINELT, Johannes: *c. d.*, s. 244–245.

9. K tomu i Melzerově dílu blíže GLONEK, Jiří: *c. d.*, s. 143–145.

10. Viz MELZER, Ernst Friedrich: *Die Resultate der Wassercur zu Gräfenberg: Mit einer Abbildung*. Leipzig 1837, s. 36–39. Též GLONEK, Jiří: *c. d.*, s. 229 (pozn. č. 114).

Obr. 4 Ferdinandova sprcha

Text je věnován 200. výročí založení prvních vodoléčebných lázní na světě.

Proměny správního zřízení a dvora biskupa Schaffgotsche na Jánském Vrchu

Michal Kubica

Město Javorník a zámek na Jánském Vrchu jsou nesmazatelně spojeny s osobou vratislavského biskupa Filipa Gottharda Schaffgotsche (1715–1795). V jeho osobě se zrcadlí osudy Slezska druhé poloviny 18. století, kdy soupeření Pruska s habsburskou monarchií vede k rozdělení jedné z historických zemí Koruny české a k zpřetrhání územní celistvosti nízkého knížectví. Jeho menší, rakousko-slezská část dává vzniknout dnešnímu Javornicku, resp. Jesenicku. Dřívější napojení regionu na slezské struktury, trhy a kontakty je zpřetrháno a oblast se ocitá na politické i hospodářské periférii. Právě nucený exil biskupa Schaffgotsche vdechne oblasti od 60. let 18. století nový život a dodnes představuje pomyslnou zlatou éru v historii celého Javornicka. Zámek na Jánském Vrchu se stává kulturním centrem nadregionálního významu a biskup kolem sebe vytváří jeden z posledních slezských aristokratických dvorů.

Nejbližšímu biskupovu okolí je v minulosti věnována pozornost zejména s ohledem na působení řady významných hudebníků, které biskup dlouhodobě finančně podporuje a zaopatřuje udělením úředních postů. Při bližším pohledu na dějiny správních institucí na Jánském Vrchu však vyvstává další zajímavý rys, a sice proces byrokratizace. Umenšené knížectví prochází po příchodu biskupa personálními obměnami z důvodů odhalené defraudace, správních reforem nebo nucené administrace biskupských majetků. Zatímco v jiných rakouskoslezských knížectvích na uvolněné posty nastupují šlechtici, na Javornicku a Jesenicku není vhodných kandidátů nazbyt. Na Jánský Vrch tak z jiných českých zemí přichází generace profesionálních úředníků, kteří se rekrutují z majetkově i sociálně níže postavených rodů či dokonce neurozených vrstev. Stručně řečeno hlavním kritériem jejich výběru se stává nikoliv urozenost, ale odbornost. V tomto ohledu zdejší zemská správa do jisté míry z nezbytnosti předbíhá sousední země.¹

Nákladný život biskupského dvora přináší roku 1785 vnučenou státní administraci. Správa knížectví a biskupových majetků se tak dostává pod přísný státní dozor. Její pětileté trvání zasazuje kořeny vzájemné nevráživosti biskupských úředníků a dbá na dodržování zásad zemského zřízení. Jednou z opomíjených podmínek zastávání úřadu rady zemského práva je šlechtický titul. V nobilitačních

1. K procesu byrokratizace v tereziánském a josefském období nejnověji TINKOVÁ, D.: *Osvícenství v českých zemích. Formování moderního státu (1740–1792)*, I. Praha 2022, s. 32–34, 157–158.

řízení posledních dvou desetiletí 18. století proto výrazně dominují právě úředníci z Jánského Vrchu usilující o získání šlechtického titulu na základě nezbytnosti, tedy setrvání ve svěřeném úřadu. Právě na motivy žadatelů o šlechtický titul, jakož i na proměny zemské správy na Jánském Vrchu a biskupova dvora, se zaměřuje tato studie.

Nisko bylo ve vlastnictví vratislavských biskupů od roku 1199, jako samostatné knížectví se postupně vydělilo z Vratislavska během následujícího století. Biskupové v té době soustředili svou pozornost na kolonizaci geograficky čitelného území. Roku 1223 tak byla založena nejen pozdější metropole knížectví, Nisa, ale vznikla také řada vsí na území dnešního Jesenicka (např. Mikulovice nebo Ondřejovice). Biskupové se přitom na konci 13. století stali suverénními zeměpány a jako lenními držitelům knížectví jim náležely nejvýznamnější majetky, tzv. komorní dominia a lenní statky (např. dnešní Jeseník nebo Vidnava). Zbytek knížectví tvořily menší alodní statky a svobodná rytířská šoltéství. Ve 14. století se k území Niska připojilo sousední Grotkovské vévodství, což se promítlo do biskupské titulatury i názvu knížectví (Fürstentum Neisse und Herzogtum Grottkau, či Herzogtum Neisse-Grottkau).²

Do územní celistvosti knížectví citelně zasáhlo rozdělení Slezska roku 1742. Na základě znění berlínského míru byla Marie Terezie nucena odstoupit Pruskému království větší část této historické země. Pruskému králi měla podle dohod připadnout i značná část hornoslezského území, konkrétní rozhraničení pak měla přímo v terénu vyjednat hraniční komise. Vedení nové hranice bylo v niském knížectví zvláště komplikované, komisaři totiž nemohli využít větších říčních toků a krajinných dominant, a museli se proto opřít o různé prvky v jinak otevřené krajině. Nezřídko se tak stávalo, že hranice rozdělila příslušný hraniční statek (např. Velké Kunětice, Heřmanice). Oproti původním požadavkům pruské strany setrvaly v habsburské monarchii města Cukmantl (Zlaté Hory), Javorník a Vidnava, i tak ale zůstala Marii Terezii menší část původního historického území Niska. Oblast habsburské části Niska však byla sevřena novou hranicí, která narušila původní kontakty se zbytkem Slezska. Zpřetrhány byly především společenské, příbuzenské, náboženské, kulturní nebo politické aspekty každodenního života zdejších obyvatel. Pozice na periferii vedla k hospodářskému úpadku a stagnaci, kterou umocnily škody spojené s probíhajícími válkami o rakouské dědictví.³

2. GAWRECKI, D.: *Nisko*. In: MATEJKO-PETERKA, I. – WÜNSCH, L. (eds.): *Země a její pán*. Struktury vlády a její projevy na území Rakouského Slezska do konce první světové války. Opava 2014, s. 39; TESAR, P.: *Církevní zeměpán*. In: Tamtéž, s. 224–225.

3. MAHEL, R.: *Stanovení státní hranice v niském knížectví v rámci nové slezské hranice po míru vratislavském 1742*. Vlastivědný sborník Jesenicko. Jeseník 2005, s. 5–23; KUBICA, M.: *Utváření nové hranice Slezska roku 1742 ze zřetelů k Těšínskému knížectví*. Těšínsko 62, 2019, č. 1, s. 3–16.

Okolnosti příchodu biskupa Schaffgotsche na Jánský Vrch

Schaffgotschové (resp. Šafgočové) se řadili mezi staré slezské rody s kořeny ve středověku. Podle J. Kuczera představovali symbol úspěchu hraběcích rodů ve Slezsku, kde patřili mezi úřednickou a společenskou elitu. To i přesto, že v první polovině 17. století doplatili na spojení s Albrechtem z Valdštejna a nevyhnuli se konfiskacím majetku. Po pragmatické konverzi ke katolictví zastávali čelní pozice ve správě, diplomacii, armádě i církvi. Schaffgotschové byli až do vypuknutí slezských válek tradičně provázáni majetkově, genealogicky nebo profesně se zbylými zeměmi Koruny české.⁴ Jan Antonín Gotthard hrabě Schaffgotsch (1675–1742) v té době zastával úřad vrchního slezského hejtmána, a byl tak přímým zástupcem panovníka v zemi. Okolnosti jej donutily balancovat mezi věrností habsburskému dvoru a nutností vycházet s pruskými úřady. Hrabě nicméně zůstal věrný Marii Terezií a podporoval její zájmy. Musel se proto uchýlit do českého exilu a jeho slezské statky byly sekvestrovány, pod podmínkou složení poddanského slibu Fridrichu II. Dilema rozřešila smrt Jana Antonína Gottharda roku 1742, jeho potomci se následně politicky orientovali na Pruské království. A to velice úspěšně – kromě nejvyšších postů ve slezské správě zastávali také pruské dvorské úřady a Filip Gotthard byl za poměrně nestandardních okolností jmenován vratislavským biskupem.⁵

Řadil se totiž mezi oblíbence Fridricha II., který jej i přes nesouhlas papeže prosadil do pozice konjunktura vratislavského biskupa Filipa Ludvíka hraběte von Sinzendorf (1669–1747), a dokonce mu udělil knížecí titul. Roku 1747 prohabsbursky smýšlející biskup Sinzendorf zemřel a na jeho místo nastoupil právě Filip Gotthard kníže Schaffgotsch. Vřelý vztah s pruským králem ale vzal za své s vypuknutím sedmileté války roku 1757. Habsburská vojska vítězně postupovala vpřed a biskup se rozhodl vyslyšet výzvu Marie Terezie, aby se uchýlil do bezpečného zázemí svého zámku na Jánském Vrchu. Po určité době se válečné štěstí otočilo a pruský král Filipu Gotthardovi jeho „zradu“ nezapomněl. Zkonfiskoval jeho majetky a obstavil příjmy a povolil mu setrvat výhradně v hornoslezském Opolí, čímž jej de facto zbavil biskupského úřadu.⁶ Bezvýchodná situace donutila Schaffgotsche odejít zpět na Jánský Vrch a již zde trvale setrvat. Jeho přítomnost následně iniciovala diskuzi o vzniku samostatného, na Vratislavi nezávislého

4. UHLÍŘ, D.: *Schaffgotschové mezi Slezskem a českými zeměmi*. In: Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis: Confinia Silesiae. (K životnímu jubileu Rudolfa Žáčka). Opava 2008, s. 151–161; KUCZER, J.: *Baronowie, hrabiowie, księżęta. Nowe elity Śląska (1629–1740)*. Zielona Góra 2013, s. 52, 174.

5. SCHMILEWSKI, U.: *Das Geschlecht der Schaffgotsch – ein genealogisch-historischer Überblick vom 13. bis zum 20. Jahrhundert*. In: BAHLCKE, J. – SCHMILEWSKI, U. – WÜNSCH, T. (Hrsg.): *Das Haus Schaffgotsch. Konfession, Politik und Gedächtnis eines schlesischen Adelgeschlechts vom Mittelalter bis zur Moderne*. Würzburg 2010, s. 1–18; BAUMGART, P.: *Die Familie Schaffgotsch zwischen Habsburg und Preußen. Zur Bewältigung einer Krise*. In: Tamtáž, s. 127–140.

6. Příklady tvrdého postupu pruských úřadů vůči dotyčným, kteří přešli na habsburskou stranu, uvádí KUBICA, M.: *Moravičtí z Roudnice ve víru dělení Slezska*. Genealogické a heraldické informace 2022. Brno 2023 (v tisku).

Obr. 1 Erb Filipa Gottharda Schaffgotsche vystavený v niském muzeu (MATEJKO-PETERKA, I. a kol.: *Země a její pán. Struktury vlády a její projevy na území Rakouského Slezska do konce první světové války*. Opava 2014, s. 240)

opavského biskupství, ale jednání nedospěla ke zdárnému konci. Samotný biskup tak z Jánského Vrchu spravoval rakouskoslezskou část své diecéze a jako světský niský kníže také rakouskoslezskou část tohoto knížectví. Musel se přitom značně uskrovnit, jelikož jeho příjmy se ztenčily na pětinu. I tak neváhal investovat značné prostředky do své reprezentace, stavební činnosti, a především do podpory svých zájmů v podobě divadla a hudby. Zámek i město se díky tomu staly správními i kulturními centry celého Javornicka i Jesenicka. Biskup, který byl politicky nedůvěryhodný pro obě znepřátelené monarchie, zde setrval až do své smrti roku 1795.⁷

Správní zřízení Niska po roce 1742

Rozdělení Slezska se ve velké míře dotklo správního zřízení. Na rozdíl od pruské části Slezska sice nebyla moc zemských stavů zcela eliminována, na druhou stranu jejich instituce byly podřízeny přímo státním úřadům a správní

7. KASTNER, K.: *Breslauer Bischöfe*. Breslau 1929, s. 58–61; UHLÍŘ, D.: *Schaffgotschové*; týž: *Exil vratislavského biskupa Filipa Gottharda Schaffgotsche na Jánském Vrchu*. In: JIRÁSEK, Z. (ed.): *Polská papežská nunciatura (Slezsko v církevních dějinách 18. století)*. Opava 2009, s. 25–30. K okolnostem nástupu Filipa Gottharda na biskupský stolec a působení v úřadu před odchodem do nuceného exilu, dále k prosazování církevních a správních reforem vratislavského biskupství viz CONRAD, N.: *Philipp Gotthard Fürst Schaffgotsch*. In: *Schlesische Lebensbilder*, Bd. 7: *Schlesier des 15. bis 20. Jahrhunderts*. Stuttgart 2001, s. 96–104.

Obr. 2 Portrét Filipa Gottharda Schaffgotsche z roku 1753 (VMJ)

procesy byrokratizovány. Změny přitom probíhaly nejen v měřítku Rakouského Slezska, ale také na zemské úrovni jednotlivých knížectví. Především v habsburské části nízkého knížectví bylo zapotřebí vybudovat zcela nový správní aparát pro správu biskupského majetku i světskou správu knížectví, jelikož původní ústřední správní instituce sídlily za hranicí v Nise. V okleštěném rakouskoslezském knížectví ale chybělo přirozené centrum, až postupně si tuto pozici namísto Vidnavy osvojil Jánský Vrch u Javorníka. Nový správní systém respektoval původní podobu správního zřízení, ale na popud panovnice bylo zavedeno hned několik novinek, které měly správu knížectví připodobnit zbylým rakouskoslezským knížectvím.⁸

Nejvyšším správním a politickým orgánem Rakouského Slezska byl Královský úřad v Opavě, který zastupoval zájmy panovnice a mimo jiné dohlížel na ostatní zemské úřady. Vojenskou a finanční agendu obstarával nižší stupeň státní správy

8. Ke správním reformám tereziánského období viz SCOTT, H. M.: *Enlightened Absolutism. Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*. New York 1990; BĚLINA, P. – KAŠE, J. – KUČERA, J. P.: *Velké dějiny země Koruny české*, X. Praha – Litomyšl 2001; HOCHEDLINGER, M. – MAŤA, P. – WINKELBAUER, T. (Hrsg.): *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, I. Wien 2019. Srovnání s pruskou částí Slezska viz KLUETING, H.: *Die politisch-administrative Integration Preußisch-Schlesien unter Friedrich II.* In: BAUMGART, P. – SCHMILEWSKI, U. (Hrsg.): *Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen*. Sigmaringen 1990, s. 41–62.

– zemští starší – představující ekvivalent ke krajskému zřízení v českých zemích. Zeměpanskou státní správu v habsburské části Niska tak převzal úřad zemských starších ve Vidnavě, ustanovený roku 1743. Zrušen byl v rámci krajské reformy roku 1782, kdy se celé území připojilo k Opavskému kraji.⁹ Celoslezský sněm zůstal zachován v Opavě pod názvem Slezský veřejný konvent. Jeho skutečná pravomoc byla sice symbolická, přesto byl jako ve zbylých českých zemích minimálně formálním protipólem panovníce. Mezi členy celoslezského sněmu patřil také deputovaný (Abgeordnete, Deputierte) vratislavského biskupa, reprezentující niské knížectví. Toho zde povětšinou zastupoval některý z pověřených opavsko-krnovských zemských úředníků.¹⁰

V Nisku dlouhodobě fungovala aktivní stavovská obec s pestrým systémem sněmů na úrovni celého knížectví nebo jednotlivých vikpild. Zdejší zemský sněm se původně scházel v „monostavovské“ i „multistavovské“ podobě. V prvním případě se na sněm dostavila pouze šlechta, v druhém se pak účastnili také hejtmani biskupských statků, svobodníci, volníci a majitelé rytířských šoltéství. Jednalo se o naprosté slezské specifikum, kdy se sněmu mohly účastnit i neurozené osoby. Rytířská šoltéství (šoltýství) v rukou nešlechticů totiž byla velmi malým deskovým statkem, a jejich majitelé se tak mohli řadit mezi zemské stavy. Zemské sněmy se v původním niském knížectví scházely až do vypuknutí války o rakouské dědictví, v habsburské části Niska následně nebyly obnoveny. Na pruské straně byly, stejně jako v celém Horním Slezsku, zemské sněmy oficiálně zrušeny až roku 1750, přičemž poslední zemský sněm se konal 25. října 1744.¹¹

9. GAWRECKI, D. a kol.: *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*, I. Opava 2003, s. 67–74; Týž: *Nisko...* Roku 1782 byl Královský úřad v Opavě zrušen a jeho agendu převzalo moravkoslezské gubernium v Brně. Prvním zemským starším pro Nisko se stal rada zemské vlády Jan Kryštof rytíř Wimmersperg. V knížectví vlastnil statek Kobylou a v pruské části Niska Petrovice (pol. Piotrowice Nyskie). ZUBER, R.: *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava 1966, s. 325. Detailněji ke zřízení a pravomocem úřadu zemských starších D'ELVERT, Ch.: *Die Verfassung und Verwaltung von Oesterreichisch-Schlesien in ihrer historischen Ausbildung, dann die Rechtsverhältnisse zwischen Mähren, Troppau und Jägerndorf, so wie der mährischen Enklaven in Schlesien*. Brünn 1854, s. 157–159.

10. KUBICA, M.: *Deputovaní stavů Opavsko-krnovského knížectví na Slezském veřejném konventu v druhé polovině 18. století*. Slezský sborník 117, 2019, č. 2, s. 4–29. Zástupci vratislavských biskupů na Slezském veřejném konventu v Opavě byli postupně opavsko-krnovští zemští starší František Erdman rytíř Tauber z Taubenfurthu, Jan Fratišek rytíř z Johnsfeldu, dále přísedící tamního zemského hejtmantství Matyáš Antonín hrabě z Hodic a Olbramic a mezi lety 1762–1782 zemský starší niského knížectví Jan František svobodný pán ze Skal (1731–1795). ZA v Opavě, f. Královský úřad Opava, inv. č. 94, sign. 2/2, kart. 41–44; KUBICA, M.: *Tauber v Taubenfurth*. In: *Biografický slovník Slezska a Severní Moravy*. Supplementum č. 5. Ostrava 2020, s. 171–174.

11. BRZOBOHATÝ, J. – DRKAL, S.: *Karolinský katastr slezský*, 1. Praha 1972, s. 8; PTAČEK, M.: *Zgromadzenia i urzędy stanowe księstwa nyskiego oraz innych posiadłości biskupstwa wrocławskiego*. Acta Universitatis Wratislaviensis 161, 1988, s. 9–44; KORBELÁŘOVÁ, I. – ŽÁČEK, R.: *Od baroka k osvícenství*. In: JIRÁSEK, Z. a kol.: *Slezsko v dějinách Českého státu (1490–1763)*, II. Praha 2012, s. 135–302; BRŇOVJÁK, J.: *Pozemková šlechta mezi stavovskou a občanskou společností*. In: ZÁŘICKÝ, A. a kol.: *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914*, I. Ostrava 2020, s. 508, 512, 514. Šoltéství bylo původně udělováno vrchností jako léno a pojilo se s výkonem úřadu šoltyse, jenž měl na starost nižší soudnictví. Mezi svobodné držitele malých deskových usedlostí v Rakouském Slezsku se počítali také majitelé stavovských a měšťanských domů v Těšíně.

Rakouské Slezsko ztratilo po konci sedmileté války společně s rezignací na znovuzískání celého historického území na své důležitosti. V duchu centralizace státní správy bylo roku 1782 administrativně spojeno s Moravou se společným nejvyšším zemským úřadem – moravskoslezským guberniem v Brně.¹² Naopak nedořešena zůstala otázka církevní správy. Velké části Rakouského Slezska, včetně Javornicka, resp. Jesenicka, zůstaly pod správou vratislavského biskupství. Následné snahy o připodobnění správních obvodů biskupství státní hranici nebyly úspěšné a církevní správa rakouskoslezské části vratislavské diecéze se fakticky oddělila až roku 1770 se vznikem biskupského generálního vikariátu v Těšíně. Samotnou rakouskoslezskou část knížectví měl na starosti komisariát na Jánském Vrchu, jemuž podléhala čtyři arcikněžství.¹³

Zemské úřady na Jánském Vrchu a jejich personální proměny

Ve slezských knížectvích fungovala zemská správa podobná té v Čechách a na Moravě. Výkonnou moc představovali nejvyšší zemští úředníci v čele se zemským hejtmanem, kteří společně stáli v čele kolegiálního orgánu označovaného jako zemské hejtmanství (v případě Niska zemské vlády). Ze své pozice dohlíželi na politické, finanční a stavovské záležitosti v knížectví. Disponovali i soudní pravomocí nad privilegovanými stavy a řešili aktuální a neodkladné spory. Na rozdíl od ostatních rakouskoslezských knížectví pak v Nisku chyběla instituce zemského práva, která soudila dlouhodobé řádné a kriminální záležitosti, a její pravomoci zastávala právě zemská vláda. Podle nastíněné tradiční zemské hierarchie pak vznikl i nový správní systém habsburské části Niska po roce 1742.¹⁴

Jednou z institucí s předobrazem v původním zemském zřízení byla zmíněná knížecí vláda. Vznikla roku 1743 ve Vidnavě v pozměněné podobě. Její pravomoci totiž byly omezeny, jelikož politickou a policejní pravomoc převzal úřad zemských starších. Zemská vláda nadále disponovala soudní pravomocí, vedla desky zemské nebo dohlížela na vrchnostenské úřady, správu biskupských i šlechtických statků, lén a měst. Biskup Schaffgotsch po svém příchodu na Jánský Vrch přesunul roku 1767 zemskou vládu na tamní zámek. V čele úřadu stál zemský hejtman, za ním kancléř a radové. Personálně byla instituce

12. GAWRECKI, D.: *Dějiny...*, s. 67–74.

13. SCHINDLING, A.: *Friedrichs des Großen Toleranz und seine katholischen Untertanen*. In: BAUMGART, P. – SCHMILEWSKI, U. (eds.): *Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen*. Sigmaringen 1990, s. 257–272; GAWRECKI, D.: *Pokusy o zřízení biskupství v Opavě*. In: Opava. Sborník k dějinám města, 2. Opava 2000, s. 45–48; SAHEB, J.: *Náboženský život*. In: ZÁŘICKÝ, A. a kol.: *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914*, II. Ostrava 2020, s. 795–843. Složitou situaci umocňovala skutečnost, že území v pruské monarchii náležela do správy českých církevních diecézí. Např. Keťsko spadalo pod církevní správu olomouckého biskupství a Kladské hrabství pod správu pražského arcibiskupství.

14. DRKAL, S.: *Zemské právo opavsko-krnovské v Opavě*. Inventář. Opava 1958; týž: *Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského v Opavě 1501–1784*. Inventář. Opava 1964; KORBELÁŘOVÁ I. – ŽÁČEK, R.: *Hra na stavovskou samosprávu*. In: JIRÁSEK, Z. a kol.: *Slezsko v dějinách českého státu (1490–1763)*, II. Praha 2012, s. 195–207.

Obr. 3 Zámek Jánký Vrch na křídlové litografii A. C. Hauna podle kresby F. Kalíwody (HÖLZEL, E.: *Malerisch-historisches Album von Mähren und Schlesien*. Olmütz 1857, s. 66a)

provázána s komorním ředitelstvím na Jánském Vrchu, a faktickou moc v knížectví tak drželi ve svých rukou zdejší úředníci, zvláště poté, co biskup na zámek přenesl některé další orgány světské a církevní moci v čele s tajnou kanceláří.¹⁵

Zemská vláda byla zrušena v rámci josefských reforem roku 1784 a nahradila ji instituce zemského práva na Jánském Vrchu. To oficiálně vzniklo císařským patentem z 5. března 1784 a jeho vnitřní organizace vycházela z moravského zemského práva. Nově mu odpadla veškerá mimosoudní agenda, a rozhodovalo tedy pouze spory na biskupských a svobodných statcích, přičemž pole působnosti rozšířilo o kriminální soud. V čele instituce stál prezident a za ním dva až pět radů. Tato transformace zemských práv jako nadále jediných soudů pro šlechtu a duchovenstvo proběhla také ve zbylých českých zemích. Nově tedy nebyly nejvyšším zemským soudním orgánem, ale soudy první instance. Zemské právo na Jánském Vrchu zaniklo až v roce 1848.¹⁶

15. DRKAL, S. – DONÁT, J.: *Zemská vláda Jánký Vrch*. Inventář, ZA v Opavě, Opava 1964; TUREK, A.: *Komorní ředitelství statků vratislavského biskupství na Jánském Vrchu*. Inventář, ZA v Opavě, Opava 1968; D'ELVERT, Ch.: *Die Verfassung*, s. 153; ZUBER, R.: *Jesenicko...*, s. 133–134.

16. STRATIL, I.: *Zemské právo Jánký vrch*. Inventář, ZA v Opavě, Opava 1965. Srov. s Moravou viz DAVID, J.: *Mezi tradicí a realitou. Šlechtický zemský soud na tereziánské Moravě – agenda a složení stávkové instituce v posledních dekádách její existence (1740–1783)*. Cornova. Revue České společnosti pro výzkum 18. století 8, 2018, č. 1, s. 21–52.

Zemský správní aparát rakouskoslezské části Niska se skládal ze zemského hejtmana a čtyř až šesti radů zemského práva, resp. vlády. Právě v druhé polovině 18. století v monarchii nastoupil proces byrokratizace státní správy. Zatímco na počátku tereziánského období byla základním předpokladem ke státní službě odpovídající urozenost, za vlády císaře Josefa II. jí byla odbornost a vzdělání. Ve správních strukturách proto tradiční šlechtická garnitura stále více narážela na rostoucí konkurenci z řad neurozených. I mezi rady zdejší zemské vlády se projevil důraz na právní vzdělání a soudní praxi vybíraných radů, což vytvářelo prostor pro neurozené elementy.¹⁷ Odbornost zde zejména po roce 1765 získávala stále větší váhu, což stálo v kontrastu k pozicím v hospodářské správě biskupských statků, kde naopak biskup dosazoval své favority. Za všechny uveďme příklad hudebního skladatele Karla Ditterse, který byl postupně vrchním lesmistrem, zlatohorským horním hejtmanem, hejtmanem frývaldovského panství ad.¹⁸ K objektivním okolnostem přijetí do úřednické pozice přitom patřila znalost německého jazyka. Někteří radové ovládali i další jazyky, o čemž vypovídají „dotazníky“ pro rady zemského práva z roku 1785, resp. 1788. Z nich vyplývalo, že běžně ovládali také latinu a francouzštinu, v jednom případě dokonce italštinu. Kromě jazykové vybavenosti pochopitelně disponovali minimálně právním vzděláním. Jednalo se již o profesionální úředníky, tedy neurozené osoby, které původně neměly vztah ke zdejšímu knížectví a nevlastnily v tomto regionu žádný majetek.¹⁹ Pro neurozené osoby představovala zdejší zemská vláda, a později právo, jedinečnou možnost uplatnění. Na Moravě dotyční nastupovali výhradně do pozic akcesistů nebo nadpočetných radů. Na Jánském Vrchu nemuseli léta působit v neplacených nižších pozicích a stali se rady ihned.²⁰

Přechod k byrokratickému úřednickému aparátu usnadnil zásah do personálního složení zemské vlády roku 1765. Biskup Schaffgotsch totiž po svém přesídlení na Jánský Vrch inicioval provedení auditu hospodaření zdejších úřadů. Kontrola odhalila, že tehdejší radové Jan Salice-Contessa a Jan Josef rytíř z Ehrenwaldu ze své pozice systematicky zpronevěřovali výnosy ze soudních deposit. Následný soudní proces tato zjištění potvrdil, oba radové byli odejiti a měli nahradit úslou škodu. Společně s nimi byli svého úřadu zbaveni i kancléř Leopold Josef Bolcko a zemský hejtman Emanuel svobodný pán Stillfried z Ratenic (1725–1794), kteří měli na dotyčné dohlížet a patrně nad celou situací dlouhodobě přivírali oči.²¹ Zemskou vládu následně tvořili jen tři radové Ignác

17. K tématu TINKOVÁ, D.: *Osvícenství...*, s. 32–34, 476.

18. STRATIL, I.: *Zemské právo...*; DRKAL, S. – DONÁT, J.: *Zemská vláda...*

19. ZA v Opavě, f. Zemské právo Jánský Vrch (dále ZPJV), inv. č. 99, kart. 64.

20. SVITÁK, Z.: *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*. Brno 2011, s. 397, 399.

21. ZA v Opavě, f. Zemská vláda Jánský Vrch (dále ZVJV), inv. č. 378, kart. 66; D'ELVERT, Ch.: *Die Verfassung...*, s. 153–154. Salice-Contessa a Ehrenwald vyvedli dohromady 2 454 zl. Uhradit měli každý zhruba polovinu částky a k tomu také náklady řízení. Oba byli uvězněni v opavské městské

Rudolf Jerin, Karel Leopold rytíř Pino z Friedenthalu (1735–1802) a frývaldovský hejtman Kajetán rytíř Beer z Beerenberka (†1773).²² Postupně byli doplněni o zlatohorského hejtmana Karla Kašpara svobodného pána Zedlitze a kancléře nešlechtického původu Pavla Bedřicha Julia Gambse. Právě první jmenovaný se nakonec po několika letech dočkal jmenování do uprázdněné pozice zemského hejtmana a vydržel v ní až do své smrti roku 1792.²³ Na počátku 70. let 18. století pak prošel úřad velkou personální proměnou. Dosavadní rady měli naráditi podobně jako na Opavsko-Krnovsku vhodnější úředníci.²⁴ Nastal však problém s hledáním adekvátní náhrady. V rozděleném Nisku převažovala biskupská majetková držba, a tudíž zde nebyla příliš početná šlechtická obec, už vůbec pak jedinci s potřebným právním vzděláním. Některé pozice tak zůstaly dlouho uprázdněny a byly postupně obsazovány úředníky z jiných částí monarchie. Velký důraz byl kladen především na právní vzdělání dotyčných, jelikož na místech radů se začali objevovat úředníci nešlechtického původu. V roce 1774 tak kromě zmíněného hejtmana Zedlitze a kancléře Gambse nalezneme mezi rady zmíněného Pina, jinak samé nové tváře: nešlechtice Jana Jakuba Brosziga, Karla Josefa Richtera, Filipa Floriána Kuntschkého a dva šlechtice Jan Arnošta rytíře

věžnici, o čemž svědčí složení kauce 3 000 zl. Salice-Contessou roku 1766. ZA v Opavě, f. Archiv města Opava, inv. č. 1729, sign. LXXXIV/77, kart. 238. Emanuel svobodný pán Stillfried z Ratenic je považován za zakladatele rakouské větve rodu. Jeho odchod z pozice zemského hejtmana jej v další kariéře nijak neomezil. Nastoupil do státních služeb a byl ředitelem Tereziánské akademie ve Vídni. Jeho bratr František Ignác (1734–1805) přivedl na své panství Červená Lhota hudebního skladatele Karla Ditterse z Dittersdorfu z Jánského Vrchu, když upadl v 90. letech 18. století v biskupovu nemilost. *Historisch-heraldisches Handbuch zum genealogischen Taschenbuch der Gräfenlichen Häuser*. Gotha 1855, s. 957.

22. Rod Jerinů dlouhodobě působil v nízkém knížectví, ve vlastnictví měl statek Ondřejovice. Podle záznamů ve fondu Zemské vlády Jánský Vrch je patrné, že Ignác Rudolf Jerin byl velmi zadlužen, což vedlo až k sekvestraci Ondřejovic. Vysoká míra zadluženosti šlechty byla v novověku zcela běžným jevem. Srovnání viz KUBICA, M.: *Zemský hejtman ve spirále dluhů – Karel František hrabě Orlik z Laziska*. In: BRŇOVJÁK, J. – ELBEL, P. (eds.): *Sigilla – arma – monetae*. Sborník příspěvků k 70. narozeninám profesora Tomáše Krejčíka. Brno – Ostrava 2021, s. 449–469. Kajetán Beer z Beerenberka pocházel z tradičního rodu, usazeného od středověku na Javornicku a Vidnavsku. Kromě úřadu frývaldovského hejtmana zastával také pozici zlatohorského horního hejtmana. BLAŽEK, K.: *Der Adel von Österreichischen Schlesien*. Band IV., Abtheilung XI. Nürnberg 1885. Pino nebyl s Niskem nijak spjat, jednalo se o prověřeného úředníka z Opavska (vlastnil statek Stěbořice). Na Jánském Vrchu započal budovat svou úspěšnou kariéru v zemské správě Opavsko-krnovského knížectví, kde byl nejvyšším zemským písařem a zástupcem knížete Lichtenštejna na Slezském veřejném konventu. D'ELVERT, Ch.: *Die Freiherren und Ritter Pino von Friedenthal*. Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, 1875, č. 8, s. 57–59; SOLNICKÝ, P.: *Historie Stěbořic, Březové, Jamnice a Nového Dvora*. Stěbořice 2009.

23. ZA v Opavě, f. ZVJV, inv. č. 373, kart. 65. Zde dochovány detailní soupisy úředníků pro tzv. Titularkalendery. *Neuer Troppauer Titular-Kalender, deren in Herzogthum Schlesien, diesseitigen Antheils befindlichen, respektive Hoch und Nieder Dicasterien und Stellen 1757, 1761, 1766, 1769*. Troppau 1757, 1761, 1766, 1769. Přehled zemských hejtmanů viz D'ELVERT, Ch.: *Die Verfassung...*, s. 312.

24. Na Opavsko-Krnovsku však byly důvody personální proměny nejvyšších zemských úředníků odlišné. Svou roli zde hrála generační obměna a snaha více podřídit zemskou správu přání knížete z Lichtenštejna. KUBICA, M.: *Proměny opavsko-krnovské stavovské obce v tereziánském období*. Opera historica 23, 2022, č. 1, s. 104–131.

Skala (1742–1813) a Karla Ditterse z Dittersdorfu (1739–1799). O rok později pak Pina nahradil dlouholetý rada Jan Josef Rust.²⁵

Císař Josef II. roku 1784 nezasáhl pouze do podoby zemské správy, ale kvůli neúměrně narůstajícími zadlužení celého knížectví sáhl k radikálnímu kroku. Obstavil biskupu Schaffgotschovi jeho statky a v knížectví zavedl státní administraci, tj. nucenou správu. Do čela dosadil osvědčeného úředníka moravskoslezského gubernia Antonína Valentina svobodného pána Kaschnitze von Weinberg (1744–1812) a ten začal jednat.²⁶ Biskupovi stanovil roční příjem na pouhé 4 000 zl. a začal provádět personální čistku v komorních i zemských úřadech. Reorganizace se dočkaly jednotlivé komorní statky, jejichž hospodářské vedení pozměnil, zavedl účetní kamerální systém a zrušil hejtmanské úřady. Radům zemského práva snížil platy a biskupovy favority nahradil novými profesionálními úředníky bez vazby na zdejší prostředí (bratři Gschmeidlerové, Josef Vincent Böhm). Ve Vídni jen čekali, až biskup zemře a jeho statky přejdou do náboženského fondu. Jenže císař Josef II. zemřel předčasně roku 1790 a jeho nástupce Leopold II. státní administraci zrušil. Biskup nelenil a dosadil své dřívější úředníky na bývalá místa, obnovil komorní ředitelství na Jánském Vrchu a značně vzrostly také jeho náklady. Vše nevyhnutelně směřovalo k uvalení další vnucené správy, k čemuž došlo bezprostředně po biskupově smrti roku 1795.²⁷ Radové a úředníci zemského práva si přitom na režim zavedený státní administrací zvykali jen těžko. Časté revize jejich činnosti odhalily řadu nedostatků, malou účast na zasedání úřadu, ale také neochotu podřídit se státnímu dozoru a nadřízeným soudním instancím.²⁸

25. ZA v Opavě, f. ZVJV, inv. č. 373, kart. 65; *Neuer Troppauer Titular-Kalender, deren in Herzogthum Schlesien, diessseitigen Antheils befindlichen, respektive Hoch und Nieder Dicasterien und Stellen 1772*. Troppau 1772. Jména Zedlitz a Rust jsou ve spojitosti s Javorníkem a Jánským Vrchem proslavena spíše v další generaci. GERNOT, L. – WOLF, K. (Hrsg.): *Jauernig und das Jauerniger Ländchen. Ein Heimatbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig*, II. Lauingen-München 1995, s. 187, 194–195; BEIN, W.: *Poesie und Politik – Joseph Christian von Zedlitz*. In: *Oberschlesisches Jahrbuch* 1990. Berlin 1990, s. 11–40. Skalové vlastnili do roku 1781 panství Velké Kuněčice, které roku 1742 rozdělila hranice na dvě části. Tradičně působili v zemských úřadech nízkého knížectví, na což navázali i po rozdělení Slezska. Jan Arnošt Skal absolvoval právní studia a poté zastával různé úřady v hospodářské správě biskupských statků. Roku 1777 byl jmenován vrchním lesmistrem a hamerním mistrem. V úřadu zemského staršího nízkého knížectví ve Vídnově zastupoval svého příbuzného Jana Františka svobodného pána Skala (1731–1795). Po zrušení úřadu zemských starších odešel stejně jako zmíněný Jan František do státních služeb v Rakouském Slezsku. Jan Arnošt vyženil Annou Marii z Wimmersbergu statek Kobylou. ZUBER, R.: *Jesenicko...*, s. 325, 421–422.

26. Antonín Valentin Kaschnitz von Weinberg byl osvědčeným radou moravskoslezského gubernia v Brně. S hospodářskou správou měl mnoho zkušeností: od roku 1780 byl vrchním ředitelem moravskoslezských státních statků, o čtyři roky později spravoval všechny zkonfiskované majetky moravských a slezských klášterů. Za své zásluhy byl roku 1786 povýšen do panského stavu. Po skončení první státní administrace na Jánském Vrchu byl penzionován. ČOUPKOVÁ, A.: *Anton Valentin Kaschnitz von Weinberg. Schriftlicher Nachlass eines österreichischen Hofbeamten*. XXIII. mikulovské sympozium 1993. Ústřední moc a regionální správa. Brno 1995, s. 201–206.

27. ZUBER, R.: *Jesenicko...*, 164–165; TUREK, A.: *Komorní ředitelství...*; UHLÍŘ, D.: *Schaffgotschové...*; DITTERS VON DITTERSDORF, K.: *Vzpomínky hudebníka 18. století*. Praha 1959, s. 196. Pozůstalost biskupa Schaffgotsche viz ZA v Opavě, f. ZPJV, inv. č. 363, kart. 91, sign. Fasc. 35, č. 26.

28. STRATIL, I.: *Zemské právo...*

Biskupský dvůr na Jánském Vrchu

Biskup Schaffgotsch vytvořil na Jánském Vrchu svůj dvůr, který měl prvotně společenskou a kulturní funkci. Zatímco větší knížecí dvory kladly důraz na prvek reprezentace a shromažďovaly špičky šlechtické společnosti, biskupův dvůr z důvodu omezených financí a neexistence výraznější stavovské obce nemohl nabýt takto reprezentační podoby. O to více se Schaffgotsch mohl zaměřit na budování svého dvora jako kulturního centra nadregionálního významu. Hudba hrála na šlechtických dvorech důležitou reprezentativní úlohu. Přítomnost hudebníků a stále kapely výrazně zvyšovala lesk a prestiž dvora. Stále kapely si na území Rakouského Slezska mohly dovolit jen nejbohatší rody investující do svého kulturního kapitálu (např. hrabě Hodic ve Slezských Rudolticích nebo Chorynští z Ledské na Velkých Hošticích) nebo církevní instituce (např. piaristický klášter v Bílé Vodě). Biskup si kvalitní hudební soubor udržoval dříve v metropoli slezské hudby Vratislavi a také na Jánském Vrchu vybudoval věhlasnou kapelu v čele s již zmíněným skladatelem Karlem Dittersem.²⁹ Každý dvůr přitom představoval sociální systém s vlastním vnitřním uspořádáním. V užším biskupově dvoře se kromě hudebníků pohybovali především představitelé zemské správy, případně hospodářské správy panství. Osoby pohybující se v biskupově blízkosti netvořily jednotný kolektiv, každý přicházel ke dvoru s vlastní motivací, sledoval svůj osobní zájem a v prvé řadě usiloval o zabezpečení vlastního postavení. V mocenském systému dvora ovlivňovali dění kromě biskupa také zemští úředníci.³⁰

Úředníci zemského práva přitom nevedli boj jen se státní administrací, ale dlouhá léta soupeřili o vedoucí postavení u dvora s představenými hospodářské správy biskupských statků. Konflikty bývaly na denním pořádku a jejich motiv byl různý: jednalo se o vzájemné antipatie, skupinové zájmy, ale také osobní ambice. Hlavním cílem bylo bezesporu udržet si postavení v nejbližším okruhu biskupa, a hlavně zajistit si, co největší možné příjmy. Tím, že vysoké náklady biskupova dvora vedly k neodvratnému zadlužení a uvalení státní administrace, byly úředníkům pokráceny platy a jejich činnost byla postavena pod přísný dohled. Právě zde se zrodily zájmové skupiny a nepřátelství, která vyústila po smrti Josefa II. a po zrušení státní administrace. Skupina tzv. dvorských „pochlebňáků“

29. BŮŽEK, V. a kol.: *Společnost českých zemí v raném novověku*. Struktury, identity, konflikt. Praha 2010, s. 249–253. Srovnej s ZUBER, R.: *Hudba v piaristické koleji v Bílé Vodě*. Slezský sborník 60, 1962, s. 351–366; SVÁTEK, J.: *Hudba a divadlo na zámcích Slezské Rudoltice a Velké Hoštice*. In: Studie muzea Kroměřížska 91. Kroměříž – Brno 1992, s. 48–50; BOŽENEK, K.: *Specifika slezské hudební kultury*. In: Slezsko v dějinách českého státu. Opava 1998, s. 327–329; MYŠKA, M.: *Hrabě Hodic a jeho svět. Zámecká kultura ve Slezsku mezi barokem a osvěcencstvím*. Ostrava 2011, s. 150–152; KUBICA, M.: *Mezi dvěma monarchiemi a dvěma sňatky – Ignác Dominik hrabě Chorynský z Ledské z pohledu prosopografie a genealogie*. Genealogické a heraldické informace 2018. Brno 2019, s. 91–102.

30. BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Praha – Litomyšl 2002, s. 195–199.

se vnutila do biskupovy přízně a ovlivňovala jeho rozhodnutí. Tato pozice však byla vrtkavá a snadno se mohla otočit.³¹ Nahlédnout za oponu můžeme díky pamětem Karla Ditterse z Dittersdorfu. Ten byl po roce 1790 jmenován do svých předešlých funkcí a těšil se přízni biskupa. Stárnoucí biskup ale rozdával hodnosti bez ohledu na schopnosti nebo vzdělání svých favoritů, časem tak Ditterse jiní dvořané vytlačili. Ditters měl totiž mnoho nepřátel v čele s komorním ředitelem Vincentem Gschmeidlerem a hobojistou Václavem Červenkou, díky čemuž upadl v biskupovu nemilost, přišel o své výnosné úřady a o možnost přístupu k biskupovi. Kořeny sporu byly přitom jasně patrné. Správce biskupského panství Frývaldov Gschmeidler natolik zatěžoval poddané, že situaci musela přijet uklidnit biskupova komise v čele s bývalým držitelem tohoto úřadu Dittersem. Na základě jeho doporučení byl Gschmeidler odvolán. Poté, co se karta obrátila a Gschmeidler se stal komorním ředitelem, začal se mstít nejen Dittersovi, ale i frývaldovským poddaným. Dvorské spory ukončila až biskupova smrt roku 1795, kdy většina soupuťníků přišla o svá místa.³²

Nobilitace z nezbytnosti

Svou nezanedbatelnou roli v podobě a složení biskupova správního aparátu hrály nobilitace, jelikož úřednické pozice v zemské i hospodářské správě byly oficiálně podmíněny držbou šlechtického titulu. V případě institucí se soudní pravomocí určovalo zemské zřízení ještě praxi v právní oblasti. Zisk některého z habsburských privilegií (nobilitace, inkolát) tvořil jednu ze základních cest společenského vzestupu ve stavovsky koncipované společnosti. Nobilitace, kterou se rozumí udělení šlechtického titulu a s ním souvisejících prerogativů, patřila mezi výhradní pravomoci panovníka a byla prostředkem, jak odměnit loajalitu, ale také ocenit zásluhy v hospodářské, správní nebo vojenské sféře. Představovala vyústění akumulace nejrůznějších druhů kapitálů a jeho přeměnu do titulární podoby. Zisk nebo polepšení šlechtického titulu tak mohlo znamenat nejen postup ve struktuře dobové šlechty, ale také otevíralo cestu ke kariéře v zemské správě. Vyšší šlechtické tituly pak opravňovaly držitele zastávat významnější pozice ve dvorské nebo státní správě. Na zemské úrovni panský titul umožňoval vykonávat úřad zemského hejtmana, na Opavsku a Krnovsku také další pozice – např. přisedícího zemského hejtmanství nebo rady zemského práva z panského stavu.³³ V zemích Koruny české byl ale zásadní zisk nižšího titulu, a sice rytířského stavu. Umožňoval totiž začlenění jedince do zemské stavovské obce, opravňoval jej k zisku inkolátu, tedy možnosti zakupovat v zemi deskové statky, a umožnil dotyčným šlechticům zastávat pozice v zemské správě. Na sousedním

31. STRATIL, I.: *Zemské právo...*; BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: *Věk...*, s. 230–231.

32. ZUBER, R.: *Jesenicko...*, s. 220, 289–290; DITTERS VON DITTERSDORF, Karl: *Vzpomínky...*, s. 204.

33. Srov. se zemskou správou Opavsko-krnovského knížectví viz KUBICA, M.: *Proměny...*

Obr. 4 Z podnětu Karla Ditterse z Dittersdorfu byl v Javorníku postaven roku 1793 pomník na počest biskupa Schaffgotsche (mestojavornik.cz).

Opavsku a Krnovsku se radové zemského práva a nejvyšší zemští úředníci rekrutovali ze zdejší stavovské obce, takže všichni museli disponovat minimálně rytířským stavem, vlastnit v zemi deskový statek (nutnost inkolátu) a podstoupit proces habilitace v zemi. Držitelé prostých šlechtických titulů těmito možnostmi nedisponovali. Jak uvádí J. Županič, užívali šlechtické atributy jako erb a predikát, ale postrádali skutečná šlechtická práva. Šlechtici bez inkolátu nadále podléhali městským či jiným právům a svým postavením připomínali erbovní měšťany. Je proto poměrně nezvyklé, že v rakouskoslezské části Niska prostý šlechtický titul k držbě vybraných úřednických pozic dostačoval.³⁴

Nobilitační spisy přitom prozrazují, co úředníky biskupova dvora k žádosti o udělení šlechtického titulu vedlo. Pravý motiv se totiž často skrýval v pozadí za výčtem zásluh žadatele a jeho předků. Celkově můžeme rozdělit motivy iniciování nobilitace do dvou skupin. U první lze hovořit o ocenění zásluh žadatele, případně o systematizovaném šlechtictví, tedy nároku pramenícím

34. BRŇOVJÁK, J.: *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780*. Ostrava 2015; ŽUPANIČ, J.: *Inflace titulů? Rakouské nobilitace ve druhé polovině 19. století*. ČČH 113, 2015, č. 3, s. 748–781; KUBICA, M.: *Austro-Silesian Recipients of Habsburg Ennoblement Privileges Between 1780 and 1804*. In: BRŇOVJÁK, J. – ŽUPANIČ, J. (eds.): *Changes of the Noble Society. Aristocracy and New Nobility in the Habsburg Monarchy and Central Europe from the 16th to the 20th Century*. Ostrava – Prague 2018, s. 135–150; STARÝ, M.: *Cizozemci a spoluobytelé. Udělování českého obyvatelského práva (inkolátu) v době pobělohorské*. Praha 2018.

Obr. 5 Zámek na Jánském Vrchu v současnosti (zamek-janskyvrch.cz)

z dlouholeté služby v armádě nebo na základě zisku záslužného řádu. Druhou skupinu představovaly osoby usilující o šlechtický titul na základě určité nezbytnosti. Nejsilnějším motivem pro získání šlechtického titulu byla všeobecně potřeba inkolátu pro držbu deskového majetku. Dále se mohlo jednat o snahu legalizovat šlechtictví nabyté v jiné zemi. Nás ale bude zajímat úsilí o získání šlechtického titulu za účelem výkonu povolání, často na nátlak z vyšších míst. Právě tento motiv tvořil nejčastější důvod udělení šlechtického titulu osobě z Rakouského Slezska v posledních dvou desetiletích 18. století – téměř všichni žadatelé totiž byli úředníky na Jánském Vrchu u Javorníka.

Zemské zřízení sice podmiňovalo jmenování do pozice radů zemské vlády (později zemského práva) šlechtickým titulem, ale personální krize na těchto postech způsobila dlouhodobé ignorování této nezbytnosti. Změnu přinesla až transformace zemské vlády na zemské právo roku 1784 a zavedení státní administrace o rok později. Zkušební úředníci s dlouholetou praxí v oboru tak byli postaveni před hotovou věc. Pro výkon svého úřadu si museli opatřit šlechtický titul. Již dříve takto působil biskup Schaffgotsch na své podřízené v komorní správě, jak ve svých pamětech uvedl Karel Ditters z Dittersdorfu: „... podle tohoto základního zákona nesmí výnosné místo úřadujícího hejtmána dostat ten, kdo není ze stavu šlechtického. Můžeš-li si někde vymoci povýšení, je místo tvé.“³⁵ Nelze

35. DITTERS VON DITTERSDORF, K.: *Vzpomínky...*, s. 152–153. Srov. UHLÍŘ, D.: *Muzikant v roli vrchnostenského úředníka. Příklad Carla Ditterse z Dittersdorfu*. In: Malíř, J. a kol.: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno 2008, s. 292–305.

vysledovat, zda na dotyčné vyvíjel tlak představený státní administrace nebo samotný biskup. Ten ovšem v nobilitačních řízeních plnil prorektorskou roli, když garantoval osobní kvality nobilitované osoby. Jako přímluvce byl schopen samotné řízení iniciovat a ovlivnit jeho průběh.³⁶

Jen v některých případech žadatel výslovně uvedl, že zisk šlechtického titulu podmiňoval jeho další setrvání ve funkci. Pavel Bedřich Julius Gambs jasně deklaroval hlavní motiv své žádosti – setrvání ve funkci viceprezidenta zemského práva na Jánském Vrchu. Jednalo se o případ typického úředníka, odkazoval totiž na zásluhy svého otce a svou dřívější kariéru v zemských úřadech Rakouského Slezska. Na pozici viceprezidenta byl jmenován hned při jeho vzniku roku 1784 a žádost inicioval záhy. Uspěl a roku 1788 se dočkal povýšení do prostého šlechtického stavu s přídomkem von Gamsberg a dále úspěšně budoval svou kariéru. Dvorská kancelář zde postupovala patrně totožně jako v případě hudebního skladatele Ditterse o 15 let dříve. Tehdy konstatovala, že žadatel dosud nevykonal žádné zásluhy ve prospěch státu, ale že nobilitaci nezbytně potřebuje k zisku biskupského úřadu jako zdroje obživy.³⁷

Rady zemského práva na Jánském Vrchu byli rovněž bratři Jan (†1796) a Vincent (†1809) Gschmeidlerové. Také u nich lze vytušit potřebu zisku šlechtického titulu pro další výkon jejich povolání. Opět se jednalo o kariérní úředníky z Moravy, angažující se především v poštovní službě. Titul získali v roce 1792 s predikátem Edler von.³⁸ Podobný průběh mělo nobilitační řízení komorního rady Františka Ursprunga a jeho dvou synů. Žadatel měl za sebou dlouhou kariéru v biskupových službách. Po více než 60 let působil v rámci správy vratislavského biskupství pro tři různé biskupy. Úřad komorního rady vykonával již ve Vratislavi, ale roku 1763 přišel společně s biskupem Schaffgotschem na Jánský Vrch. O titul žádal již ve vysokém věku a dá se předpokládat, že byl určen zejména pro jeho syny, působící u zdejšího zemského práva. O tom svědčí fakt, že konce nobilitačního řízení se nedožil ani on, ani biskup Schaffgotsch. Než byli Ursprungové roku 1798 povýšeni do prostého šlechtického stavu s přídomkem Edler von, získal František o čtyři roky dříve říšský prostý šlechtický stav. Dá se tak předpokládat, že o zisk titulu velmi stál a říšské prostředí v tomto ohledu představovalo snazší cestu, jakož i pádný argument pro následné udělení titulu v habsburské monarchii.³⁹

36. BRŇOVJÁK, J.: *Šlechticem...*, s. 130.

37. Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, fondová skupina Adelsarchiv, f. Hofadelsakten (dále zkráceně ÖStA, AVA, AA, E), Paul Friedrich Julius Gambs, prostý šlechtický stav a přídomek „von Gamsberg“, Vídeň 28. 6. 1788. Srov. s Dittersem viz BRŇOVJÁK, J.: *Šlechticem...*, s. 319.

38. ÖStA, AVA, AA, E, Johann a Vincenz Gschmeidler, prostý šlechtický stav s přídomkem „Edler von“, Vídeň 21. 9. 1792.

39. ÖStA, AVA, AA, E, Franz Ursprung, prostý šlechtický stav, Vídeň 31. 3. 1798. Oficiální jmenování Ursprunga radou zemské vlády viz ZA v Opavě, f. ZVJV, inv. č. 383, kart. 66.

Radou zemského práva s rodovou úřednickou tradicí byl Josef Vincent Böhm. Navázal na třiatřicetileté působení svého otce ve státní správě, který měl za své služby přislíben panovníci rytířský titul. Kladného vyřízení se již nedožil a jeho syn o 12 let později požádal pouze o prostý šlechtický stav. Patrně tušil, že získání nižšího šlechtického titulu bude reálnější, byť se mohl opřít o nesporné zásluhy svého otce Karla Josefa a děda Františka Antonína Sachera. Roku 1791 získal prostý šlechtický stav s přídomkem Edler von. O motivu získání titulu za účelem působení na Jánském Vrchu vypovídá skutečnost, že po nobilitaci zastával úřad viceprezidenta a posléze roku 1799 prezidenta tamního zemského práva.⁴⁰ Posledním z nobilitovaných radů zemského práva na Jánském Vrchu byl Filip Josef Kuntschky, jehož nobilitační řízení ale proběhlo již před rokem 1784. U něj lze ale určit jiný motiv žádosti. Usiloval totiž o získání rytířského stavu s inkolátem, aby mohl legalizovat držbu zděděného statku Horní Heřmanice. Žadatelovy důvody i zásluhy byly uznány jako dostatečné a v průběhu roku 1782 nabyl obou požadovaných privilegií a přídomku von Jankwitz.⁴¹

Epilog

Smrtí biskupa Schaffgotsche ztratilo město Javorník i zámek na Jánském Vrchu na svém významu. Zámek se přeměnil na letní sídlo vratislavských biskupů, kteří se zde zdržovali ve chvílích, kdy pro ně nebyly poměry v Pruském království politicky příznivé. Pro město Javorník ale i toto krátké období znamenalo růst a proměnu na regionální centrum, zvýšil se počet jeho obyvatel a rozvinula výroba hrubého vlněného sukna. Na dobu biskupa Schaffgotsche zůstalo ve městě hned několik památek. Kromě monumentálního zámku, nově vystavěných domů nebo dodnes stojícího biskupova památníku, se jedná, o odkaz duchovní. Osoba biskupa je neodmyslitelně propojena s kulturním centrem, jež na zámku vytvořil. Jeho dvůr ale netvořili pouze umělci, především se jednalo o úředníky zemské a hospodářské správy. Zejména do podoby zemské správy zasáhly josefské správní reformy a vznik instituce zemského práva, která jen podpořila nastartovaný proces „byrokratizace z nutnosti“. Společně s uvalenou státní administrací byla na Jánském Vrchu zavedena jasná pravidla a větší nároky na jednotlivé úředníky, což se projevilo v nutnosti disponovat pro post v zemské správě šlechtickým titulem. Podoba biskupova dvora se zásadně proměnila po jeho smrti, kdy byli odejiti problémoví úředníci a biskupovi favorité. Na jejich pozice nastoupili profesionální úředníci a některé funkce zůstaly dlouhodobě neobsazeny.⁴²

40. ÖStA, AVA, AA, E, Joseph Vincenz Böhm, prostý šlechtický stav, Vídeň 17. 10. 1791.

41. ÖStA, AVA, AA, E, Philipp Joseph Kuntschky, rytířský stav s přídomkem „von Jankwitz“, Vídeň 14. 8. 1782; tamtéž, Philipp Joseph Kuntschky rytíř von Jankwitz, inkolát v rytířském stavu, Vídeň 23. 11. 1782. V biskupských službách působil na nižších pozicích již jeho otec Filip Florián. Heřmanice získal v dražbě po roce 1736 lesmistr Kryštof Kuntschky z Kamence. Plná legitimizace držby statku tak byla získáním inkolátu dokončena až po bezmála 50 letech. ZUBER, R.: *Jesenicko...*, s. 262.

42. DITTERS VON DITTERSDORF, Karl: *Vzpomínky...*, s. 205; ZUBER, R.: *Jesenicko...*, s. 291; BRŇOVJÁK, J.: *Pozemková šlechta...*

Královské střelby na Jesenicku. Stručný nástin historie

Marek Palys

Původ a historie střeleckých společností

Střelecké spolky se vyvinuly ze středověkých střeleckých bratrstev, která měla pomoci bránit město v dobách ohrožení. V raném novověku se jejich funkce změnila i kvůli pokračujícím změnám ve vojenství, jež vyžadovalo plně profesionální vojáky. Střelci se tak stali dobrovolným sdružením obyvatel měst, které provozovalo střelbu pro zábavu, což se projevovalo například i v pořádání střeleckých soutěží. Mimo to mohli v určitých případech fungovat i jako policejní útvar a pomáhat udržovat pořádek v lokalitě a jejím nejbližším okolí.¹ Ve své činnosti se řídili střeleckými řády, které si nechaly potvrzovat od vrchnosti, jíž v případě území Jesenicka, které byl přímou součástí niského knížectví, byl vratislavský biskup.

Na území okresu Jeseník se nacházelo sedm střeleckých společností, jejichž doložená historie často sahá až do 17. století. Nalezli bychom je samozřejmě ve významnějších městech a městečkách kraje, tedy v Jeseníku, Javorníku, Vidnavě, Zlatých Horách, Žulové, menší pak fungovaly i v Dolní Lipové a Velkých Kuněticích.² První zprávy o střelcích z Jesenicka se nachází v knize střelecké gildy v Nise, kde vratislavský biskup arcivévoda Karel Habsburský uspořádal roku 1612 střeleckou soutěž, na niž bylo pozváno velké množství urozených hostů i prostých střelců z měst z širokého okolí. V kategorii střelby palnou zbraní tehdy soutěžilo 211 osob, mimo jiné sám biskup Karel, Jan Jiří Braniborský, vévodové z Břehu a Lehnice a zároveň velké množství neurozených. Z Jesenicka dorazili zástupci Vidnavy Balzer Müller, ze Zlatých Hor Peter Umblauf, z Javorníku Heinrich Lehr, z Jeseníku Georg Heidenreich a dalších sedm osob.³ Právě díky tomu víme, že tradice střelců v regionu sahá minimálně do počátku 17. století.

1. K základní orientaci a dějinám střelců byla použita kniha SCHILDBERGER, Vlastimil: *Střelecké spolky Moravy, Slezska a města Brna na přelomu 19. a 20. století*. Brno 2004.

2. NEUBAUEROVÁ, Michaela: *Rozkvět spolkového života ve městech Jesenicka v letech 1848-1918*. XIV. svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku: sborník referátů. Jeseník 2014, s. 31–32; SCHILDBERGER, Vlastimil: *Střelecké spolky...*, s. 25–27. Michaela Neubauerová organizovala v roce 2008 k tématu spolkového života výstavu v muzeu v Jeseníku, kde měla velké zastoupení i tematika střeleckých společností.

3. PACHL, Hans: *Jauernig und das Jauerniger Ländchen. Ein Heimatbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig*. Regensburg 1983, s. 333; PESCHEL, Franz: *Der weidenauer Schützverein*. In: Heimatbrief für Weidenau-Großkrosse 11/1957, s. 18–21.

Významného úspěchu tehdy dosáhl pekař z Vidnavy Balzer Müller, který obdržel pozlacený stříbrný pohár.⁴

Podle známých pramenů obdržely nejstarší společnosti ve Zlatých Horách (1626) a v Jeseníku (cca 1650) svá privilegia od biskupa Karla Ferdinanda Vasy,⁵ což bývá v literatuře považováno za léta jejich založení. U ostatních střeleckých společností se oficiální doklady o vzniku objevují později, ve Vidnavě až roku 1666 s vydáním jejich střeleckého řádu, v Javorníku se písemné doklady o existenci společnosti dochovaly až z roku 1725,⁶ v Žulové víme o udělení nového střeleckého řádu roku 1763,⁷ nicméně v městských účtech se zmínka o příspěvku města na královské střelby nachází již z roku 1616.⁸ V různých pramenech se lze dočíst, že se v daných městech střelci vyskytovali i dříve, o jejich organizaci ani fungování však nevíme nic bližšího.

Biskupská privilegia pro střeleckou společnost v Jeseníku

V roce 1743 si jeseničtí střelci kvůli nestálé situaci vyvolané válkou o rakouské dědictví nechali opsat a znovu potvrdit stará privilegia. Znění původní listiny, která pocházela pravděpodobně z doby okolo roku 1650, máme dochováno díky jejímu doslovnému přepisu a nové ratifikaci ze zmíněného roku 1743. Na základě tohoto pramene tak víme, že v polovině 17. století obdržela jesenická střelecká společnost podobný řád, jakým se řídili střelci v ostatních biskupských městech.⁹

Důležitý bod dokumentu se věnuje tomu, kdo má oprávnění stát se plnoprávným členem společnosti a královských střelb. Zásadní podmínkou se stalo měšťánské právo a schopnost placení příspěvků do pokladnice společnosti, přičemž daný jedinec musel být ještě schválen staršími spolku. Pouze takoví lidé se mohli plnoprávně účastnit královských střelb a získat královskou a rytířskou/maršálskou hodnost, tedy obsadit stupně vítězů.¹⁰ Hodnost maršála, tedy střelce, který ve střelbách obsadil druhé a třetí místo, se v dokumentu neobjevuje, je tedy zjevně mladší. Později nicméně převládla nad označením rytíř. Pokud se přijatý a řádně platící člen nemohl účastnit královských střelb, ať už z důvodu nemoci, či jiných překážek, musel složit sumu do pokladny spolku, poněvadž účast na královských střelbách byla povinností pro každého člena střelecké společnosti. Jedinou výjimkou, která ho z této platby za neúčast mohla osvobodit, byla

4. PESCHEL, Franz: *Der weidenauer Schützverein...*, s. 19.

5. Pro informace o vidnavské střelecké společnosti lze vedle v předchozí poznámce zmíněného textu použít i *Das Weidenauer Ländchen. Sudetenschlesien*. Neuburg a. d. Donau 1986, s. 234–236, kde jsou shrnuty informace z jednotlivých vydání *Heimatbrief für Weidenau-Großkrosse*. Pro Jeseník lze využít zejména kroniku střeleckého spolku KETTNER, Adolf: *Chronik der Freiwaldauer Bürgerlichen Schützengesellschaft*. Freiwaldau 1907.

6. PACHL, Hans: *Jauernig...*, s. 333.

7. *Friedeberg. Alt Vater. Geschichte und Schicksal eines sudetenschlesischen Städtchens*. Augsburg 1974, s. 117.

8. Tamtéž, s. 118.

9. Tamtéž, s. 34–42.

10. Tamtéž, s. 34–36.

Vidnavští střelci královské střelby (FRANZ, Karl: Schützengesellschaft Weidenau. In: Heimatbrief für Weidenau-Großkrosse. Neuburg a. d. Donau 1962, s. 15.)

služba vrchnosti nebo církvi. Osoby bez měšťanského práva nepožívaly plných práv, nicméně pokud platily příspěvky, mohly se při střelbách účastnit nižší kategorie střelb a měly přístup pouze k nižším oceněním. Zejména se ale nemohli stát králi, dosažení titulů a poct rytířských jim však bylo přístupné. Od konce 18. století se díky novému usnesení a řádu střeleckého spolku v Jeseníku mohl plnohodnotným členem společnosti i králem střelců stát rovněž člověk bez měšťanského práva.¹¹ Podstatnou částí listiny je samozřejmě právo královského piva (Königsbier), které dávalo vítězi královských střelb, tedy střeleckému králi, právo vyrábět a šenkovat určité množství piva v jednom z městských domů s právem várečným.¹² V Jeseníku mimo toho obdržel od konce 18. století mimořádnou dodávku dřeva z biskupských lesů z rozhodnutí biskupa.¹³

Královské střelby. Čest a peníze

Královské střelby byly největším svátkem společenství střelců a náležely mezi nejvýznamnější slavnostní události ve městě. Střelci patřili k váženým osobám dané obce, které dokázaly platit pravidelné členské příspěvky, díky čemuž se nemuselo na přípravě střelb příliš šetřit. Výdajů, jak na straně střelců samotných, tak na straně střelecké společnosti, bývalo skutečně nemálo. Množství peněz stály krásně malované střelecké terče, na kterých se objevovala témata z dějin

11. Friedeberg. Altwater. Geschichte und Schicksal eines sudetenschlesischen Städtchens. Augsburg 1974, s. 73.

12. Tamtéž, s. 36–37.

13. Tamtéž, s. 76–77.

města i celé země. Jako příklad uvedme motivy terčů města Jeseníku, které často reagovaly na soudobé události: 1789 obléhání Bělehradu, 1888 rumunský král Karel, vyobrazený na památku jeho tehdejší slavné návštěvy, 1932 vzducholod' Zeppelin, která tehdy přeletěla přes zdejší region, atd.¹⁴ Bylo specifickou povinností krále střelců a jeho maršálů pro příští střelby nechat vymalovat terč, jenž často obsahoval jejich podobizny a jména.¹⁵

Největší výdaje na svých bedrech nesl právě král, jehož vítězství se bouřlivě oslavovalo. Hostina a pití pro členy spolku, městskou honoraci, významné osobnosti ze sousedství a místní bylo pro každého krále střeleb finančně náročné zaplatit.¹⁶ Právě proto obdržel po svém vítězství již dříve zmíněné právo vařit určité množství piva a prodávat ho ve městě. K tomu se přidávaly další úlevy a odměny. V Javorníku obdržel jeden říšský tolar,¹⁷ ve Vidnavě se mu zase dostalo práva k využívání části městských zahrad pro sebe s podmínkou navezení určitého množství hnoje, přičemž byl zbaven tehdy obvyklé povinnosti uživatele pozemku na něm pást vrchnostenské krávy.¹⁸ Nicméně tyto zmíněné povinnosti a finanční závazky byly i přes úlevy a privilegia náročné, navíc ne každý měl schopnost a zájem využít právo várečné. Proto se později prosazovala spoluúčast spolku na placení výše uvedených záležitostí, s tím, že někdy pomáhal i s výrobou a prodejem piva. Roku 1737 si například tehdejší král Anton Kappel stěžoval, že jen koupě pšenice ho stála 4 toлары. Tehdy reagovalo společenství tím, že králi půjčilo peníze na nákup surovin k vaření piva.¹⁹ Po jeho postupném prodeji však musel peníze složit zpět do kasy společnosti.²⁰

Získání titulu krále střelců však i přes některé výše zmíněné potíže představovalo velkou poctu, která daného člověka zařadila mezi významné osobnosti obce a zajišťovala svým způsobem i posmrtnou památku, poněvadž jména vítězů se zapisovala, a zůstala nám tak dochována dodnes. Nejstarší známý král střelců v Jeseníku se jmenoval Georg Weigel a ke své hodnosti se úspěšně prostrílel roku 1667.²¹

Nejlepší střelec se však nemusel vždy stát králem střelců. Někdy zastupoval váženou osobu, která se nemohla nebo nechtěla účastnit, a svým vítězstvím jí dopomohl k zisku titulu. Roku 1888 se tak střeleckým králem ve Zlatých Horách stal arcivévoda Albrecht, kterému korunu získal spolupředseda místní

14. *Freiwaldau Gräfenberg. Die Kurstadt im Altvatergebirge und die Dörfer im oberen Bielethal. Ein Heimatbuch.* Kirchheim unter Teck 1987, s. 360.

15. KETTNER, Adolf: *Chronik...*, s. 49.

16. Tamtéž. Problém s financováním královských střeleb se vine celou knihou. Příklady na s. 45, 49, 57 či 76.

17. PACHL, Hans: *Jauernig...* s. 333. V českém jazyce např. RYCHLÝ, Milan: *Terč javornické střelecké společnosti.* Vlastivědný sborník Jesenícko. Jeseník 2022, s. 110–113.

18. FRANZ, Karl: *Schützengesellschaft Weidenau.* In: Heimatbrief für Weidenau-Großkrosse. Neuburg a. d. Donau 16/1962, s. 14–15.

19. KETTNER, Adolf: *Chronik...*, s. 49.

20. Tamtéž, s. 45.

21. Tamtéž, s. 30.

Vidnavští střelci okolo roku 1900 (PESCHEL, Franz: *Der weidenauer Schützverein*. In: *Heimatbrief für Weidenau-Großkrosse*. Neuburg a. d. Donau prosinec 1957, s. 19.)

společností Carl Czernin.²² K takovým případům se vztahuje básnička z roku 1819 z Jeseníku:²³

*„Die Biene bereitet der Honig
Für Menschen – nur wenig für sich.
So wurde ich dieses Jahr auch König
Durch andre – nicht durch mich.”*²⁴

Nezanedbatelné byly též ceny, které mohly být vyrobeny ze stříbra, zvláště pokud se protektorem střeleb stala významná osobnost, například vratislavský biskup. Existuje pověst, že se vidnavští měšťané roku 1627 vyplatili císařským vojákům Albrechta z Valdštejna právě stříbrným pohárem, který obdržel jeden ze střeleckých králů od biskupa.²⁵ Ve Vidnavě se od roku 1673 předával králi stříbrný silně pozlacený pohár věnovaný vévodou Karlem Lotrinským.²⁶ Další dva stříbrné poháry byly předávány maršálům.

22. LACHMANN, Rudolf. *Unvergessene heimatische Festtage*. In: Zuckmantler Heimatbrief. Bietigheim červen 1969, s. 32.

23. PESCHEL, Franz: *Der weidenauer Schützverein...*, s. 20.

24. Překlad autora: Včela připravila med / Pro člověka – pouze málo pro sebe. / Tak jsem se stal tento rok také králem / skrz jiného – ne skrz sebe.

25. *Das Weidenauer Ländchen*, s. 226.

26. FRANZ, Karl: *Schützengesellschaft Weidenau...*, s. 14.

V kronice jesenického střeleckého spolku existuje popis klenotu, jenž se používal jako insignie krále střelců a který společnosti daroval jesenický farář Florian Girdwill (ten se roku 1749 sám stal králem střelců). Na klenotu se vyskytovaly alegorie a motivy, jejichž významu se podrobně věnoval jesenický katecheta Franz Gröger. Klenot měl tvar oválné stříbrné desky, v jejímž středu se nacházel kruh. V jeho centru ležel imitovaný topas, po stranách byli zobrazeni Adam s Evou obklopeni rostlinnými motivy. Nade vším čněl Ježíš Kristus s beránkem Božím okolo ramen. Pod tím vším byl ještě umístěn štítek s chronogramem, který označoval rok 1749, kdy zmíněný farář zvitězčil. Jesenický královský klenot měl odkazovat na náboženské motivy a dogmata katolické víry, na vyhnání z Ráje, prvotní hřích a vykoupení z něj. Je poměrně zajímavé, že střelecké motivy jsou zde zastoupeny téměř minimálně a víceméně se omezují jen na interpretaci kruhu v centru jako symbolu terče.²⁷

Mezi cenami se objevovaly dekorace podobné řádům, medaile, plakety a poháry, z nichž nejcennější, které sloužily jako insignie králů a rytířů/maršálů, se předávaly po staletí. Velká část z nich zmizela během konce druhé světové války či krátce po něm, a to i přes snahu místního německy mluvícího obyvatelstva je zachránit. Například vidnavský pozlacený pohár byl zkonfiskován českými úřady, ale zdejší Oberschützenmeister Karl Franz ho získal od českého starosty zpět. Musel jej však za jistý dluh 5 000 říšských marek vložit do pokladny zdejší spořitelny.²⁸ Některé památky zůstaly zachovány dodnes. V jesenickém muzeu se dodnes nacházejí stříbrné poháry ze slavnostních střelb při příležitosti nové budovy střelnice.²⁹ Dále se dochovaly některé medaile, plakety a odznaky.³⁰ Různé předměty spojené se střeleckými spolky z Jesenicka se vyskytují i v dalších institucích.³¹ Mezi zajímavé objevy patří poměrně nedávné darování střeleckého terče muzeu v Javorníku a nalezení plakety krále střelců na aukci v Šumperku.³² U velké části památek po střeleckých spolcích však další osudy neznáme.

27. SOKA Jeseník, f. Střelecká měšťanská společnost Jeseník, karton 1, inv. č. 4. článek F. Grögera. Tentýž text se nachází rovněž v kronice společnosti: KETTNER, Adolf: *Chronik...*, s. 50–53.

28. PESCHEL, Franz: *Der weidenauer Schützverein...*, s. 20.

29. GROWKA Květoslav – OLŠOVSKÝ, Jaromír: *Dva poháry měšťanské střelecké společnosti v Jeseníku*. Slezsko: Lidé a země, sv. I., Paměť Slezska, 2011, s. 386–387.

30. Literatura k hmotným památkám po střeleckých společnostech je relativně rozsáhlá. GROWKA, Květoslav: *Střelecké dekorace z jesenické oblasti*. Severní Morava. Šumperk 1993, s. 56–63; Týž: *Javornické střelecké dekorace*. KZJ 1987/10, s. 11–12; Týž: *Střelecké dekorace z Jeseníku*. Numismatický dopis Opava 1988/40, s. 12–13; Týž: *Žulovská střelecká medaile*. Jesenický zpravodaj. Jeseník květen 1991, s. 8; Týž: *Odznak javornických střelců*. *Moravský sever*. Šumperk 16. 10. 1991, s. 5; Týž: *Prapory střeleckých spolků*. Jesenický zpravodaj. Jeseník září 1989, s. 13–14.

31. POSPÍŠIL, Rudolf – BURIAN, Václav: *Katalog střeleckých medailí, mincí, plaket a odznaků ze sbírek Krajského vlastivědného muzea v Olomouci*. Olomouc 1979.

32. *Návrat městské střelecké plakety?* Jesenický týdeník. Jeseník 2016, roč. 26, č. 18, s. 3; RYCHLÝ, Milan: *Terč javornické střelecké společnosti...*

Plánování a průběh královských střelb

*„Gleich wie nicht jedes Tier zur Sonne sich kann swingen,
so kann nicht jeder Schütz' das Königreich erringen.
Wer Adleraugen hat, nicht Last nicht Feuer acht,
dem hat das Glück gar oft die Siegeskron gebracht.“*

(Královský terč v Jeseníku 1746)³³

Průběh střelb byl ve většině měst podobný. Konkrétně v Jeseníku dle kroniky společnosti a pravidel uvedených ve střeleckém řádu se na třetí nebo čtvrtou neděli po Velikonočích konala velká schůze střeleckého spolku, kde došlo ke kontrole účtů minulých královských střelb. Dále zde probíhalo plánování příštího královského střelení, přičemž v jejich organizaci a průběhu mohlo docházet k menším obměnám. Bylo třeba se také domluvit na ceně výstřelů, na mzdách pro zaměstnance spolku, přijetí a vyloučení členů a dalších všeobecných záležitostech sdružení.³⁴

V neděli před Letnicemi se konaly zkušební střelby. Zahájení samotných královských střelb pak probíhalo na letniční neděli, kdy se shromáždili král střelců z předchozího roku se svými maršály a střelci na radnici. Ve chvíli, kdy se rozezněly všechny zvony, vyšel průvod od radnice do kostela, kde se konala slavnostní mše. Bohoslužba měla pro střelce velký význam, neboť byla spojena s modlitbou za zemřelé střelce, připomenutím jejich památky a prohlubovala spolkovou identitu. Povinnost a tradice jejího konání se například v Jeseníku objevila již v prvním dochovaném písemném protokolu střeleckého spolku z roku 1731. Po skončení obřadu všichni zamířili zpět k radnici, kde několik losem vybraných střelců vypálilo slavnostní salvu.

Dalšího dne dopoledne byli král střelců a rytíři/maršálové svými střelci vyzvednuti ve svých domech a pod spolkovým praporem a za zvuků hudby zamířili všichni v průvodu zpět k radnici, u níž se shromáždili všichni střelci a množství diváků. Opět se vydali ke kostelu, kde obdrželi od kněze požehnání. Teprve poté se mohl slavnostní průvod vydat ke střelnici, kde již byly vystaveny krásně malované terče. Tam také poprvé začalo skutečné soutěžní střelení, které zahájil král se svými rytíři/maršály, po nich následovali ostatní členové spolku. V případě, že se král nemohl zúčastnit nebo zemřel, ho ve všech povinnostech zastoupil první, případně druhý maršál. Již podle pravidla z privilegia biskupa Karla Ferdinanda měl každý střelec povinnost tří výstřelů a aby se mohli střeleb

33. FRANZ, Karl: *Schützengesellschaft Weidenau...*, s. 14. Překlad autora: Stejně jako se nemůže každé zvíře přiblížit slunci, / tak nemůže každý střelec dobýt království. / Ten, kdo má orlí zrak, kdo nedbá břemene ani ohně, / tomu štěstí často přinese vítěznou korunu.

34. KETTNER, Adolf: *Chronik...*, s. 47.

Průvod královských střelců ve Zlatých Horách (LACHMANN, Rudolf: *Unvergessene heimatische Festtage*. In: *Zuckmantler Heimatbrief*. Bietigheim červen 1969, s. 32.)

účastnit, nesměli se ani jedenkrát minout. Po vyřazení neúspěšných střelců začalo soupeření, jehož vítěz se stal králem střelců a další dva nejlepší rytíři/maršály. Střelby se řídily řádem, jehož překročení bylo trestáno nejčastěji finanční pokutou. Mezi nejdůležitější body patřilo udržení bezpečnosti v prostoru, ve kterém se střelby konaly, kontrola a posuzování výsledků cílnými (označení osoby, které měla na starost kontrolu výsledků). Mezi další řádem nepovolené činnosti se řadilo i klení, rouhání a jakékoliv nadávky pod hrozbou přísných, ale blíže nespecifikovaných trestů.³⁵

Vítěz, tedy nový král, obdržel následně v Jeseníku cínový korbek piva o třech až čtyřech mázech, maršálové o něco menší. Po tomto vyhlášení následoval opět slavnostní návrat účastníků do města, který zastavoval u domu každého střelce, kde proběhl slavnostní nástup. Průvod trval okolo dvou hodin i více. Závěr probíhal v hostinci, kde bývalý král odevzdal své insignie králi novému, stejně tak navzájem učinili i maršálové. Dalšího dne ráno začaly oslavy opět bohoslužbou, po níž se konal oběd spolku u jednoho ze spolkových starších. Poté se šlo do střelnice, kde celý den probíhaly volné střelby, což se opakovalo ještě o dalších dvou nedělích.³⁶

35. KETTNER, Adolf: *Chronik...*, s. 39–40.

36. Tento delší popis jesenických střelců pochází z knihy ENS, Faustin: *Das Oppaland. Ortsbeschreibungen der Fürstenthümer Jägerndorf und Neisse österreichischen Antheils und der Mährischen Enclaven im Troppauer Kreise*. Wien 1837, s. 217–220 a z informací z často zmiňované kroniky měšťanské střelecké společnosti od Adolfa Kettnera.

Adolf Schreiber, kožešník z Vidnavy,
král střelců Střelecké společnosti
Vidnava z roku 1926 (SOKA Jeseník)

„Sotva skončila slavnostní bohoslužba ve farním kostele, konající se o druhé hodině odpolední, už na náměstí poblíž i dále od radnice stálo mnoho diváků, aby si mohli prohlédnout vystavené terče. Střelci se svým starým králem, jenž byl doprovázen pravým a levým maršálem, se zformovali k odchodu pod vedením cílného a dalších mladých cílných, kteří nesli královské terče za zvuku městské kapely na střelnici. Zde zahájil starý král střelby prvními třemi výstřely, po kterých pokračovali domácí i cizí střelci až do noci. Každý zásah do srdce terče ohlašovalo malé dělo, načež cílní přeskočili ochrannou zeď a skrze zamáváním jejich malého zaměřovacího terče naznačili úspěšný zásah.“³⁷

Cílní měli ve střelbách významnou roli právě kvůli uznávání a kontroly výsledků, zásahy do terče označovalo zmíněné dělo a při zvláště povedených střelbách měli cílní přinejmenším v Žulové za povinnost udělat salto, případně kotrmelec.³⁸

37. LACHMANN, Rudolf: *Unvergessene heimatische Festtage...*, s. 32.

38. Tamtéž, s. 32.

Účastníci královských střelb v Jeseníku v roce 1907 (KETTNER, Adolf: *Chronik der Freiwaldauer Bürgerlichen Schützengesellschaft. Freiwaldau 1907*, s. 277.)

Popisy v ostatních městech Jesenicka jsou docela podobné, centrální dění probíhalo mezi kostelem, radnicí, střelnicí a končovalo velkou oslavou v místní hospodě. Např. v Javorníku byly předzvěstí a přípravou na královské střelby cvičné střelby konané o svátku Nanebevstoupení Páně, tedy deset dní před Letnicemi. O svatodušním pondělí se střelci vydali po společné bohoslužbě k radnici, kde proběhl slavnostní nástup, po kterém zamířili na střelnici, aby soutěžili o tituly krále a maršálů. Následujícího dne pak byli slavnostně vyhlášeni nový král a maršálové a proběhlo předání symbolů hodností.³⁹ Dalších několik dní probíhaly volné střelby a s nimi spojená zábava. Javorník je na tomto místě článku uveden pouze pro ilustraci nevelkých rozdílů v přípravě a průběhu střelb. Jednalo se o poměrně rozšířený zvyk, který měl dosti jasně stanovenou formu, proto se jejich projevy lišily jen velmi drobně. Na základě vzpomínek a zmínek v místní literatuře však můžeme mluvit o odlišnosti v časovém průběhu. Výše zmíněné střelby začínaly o svatodušním pondělí, podle pravidel uvedených v biskupských privilegích se pak střílelo ještě o následujících třech nedělích. V Javorníku i ve Vidnavě pamětníci vzpomínají, že se střílelo několik dní nepřetržitě, poněvadž volné střelby probíhaly hned po skončení střelb královských. Je možné, že to souvisí s historickým vývojem, poněvadž jsem nenašel na podrobný popis střelb v Jeseníku pro 20. století, daný fakt tedy zatím nelze zcela potvrdit.⁴⁰ Ve Vidnavě se první den o svatodušním pondělí začínalo velkými střelcovými slavnostmi v okolí střelnice, kde počty lidí a stánků připomínaly jarmark,

39. PACHL, Hans: *Jauernig...*, s. 335.

40. Porovnání je možné udělat mezi popisy z knihy Faustina Ense. *Das Oppaland...* z roku 1837, jenž popisuje střelby v Jeseníku, z článku Rudolfa Lachmanna: *Unvergessene heimatische Festtage*, kde se líčí střelby ve Zlatých Horách ve 30. letech 20. století, z několika již výše citovaných textů o vidnavských střelbách...

k samotným královským střelbám se přistoupilo až o den později v úterý, přičemž dál opět probíhaly několik dní volné střelby.

Tato tradice měla hluboké kořeny a konala se i za těžkých podmínek druhé světové války. Konkrétně ve městě Jeseník proběhly poslední královské střelby roku 1944. Tehdejším, a tedy i posledním jeseníckým králem střelců se stal Oskar Zimmer, syn zdejšího hoteliéra.⁴¹

Královských střelb se účastnilo celé město a jeho okolí, v mnoha stáncích se prodávaly koláče, perníky a další občerstvení, přijížděly kolotoče, tancovalo a pilo. Není tudíž divu, že královské střelby patřily k vrcholům roku.⁴²

„Zatímco střelci stříleli, na zahradě horlivě hrála městská kapela, staří i mladí se pokoušeli u stánků se sladkostmi vyhrát v loterii spoustu lákavých koláčů a pečiva. Po krátké, předem naplánované pauze k nim volali prodejci a pilně je zvali „přidejte se, poslední minul“.“⁴³

Další aktivity střelecké aktivity

Veřejné a slavnostní aktivity a soutěže společenství střelců se neomezovaly jen na tradici střelb královských. Ty byly každoroční tradicí, kterou přerušily jen závažné události, nejčastěji válka. Nicméně mimo běžného pravidelného střelení a tréninku ve střelnici se konaly i různé střelecké soutěže, které mohly mít různé účely, od oslavy postavení nové střelnice přes střelby regionálních střeleckých svazů až po zemské střelby, které patřily k nejvýznamnějším střelbám, které se v rakouské monarchii odehrávaly. Zmíněné soutěže pořádaly spolky sdružené do Slezského zemského střeleckého svazu (Schlesischer Landesschützenverband) založeného roku 1900. Např. Javorník se kromě toho nacházel ve sdružení Glatzer Gebirgschützenbund a v Nordwestschlesien Schützenbund. Javornický střelecký spolek pořádal i několik střeleckých soutěží, mimo jiných hostil roku 1931 ve dnech od 5. do 12. července 9. slezské zemské a 30. jubilejní střelby, k nimž se v jeseníckém archivu dochoval kompletní program s pravidly a dalšími informacemi o průběhu. Dále například Jeseník pořádal 4. a 6. slezské zemské střelby v letech 1911 a 1923, k nimž se se dochovaly pozvánky, ale i medaile a odznaky.⁴⁶

Parodii na královské střelby byl lidový zvyk nazývaný Hahnschlagen (bití kohouta), kde se účastníci se zavázanýma očima snažili cepem ubít kohouta. Později pro snížení drastičnosti byl kohout přesunut do klece a lidé se snažili místo něj rozbít džbán. Vítěz si následně mohl kohouta odnést. Návaznost na královské

41. *Freiwaldau Gräfenberg...*, s. 358.

42. PESCHEL, Franz: *Der weidenauer Schützverein...*, s. 20.

43. LACHMANN, Rudolf: *Unvergessene heimatische Festtage...*, s. 32.

44. SOKA Jeseník, *Einladung zum 9. Schles. Landes- und 30 jährigen Jubiläumschiessen des Schlesischen Landesschützenverbandes in Jauernig, vom 5. bis 12. Juli 1931*. Jauernig 1931.

45. SOKA Jeseník, f. Střelecká měšťanská společnost Jeseník, karton 1, inv. č. 3.

46. GROWKA, Květoslav: *Střelecké dekorace z jesenícké oblasti...*

střelby značí zejména tituly kohoutího krále i maršálů. Zvyk probíhal v období masopustu a v době posvícení.⁴⁷

Střelecké společnosti postihl po první světové válce jistý úpadek. Mládež se začala orientovat na jiné sporty, které byly snadno přístupné, často zdarma a bez komplikovaných pravidel, což se o střelbách zajisté říci nedá. Náklady na zbraně, municí, placení příspěvků byly vysoké, a jak bylo již napsáno výše, například s vítězstvím v královských střelbách byly spojeny reprezentační povinnosti, které mohly být nákladnější než výhra samotná. Nemluvě o nutnosti dodržovat přísná bezpečnostní opatření. I přes tyto nevýhody střelecké společnosti fungovaly do druhé světové války a některé i během ní.

47. TINZOVÁ, Bohumila: *Lidové zvyky severozápadního Slezska v průběhu roku*. In: XII. svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku: sborník referátů, Jeseník 2012, s. 19.

Stavební proměny Lipové-lázní od konce 18. století do konce druhé světové války

Pavel Šopák

V roce 1920 popsal průvodce po lázeňských místech Československa Schrothovy lázně v nynějších Lipové-lázních takto: „*Vesnice s 3126 obyvateli, na říčce Staříči v okrese frývaldovském. (...) V rozlehlém parku, na úpatí Hochscharu založeno roku 1820 proslulé dietetické sanatorium Schrothovo. (...) Kolonáda. (...) Saisona celoroční; hlavní v měsících letních. Návštěva as 1000 pacientů ročně. Ve villách ústavu nalézá se 180 pokojů s 2000 lůžky. Majetek místní akciové společnosti; lékař Dr. P. Guggenberg.*“¹ Podobné stručné charakteristiky známého lázeňského letoviska čteme v nejrůznějších průvodcích, avšak stavební proměny urbanizovaného území, a to nad rámec lázeňského areálu, je možné postihnout pouze v základních konturách, jak již před časem připomněl Robert Šrek, shrnuv to podstatné, co zjistil při studiu problematiky.² Budiž jeho cenný text východiskem k tomuto přehledu tří etap stavebního vývoje, jímž nynější obec Lipová-lázně,³ historicky dvě samostatné obce Dolní a Horní Lipová, prošla v období od konce 18. století do závěru druhé světové války.

První etapu nazvěme etapou prosazování principů *osvícenského stavitelství*. Nevelká, typická lánová kolonizační ves Dolní Lipová spolu se sousední Horní Lipovou představuje produkt kolonizačního úsilí vratislavských biskupů 16. a 17. století, přičemž základní údaje zaznamenali Reginald Kneifel (1806) a Faustín Ens (1837) ve svých topografiích: Kneifel pro Dolní Lipovou uvedl 1609 obyvatel žijících v 275 domech, dědičnou rychtu, dva mlýny na obilí a jednu pilu, pro Horní Lipovou 743 osob obývajících 128 domů, dále dědičnou rychtu, hospodářský dům, panskou lesovnu, pilu a mlýn na obilí.⁴ Mezi produkty osvícenské epochy v Rakousku končícího 18. století patří stavba venkovských kostelů s cílem přiblížit duchovní službu věřícím. Ti totiž – a to byl případ Horní a Dolní Lipové – pokud se chtěli zúčastnit bohoslužby, museli vykonat dlouhou cestu do obce, k níž byli přiřazeni, v našem případě do Jeseníku. Stavba kostela

1. MRÁZEK, Vojtěch – POHORECKÝ, Antonín (edd.): *Almanach lázeňský Republiky československé*. Praha 1920, s. 124.

2. ŠREK, Robert: *Nástin vývoje moderní architektury Jeseníků a Lipové-lázní*. In: X. svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku. Historický seminář na téma Jesenícko v kontextu vývoje slezské a moravské architektury. Jeseník 2010, s. 60–62 a 64–65.

3. Dnešní název přijat v roce 1960.

4. KNEIFEL, Reginald: *Topographie des k. k. Antheils Schlesiens 2/3*. Brünn 1806, s. 37–38.

z prostředků náboženského fondu znamenala rovněž možnost vykonávat křty⁵ a uzavírat sňatky přímo v místě (první sňatek v lipovském kostele uzavřen 4. listopadu 1785). Ani v případě lipovského kostela (1787–1788),⁶ zasvěceného svatému Václavovi, nešlo o individuálně řešený kostel, ale o projev soudobé josefínské standardizace, jakkoliv určité prvky svědčí o barokních reziduích: jednoduše orientované ve směru sever–jih a prosvětlené dvakrát třemi obdélnými okny se segmentovými záklenky doplnil odsazený presbytář s okosenými nárožími, překrytý plackou. Triumfální oblouk byl po stranách doplněn pilíři s konkávně prokmutými čelními plochami. Vstupní partie kostela byla mírně odsazena, doplnila ji věž kvadratického půdorysu, jejíž čelní plocha ryzalitově vyběhá z trojosého průčelí. V severním směru od chrámové novostavby byl založen komunální hřbitov; komunikace vedoucí od kostela ke hřbitovu křížuje v kolmém směru hlavní komunikaci.

Po autorech projektu u podobných staveb dané doby ani nepátráme, ovšem kostel v Lipové-lázních je přece jen výjimkou, neboť jméno stavitele bylo připomínáno: byl jím známý krnovský stavitel Johann Mihatsch (1743/1744–1821).⁷ Jeho pozice na Jesenicku není dosud jasná, ovšem z faktu, že jeho jméno čteme rovněž na projektu nové věže farního kostela v Jeseníku z roku 1793,⁸ lze tušit, že se v regionu určitý čas pohyboval. Další bádání se musí zaměřit zejména na stavbu kostela sv. Josefa v Žulové, protože v interiéru a exteriéru vykazuje znaky, díky nimž se přiřazuje ke skupině kostelů autorsky či alespoň hypoteticky spojovaných s Mihatschem (vedle Dolní Lipové jde o kostely v Kobylé nad Vidnavkou a Černé Vodě).

Do osvěcenské etapy ve stavební historii Lipové-lázní patří spolu s kostelem druhá nejdůležitější stavba: budova školy. Dochovalo se zakreslení původní školní budovy, postavené z kamene spolu s kostelem a sousední farou. Krajský inženýr Ferdinand Holzer provedl zakreslení domu (obr. 1), který měl ve shodě s dobovou praxí podobu solitérního přízemního objektu, jehož jedna polovina náležela bytu učitele a polovina druhá učebně. Tento stav pochopitelně nemohl nadále vyhovovat, proto inženýr-praktikant Hauser a jeho nadřízený, krajský inženýr Holzer, vypracovali projekt radikální přestavby, a především dostavby školní budovy (únor–březen 1848) (obr. 2). Projekt se ihned nerealizoval, protože ještě v roce 1852 vznikl jiný, na dílčí adaptaci školy. Stále se však jednalo o původní přízemní budovu.⁹ Nicméně k nástavbě přece jen došlo, jak ukazuje dochovaný

5. Rodná matrika začala být vedena v září 1785, a to pro Dolní a Horní Lipovou, Ramzovou a dnes zaniklou osadu Horní Bartenstein se sklářskou hutí, kterou připomíná pomístní název Skelná louka při silnici z Ramzové do Lipové.

6. V roce 1911 proběhla adaptace podle projektu stavitele F. Morawce, viz *Nieder-Lindewiese*. Der Bautechniker 31, 1911, č. 18, s. 415.

7. ŠOPÁK, Pavel: *Století proměny. Devatenácté století ve stavební kultuře českého Slezska a Ostravska*. Opava 2018, s. 86–94.

8. SOKA Jeseník, Farní úřad Jeseník, karton 1, inv. č. 162.

9. Plány školní budovy uloženy v SOKA Jeseník, Okresní úřad Jeseník, inv. č. 773, karton 147.

Obr. 1 Lipová-lázně, stará škola, zakreslení stávajícího stavu, 1848 (SOKA Jeseník, Okresní úřad Jeseník, inv. č. 773, karton 147)

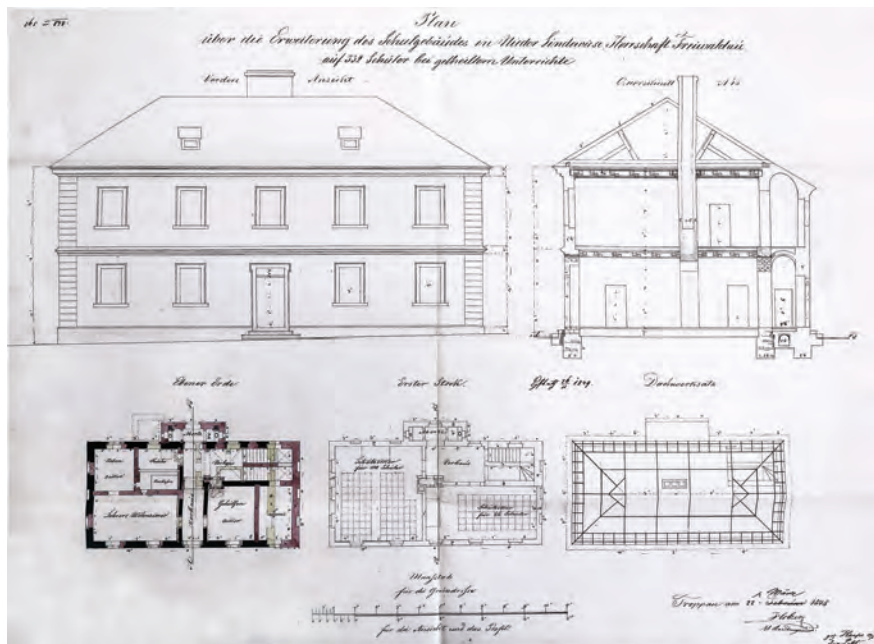
objekt čp. 270, jehož jádro je původní školou.¹⁰ Ze stejné doby pochází rovněž soliterní jednopatrová budova fary čp. 216, která si oproti škole až do dnešní doby zachovala klasicistní členění fasád.

Co se týká obytné výstavby, soliterní venkovské domy se štítovou orientací vůči komunikaci, sledující směr západ–východ, paralelní k říčce Staříč, byly nejprve výlučně dřevěné, ale jak poznamenal Kneifel, „novější domy jsou stavěny z kamene“. Ens uvádí již 285 domů „zčásti dřevěných, zčásti kamenných“ v Dolní Lipové a v Horní Lipové pak 166 domů, tj. oproti Kneifelovi se jedná o nárůst o deset domů v Dolní Lipové a v Horní Lipové o zvýšení počtu domů o 38, což patrně souvisí s rozvojem kamenolomů v obci.¹¹ Jinak změna konstrukcí spalných za nespalné a změna orientace domů ze štítové na okapovou spolu se zvýšením domů z jednoho na dvě podlaží jsou spolu s nárůstem počtu stavení dalšími důležitými projevy stavební kultury období osvícenství.¹² Jejím produktem je

10. Jde pouze o část rozlehlého školského komplexu, a to o tu, která se pětiosou fasádou obrací směrem k hlavní komunikaci.

11. ENS, Faustin: *Das Oppaland oder der Troppauer Kreis* 4. Wien 1837, s. 234–237.

12. K dochovaným domům této časové vrstvy patří domy čp. 179 a 307 s okapovou orientací a trojsovou štítovou stěnou nebo dům čp. 395 se čtyřmi okenními otvory obrácenými do ulice. Tyto domy mají prosté, svisle bedněné štíty; vzdor omítaným plochám exteriéru nelze vyloučit alespoň částečné užití roubené konstrukce.

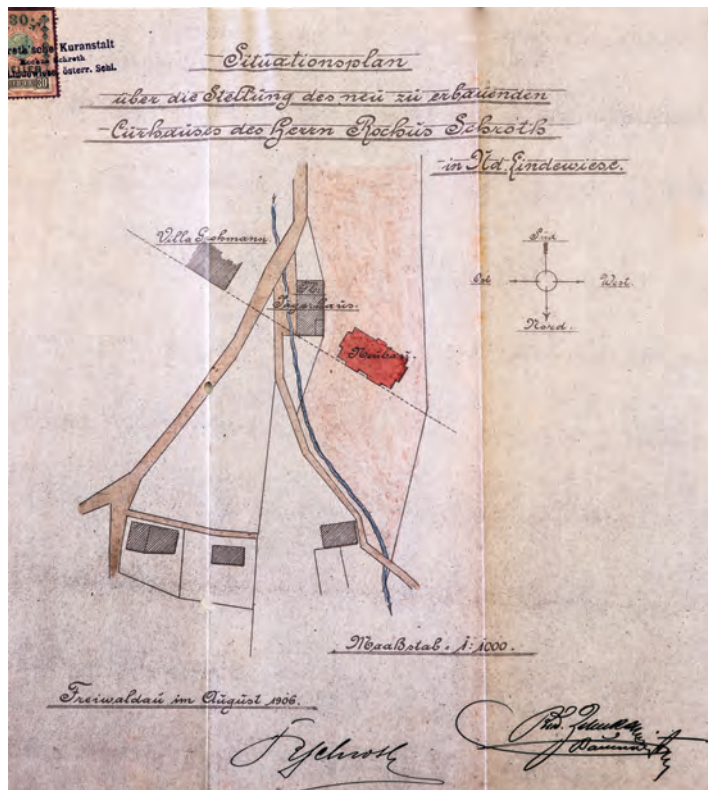

Obr. 2 Lipová-lázně, rozšíření školní budovy, 1848 (SOKA Jeseník, Okresní úřad Jeseník, inv. č. 773, karton 147)

rovněž *zakladatelský dům* čp. 80, otevřený roku 1842, čili nejstarší lázeňský objekt, jenž má podobu prostého dvoupodlažního domu obdélného půdorysu, jehož interiér skýtal jedenáct lázeňských pokojů. Jde o jedinou dochovanou stavbu připomínající zakladatelské dílo přírodního léčitele Johanna Schrotha (1798–1856), jehož počátky lze vztáhnout k vydání úředního povolení lázeňské léčby dvorským dekretem z 5. května 1840. Na lipovském hřbitově jej dodnes připomíná klasicistní náhrobek v podobě edikuly, tvořené dvojicí sloupů nesoucích profilované kladí s nízkým trojúhelníkovým štítem, a v lázeňském areálu pomník v podobě obelisku (1870). Právě klasicistní edikula a obelisk představují dva standardizované typy memoriálních objektů *éry osvícenského klasicismu a biedermeieru*, jejíž konec spojujeme s počátkem druhé poloviny 19. století.

Následující stavební etapu označme za etapu *období historismu a secese*. Chronologii událostí postihl již Robert Šrek, proto alespoň připomeňme základní data: rok 1858 coby počátek stavby soukromých penzionů, umožňujících ubytování pacientů Schrothových lázní. Do éry Emanuela Schrotha (1832–1890) spadá stavba dnes již neexistující restaurace¹³ a léčebného domu (1868), Schrothovy vily (1875 a 1879), přízemního Lékařského domu čp. 317 (1875) a vily Ella

13. Stála v sousedství Slezského domu, orientována k přístupové cestě.

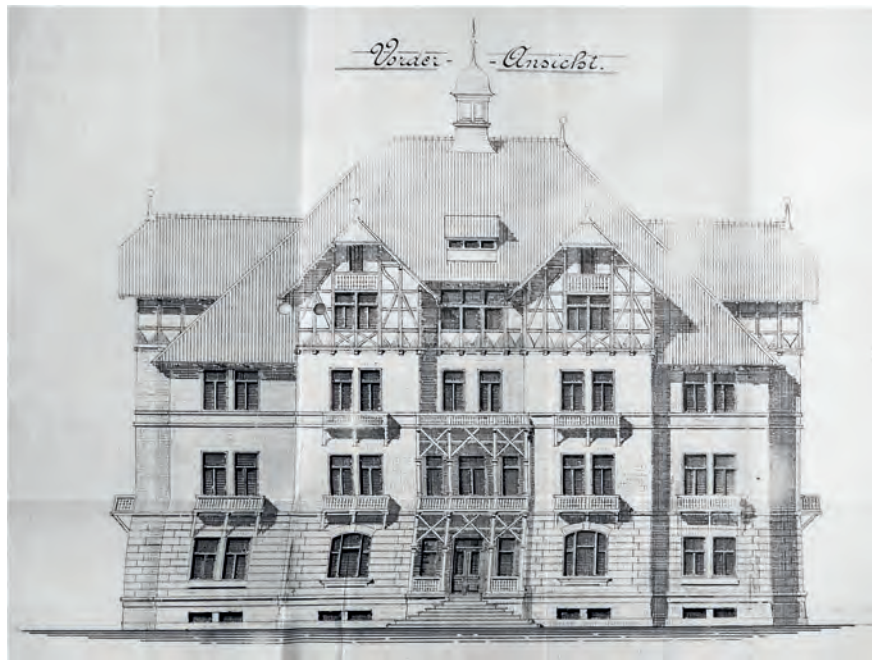

Obr. 3 Lipová-lázně, neprovedené rozšíření lázni o lázeňský dům Rochuse Schrotha, situace, 1906 (SOKA Jeseník, Místní národní výbor Dolní Lipová, nezpracované dodatky)

(1886–1887, zbořena 1936). Emanuela Schrotha připomíná na hřbitově v Dolní Lipové dochovaný náhrobek, který ve srovnání s náhrobkem Johanna Schrotha ukazuje na posun od klasicismu k historismu: náhrobek sestává z hranolu umístěného na nízký sokl s profilovaným okrajem, jenž nese desku flankovanou tor-dovanými dřívky a ukončenou štítem ve tvaru trojlistu. Čelní plochy doplnil mot-iv odvozený ze sdružených půlkruhových oken s kružbou uprostřed, formově se hlásící k neorománskému stylu.

Až s počátkem 20. století vykrystalizovalo v návaznosti na zakladatelský dům nové jádro lázni, jehož dominantou je lázeňský dům čp. 346 Terezie (po-staru Terezinka), pojmenovaný na památku choti Johanna Schrotha, údajně z roku 1904.¹⁴ Jedná se o dvoupodlažní plně podsklepený objekt s jedenáctým

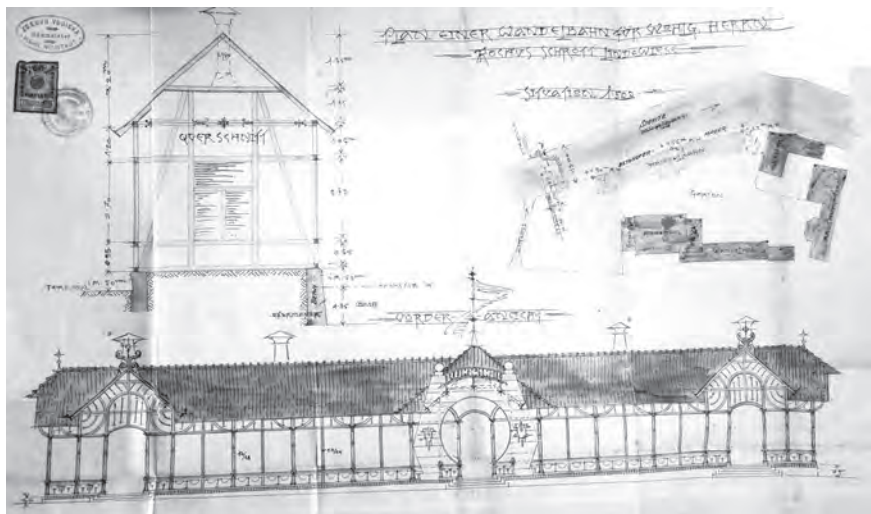
14. ZA v Opavě, Schrothovy léčebné ústavy Dolní Lipová, karton 4, odhady nemovitostí.

Obr. 4 Lipová-lázně, neprovedené rozšíření lázní o lázeňský dům Rochuse Schrotha, čelní pohled, 1906 (SOKA Jeseník, Místní národní výbor Dolní Lipová, nezpracované dodatky)

průčelím, krytý mansardovou střechou, mající v průčelí pětioký rizalit s vetknutou věžicí. Předložený prostor sevřený lázeňskými budovami vytváří prostranství, odkud pěšiny směřují k dalším solitérním pavilonům. Etapa stavebních proměn Lipové-lázní v období historismu a secese měla vyvrcholit v roce 1906 stavbou největšího lázeňského objektu – lázeňského domu Rochuse Schrotha (1874–1913). V dnes nezastavěné, pouze zatravněné ploše mezi nynějším hlavním parkovištěm a vilou Grohmann si musíme domyslet mohutnou čtyřpodlažní budovou s vížkou vetknutou do hřebene valbové střechy, jejíž proponovanou podobu vyčteme jednak ze situace (obr. 3), jednak z nákresu průčelí (obr. 4) a z plánového listu se zakreslením podlaží.¹⁵ Projekt vypracoval stavitel Rudolf Zelenka. V roce 1907 proběhla stavba lázeňského domu, označovaného jako Badhaus, dnes Slezský dům, náležející části lázní spravované Rochusem Schrothem, k níž patřily i dvě působivé dřevěné architektury: hudební pavilon a krytá promenáda, projekčně připravená Zdenko Vodičkou v květnu roku 1905 (obr. 5). Tento stavitel z Uničova se na lázeňské a hotelové stavby specializoval: je připomínán jako autor velkolepého sanatoria Praděd v Jeseníku z roku 1903, zbořeného v roce

15. SOKA Jeseník, Místní národní výbor Dolní Lipová, nezpracované dodatky.

Obr. 5 Lipová-lázně, krytá promenáda, 1905 (SOKA Jeseník, Místní národní výbor Dolní Lipová, nezpracované dodatky)

1964, nebo souboru projektů na rozšíření a modernizaci Karlovy Studánky.¹⁶ Lze se domnívat, že byl rovněž autorem Slezského domu i hudebního pavilonu, neboť pro Rochuse Schrotha zpracoval také další projekty, například přístavbu dnes již neexistující restaurační budovy v sousedství Slezského domu z roku 1902.

V bližším okolí jádra lázní vyrostly další vilové stavby, sloužící k ubytování hostů. Platí to o vile čp. 283 Ottilie von Ellrichs, jejíž projekt vypracoval Rudolf Zelenka v roce 1909.¹⁷ Ze srovnání plánu a dodnes dochované stavby vyplývá, že původní Zelenkův projekt byl sice realizován, ale někdy později byl přeřešen, resp. dům byl rozšířen.

S hospodářským významem Lipové-lázní souvisí napojení na železnici. Podle smlouvy z března roku 1885, uzavřené mezi Rakousko-Uherskem a Německem, mělo vzniknout železniční spojení mezi blízkými městy na obou stranách rakousko-německé státní hranice, což pro Slezsko znamenalo spojení Opavy a Ratiborě a Lipové-lázní s Otmuchówem. Páteřní trať Hanušovice–Jeseník byla zprovozněna 28. února 1888 a vybudování železnice Dolní Lipová–Otmuchów¹⁸ se úspěšně završilo v roce 1896. K železnici patří také obytný dům pro zaměstnance drah čp. 340, trojpodlažní objekt s patnáctiosým průčelím, jenž svým měřítkem

16. ŠREK, Robert: *Stavební rozvoj Karlovy Studánky ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století, část III.*, Časopis Slezského zemského muzea, série B 71. Opava 2022, s. 37–56.

17. ZA v Opavě, Schrothovy léčebné ústavy Dolní Lipová, karton 4, inv. č. 283.

18. *Die Tätigkeitsbericht der schlesischen Handels- und Gewerbekammer*. Troppauer Zeitung 20. 2. 1891, č. 41, s. 5–6.

jako by napovídal snahu dát venkovské obci městský charakter. Zůstalo jen u něj, a tak dodnes působí mohutný hranol v drobné diferentní zástavbě až nepatřičným dojmem. Jeho historizující exteriér reprezentuje styl doznívajícího 19. století; století novému patří spíše modernistické nebo secesní fasády, jakou měl dům čp. 250, jeden z mála, jehož stavební minulost můžeme odhalit díky dochované projektové dokumentaci: plány vypracoval v lednu 1910 jesenický stavitel Franz Gröger pro Josefa Neugebauera¹⁹ – a v roce 1947 byl vyhláškou ministra zdravotnictví č. 1180 o určení lázeňského majetku v Dolní Lipové zahrnut spolu s dalšími osmnácti konfiskovanými nemovitostmi do souboru léčebných domů zestátněných Schrothových lázní.

Uměřený neoklasicismus, resp. neobiedermeier, chceme-li Heimatbaustil, byl určující pro zevnějšek obytných staveb také ve 20. letech 20. století, tj. pro období, které je třetím a závěrečným v tomto pojednání. Na fasádách, po druhé světové válce opakovaně zjednodušovaných, s vyměněnými okenními a dveřními výplněmi, minulost vyčteme jen obtížně; domům zůstaly především charakteristické valbové, polovalbové nebo mansardové střechy. Zcela odlišně vyhlíží dům čp. 529, mající sedlovou střechu nad obdélným půdorysem, jehož štítová stěna je členěna třemi, resp. čtyřmi okny. Modernistickým zevnějškem – proporcemi štítové stěny – se nápadně liší od běžné meziválečné zástavby, sporadicky dokumentované projekty. Z nich vyplývá, že na stavební kultuře Dolní Lipové v období mezi světovými válkami se podíleli jeseničtí stavitelé, například Alexander Nitsche, autor projektu vily švýcarského typu pro vysloužilého lesmistra Adolfa Medritzera (1905)²⁰ nebo nenáročného domku Arthura LiBe (1939).²¹ Nutno si ale připomínat skutečnost, že lázně v Dolní Lipové zůstávaly v meziválečné době vyhledávaným rekreačním místem. Například v červnu 1930 si v pavilonu Terezie pro svůj pobyt objednal hned sedm pokojů litevský prezident Antanas Smetona (1874–1944).²² Proto můžeme jen želet absence pramenů, písemných i obrazových, včetně kronik z meziválečné doby, písemností spolků i privátních záznamů protagonistů Schrothových lázní, které by nám meziválečné poměry v obci pomohly plasticky vylíčit, a to včetně proměn stavební kultury, realizací²³ i staveb nerealizovaných. Nelze než se domnívat, že to byla proponovaná stavební proměna lázeňského místa, jež by udržela jeho atraktivitu v silné konkurenci nedalekých Lázní Jeseník. A že Lipová-lázně nebyla jen Schrothovo sanatorium, do svědčuje i program vídeňského rozhlasu, který 26. prosince 1935 v půl šesté večer přinesl přímý přenos ze zdejšího kostela, konkrétně z vystoupení chrámového

19. ZA v Opavě, Schrothovy léčebné ústavy Dolní Lipová, karton 4, inv. č. 283.

20. MATELA, Matěj: *Jesenický lesmistr Adolf Medritzer, aktivní podporovatel turistiky a rodák z Boskovic*. Sborník Muzea Blanenska. Blansko 2021, s. 74.

21. SOKA Jeseník, Archiv obce Dolní Lipová, inv. č. 133.

22. *Nieder-Lindewiese*. Nordmährischer Grenzbote 11. 6. 1930, č. 66, s. 5; MUSIL, Roman: *Návštěva litevského prezidenta v lázních Dolní Lipová*. Vlastivědný sborník Jesenícko. Jeseník 2005, s. 32–37.

23. Například se jedná o objekt národního domu – původně spolkový objekt zdejšího Turnvereinu – nebo o objekt čp. 198, později využívaný místním učilištěm.

sboru, jenž si připravil duchovní skladby Heinricha Kaspera Schmidta (1874–1953), napsané pro sbor, sóla, violy a varhany.²⁴

Závěrem tohoto stručného přehledu základních etap stavební kultury Lipové-lázní v časovém intervalu od konce 18. století do druhé světové války připomeňme projekční aktivitu známého moravského německého architekta Otmara Skrabala (1895–1983), jehož tvorba v jesenickém regionu byla již podrobně postížena.²⁵ V Dolní Lipové se architekt věnoval projektu souboru domů pro železniční zaměstnance, školy s tělocvičnou, administrativní budovy NSDAP a lázní, to vše spolu s drobnými zásahy do intravilánu (úprava schodiště před nádražím, projekt rodinného domu Eldetraudy a Hermanna Brosigových) spojeno do jedné urbanistické koncepce, dokumentované zastavovacím plánem (1942), jemuž předcházela tzv. hospodářský plán obce. Stylové propojení budov různé funkce korespondovalo s podhorským prostředím, rozsah architektony projekční práce odhaluje ambice komunální správy v prvních letech okupace učinit z místa důstojné předměstí Jeseníku jako jednoho z center sudetské župy. Tyto návrhy, jakkoliv spojené se zavrženímhodnou ideologií,²⁶ jsou veskrze pozoruhodné, protože obsahují zajímavé myšlenky,²⁷ na které by bylo možno i po desetiletích tvůrčím způsobem navázat.²⁷

24. Radio Wien 13, 1936, č. 12, s. 51.

25. KETTNEROVÁ, Barbora: *Architekt Othmar Skrabal: Brno – Jeseník – Mnichov*. In: X. svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku. Jeseník 2010, s. 75–80. Text rekapituluje autorčinu diplomovou práci obhájenou na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, viz KETTNEROVÁ, Barbora: *Architekt Othmar Skrabal*. Brno, Masarykova univerzita 2010, magisterská diplomová práce, strojopis.

26. Sem patří také návrh přeložky okresní silnice mimo intravilán obce z listopadu 1939, viz SOKA Jeseník, Archiv obce Dolní Lipová, inv. č. 61.

27. Text vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595).

Začátek tradice aneb první odborná symposia v lázních Jeseník v letech 1956 a 1959

Kamil Tomášek

Úvodní slovo k historii lázní první poloviny 20. století

Lázně Jeseník jsou jednou z perel zdejšího kraje. Od svého založení, k němuž došlo díky místnímu nejslavnějšímu rodáku Vincenzi Priessnitzovi před 201 lety,¹ prošly skutečně pozoruhodnou a rozmanitou historií, jež v podobě jakési sinusoidy zahrnovala jak období nebyvalého rozkvětu, tak dobu strmých pádů.

V první dekádě 20. století byly lázně na vrcholu, počet pacientů rok od roku stoupal. Vzestup ovšem razantně přiškrtilo vypuknutí první světové války, v jejímž průběhu musely i gräfenberské lázně jako významné léčebné zařízení sehrát chtě nechtě svou úlohu. Z několika lázeňských domů se tak po dobu konfliktu staly lazarety pro raněné vojáky. Situace se příliš nezklidnila ani roce 1918, na čemž kromě dozvuků právě ukončené války měly podíl rovněž národnostní třenice v nově vzniklé Československé republice. Ačkoliv se je podařilo v dalších letech silně utlumit, nevymizely a později se, jak známo, staly podhoubím pro ještě horší válečný konflikt.² Přesto lázně v době tzv. první republiky začaly postupně opět vzkvétat, a zvláště v druhé polovině 30. let, po překonání propadu v důsledku hospodářské krize, se mohly chlubit stále rostoucí návštěvností, které dosáhla vrcholu v roce 1937 díky celkem 8 047 hostům (z toho 2 115 cizinců).³

Rostoucí trend ale dostal opět tvrdý direkt v době po 30. září 1938, kdy se po záboru Frývaldovska a zbytku Sudet nacistickým Německem začaly do zdejších lázní sjíždět zástupy politických činitelů z Třetí říše. Proud pacientů, původně vcelku uspokojivý, ale v roce 1939 slábl.⁴ Od vypuknutí druhé světové války v září 1939 se prognóza rok od roku zhoršovala. Jak někteří majitelé nemovitostí očekávali, Němci zavedli totožná opatření, nařízená za první světové války c. a k. úřady, jen v mnohem širším měřítku. Z devíti lázeňských domů vznikly vojenské lazarety pro příslušníky wehrmachtu.⁵ V letech 1944 a 1945,

1. KOČKA, M., KUBÍK, A.: *Vincenz Priessnitz. Světový přírodní léčitel*. Štíty 2016, s. 15.

2. TOMÁŠEK, K.: *Lázně Jeseník – pohraniční lázeňské a kulturní zařízení po roce 1945*. Opava 2008, [bakalářská práce], Slezská univerzita, s. 14–15.

3. TOMÁŠEK, K.: c. d., s. 53; ZA v Opavě, pobočka Olomouc, f. Krajský národní výbor Olomouc. Sign. 152, karton 483.

4. KNOPPOVÁ, E. – KNOPP, T.: *Oázy vody a vzduchu*. Jeseník 2001, s. 44.

5. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, f. Krajský národní výbor Olomouc, inv. č. 2192, karton 1611.

Lázně Jeseník v roce 1945 (soukromá sbírka)

tedy v době, kdy již nebylo pochyb o nevyhnutelnosti porážky Německa, zaujaly dosud nedotčené penziony „čestné postavení“ nocleháren německých uprchlíků, kteří prchali před přívalem vojsk Rudé armády.⁶

Jeseník a Gräfenberk se dočkaly osvobození na samém sklonku války, 8. května 1945. První měsíce v osvobozeném Československu byly velmi složité a obtížné. Oproti dřívějšímu období došlo primárně ke správním změnám vycházejícím z nařízení Košického vládního programu a dekretů prezidenta republiky. Akciová společnost Priessnitzových lázní, sdružující nejvýznamnější část lázeňského prostoru s centrem ve stejnojmenném sanatoriu, byla spolu s druhým velkým a do té doby soukromým komplexem MUDr. Josefa Neugebauera zkonfiskována a předána do rukou jmenované národní správy. Ta však musela svá práva prosazovat na úkor vojska, které se snažilo na Gräfenberku co možná nejdříve zřídit Vojenskou ozdravovnu. Vzájemné třenice přetrvávaly, zvláště u druhého jmenovaného celku, opravdu dlouho, avšak již v roce 1947 po otevření sanatoria Petr Bezruč (dříve Sudentenhof či česky Sudetský dvůr) byla větší část léčebných zařízení v provozu.⁷

6. KNOPPOVÁ, E. – KNOPP, T.: c. d., s. 44–45.

7. Národní archiv Praha, f. Ministerstvo zdravotnictví, Praha. Fond nezpracován.

Konsolidace a upevnění odkazu Vincenze Priessnitz se si ale žádaly čas a nemalé finanční prostředky. Postupně se musel doplnit chybějící inventář, doopravovat alespoň v nezákladnější podobě exteriér a také zajistit dostatečné množství kvalifikovaného personálu, jehož byl zvláště po odsunu německého obyvatelstva akutní nedostatek.⁸

Vítězný únor 1948 nastavil pro další dekádu jasný kurz ve směřování lázní. Z komplexu okolo sanatoria Priessnitz se stal po aplikaci zákona č. 125/1948 národní podnik Československé státní lázně Jeseník, sanatorium Petra Bezruče převzala Ústřední národní pojišťovna a v roce 1951 byla jako finální část mozaiky jeseníckého lázeňského prostoru otevřena Vojenská ozdravovna s centrem v bývalém sanatoriu Dr. Ziffera (dnešní Albatros).⁹ Změny doznala i skladba pacientů, kdy dříve převažující samoplátce nahradili pacienti, kterým pobyt hradila zdravotní pojišťovna.¹⁰

Na přelomu první a druhé poloviny 50. let přicházeli noví lékaři, sestry, ošetřovatelé a další potřebný personál. Nejvýznamnějším momentem se stal v roce 1955 příchod MUDr. Jaromíra Rubeše,¹¹ jenž z pozice ředitele vykonal obrovské množství práce a měl také spolu s ostatními organizátory důležitý podíl na uskutečnění onoho prvního ze zmiňovaných sympozií.

Přípravy na první odborné sympozium

Myšlenka uspořádat lékařský sjezd s mezinárodní účastí, věnovaný problematice nových vyšetřovacích a léčebných metod v neurologii a neurochirurgii, se zrodila v hlavách vrcholných představitelů neurologické sekce Československé lékařské společnosti Jana Evangelisty Purkyně a Univerzity Palackého v Olomouci, zvláště pak jejího rektora prof. Jaromíra Hrbka, a to při vytváření plánu činnosti na rok 1956.¹² Datum nebylo – zvláště s přihlédnutím k olomoucké univerzitě – zvoleno náhodně, roku 1956 totiž univerzita slavila desáté výročí od svého obnovení po druhé světové válce. Mezník to byl v očích rektora o to důležitější, že se blížilo i 400. výročí vzniku univerzity (1573).¹³

Původní plán nikterak nepředpokládal, že by se sjezd konal jinde než v samotné Olomouci, konkrétně v objektech lékařské fakulty. Při plánování však organizátoři narazili na zcela zásadní problém, spočívající v nedostatku volných ubytovacích kapacit pro plánovaných 500 domácích a 50 až 100 zahraničních

8. TOMÁŠEK, K.: c. d., s. 21.

9. Pojmenování Albatros vychází z označení bitevního letounu L-39.

10. TOMÁŠEK, K.: c. d., s. 50.

11. GRÜNNER, O.: *Vincenz Priessnitz a jeho odkaz*. In: Sborník lékařských referátů vydaný u příležitosti akce UNESCO 200. výročí narození Vincenze Priessnitz. Jeseník 1999, s. 30–31; RUBEŠ, J.: *K problému psychiatrických lůžkových zařízení a k otázce využití lázní Jeseník pro čs. psychiatrii*. Československá psychiatrie, Praha 1956, roč. 52, č. 1, s. 69–70; KUBÍK, Alois: *Proměny Lázní Jeseník – Grafenberku v druhé polovině 20. století*. Vlastivědný sborník Jesenicko. Jeseník 2010, s. 5–31.

12. Archiv Univerzity Palackého Olomouc, f. Lékařská fakulta, fascikl 40.

13. Tamtéž.

MUDr. Jaromír Rubeš (archiv autora)

účastníků. Univerzita sice své kapacity v rámci kolejí měla, avšak ty už byly díky studentům naplněny do krajnosti. Navíc kvalita ubytování by přes obstojný komfort pro studenty jen stěží dostačovala pro elitní „neurologickou“ smetánku, nemluvě o potencionální reprezentativním fau paux vůči zahraničním účastníkům. O pomoc bylo požádáno město Olomouc, nicméně po průzkumu možností zástupci města oznámili, že nejsou schopni požadovaný prostor zajistit.¹⁴

Organizátoři tak museli hledat jinde. Možností nebylo příliš mnoho. Po zdoluhavých diskuzích se nakonec zaměřili na Jeseník a zdejší lázně, kde ostatně důležitou roli v indikačním seznamu léčených nemocí hrály neurózy. První sondáže proběhly v prvním čtvrtletí roku 1956, kdy se zjišťovaly všechny nezbytné aspekty pro úspěšné uspořádání neurologického sjezdu ve dnech 8.–13. října.

Samotné lázně tehdy procházely aktivní fází externích i interních úprav, vycházejících ze zákona č. 43/1955 o Československých lázních a zřídlech, který na základě postupně zřizovaných lázeňských statusů nařizoval mimo jiné zvelebování všech lázeňských zařízení do podoby nejvíce vyhovující jejich poslání.¹⁵ Vzhledem k odsouhlasenému konání sjezdu bylo nutno tyto práce uspíšit alespoň tak, aby byly nepalčivější problémy odstraněny pokud možno ještě před příjezdem prvních účastníků koncem prvního říjnového týdne.

14. Archiv Univerzity Palackého Olomouc, f. Lékařská fakulta, fascikl 40.

15. SOKA Jeseník, f. Městský národní výbor Jeseník (MNV), inv. č. 15, kniha 15.

Typický lázeňský pokoj v 50. letech 20. století (SOKA Jeseník)

Jesenický komunální podnik a zaměstnanci lázní pracovali usilovně dlouhé měsíce, přesto ještě počátkem srpna nebylo mnoho nezbytných úkolů dokončeno. Po zásahu rektorátu olomoucké univerzity však místní pracovníky podpořil svými personálními i materiálními silami olomoucký komunální podnik a rovněž přerovský Moravostav a i díky nim nabralo tempo postupujících prací na intenzitě.¹⁶ Upraveny byly komunikace, zvláště pak křižovatka mezi objekty Maryčka, Plojhar (dnes Wolker) a sanatoriem Petr Bezruč, dále okolí lázeňských schodů a schody samotné, lázeňská kolonáda, interiéry lázeňských objektů atd.¹⁷ Mezitím organizátoři pracovali na výběru případných účastníků, pečlivě připravě programu, doplňkových kulturně-společenských akcí a zařizování nezbytného finančního krytí celého sjezdu.

Plán počítal, jak už bylo naznačeno, s účastí přibližně 500 domácích odborníků z československých univerzitních, sanatorních, popřípadě nemocničních kruhů. Zahraničních účastníků mělo být maximálně 100. Potenciálním pozvaným z řad zahraničních neurologů byl zaslán předběžný program v jejich národním jazyce. Nejvíce pozvánek do zahraničí (v řádu desítek) směřovalo samozřejmě do zemí východního bloku, tudíž neurologům ze Sovětského svazu, Polska, Německé demokratické republiky, Rumunska, Maďarska či Jugoslávie. Na západ naopak směřovaly pozvánky pouze v řádu jednotek, a to lékařům z Itálie, Dánska, Švédska, Francie, Belgie, Švýcarska, Velké Británie či Holandska. Důležitým zjištěním

16. SOKA Jeseník, f. Okresní národní výbor Jeseník, inv. č. 411-412, karton 482, inv. č. 463, karton 488; Archiv Univerzity Palackého Olomouc, f. Lékařská fakulta, fascikl 40.

17. SOKA Jeseník, f. Okresní národní výbor Jeseník, inv. č. 463, karton 488.

však je, že akce byla svou povahou omezena jen na Evropu, protože např. se zástupci Spojených států amerických se nepočítalo od začátku.¹⁸

Jak postupně zahraniční odborníci v reakcích potvrzovali svůj zájem zúčastnit se sjezdu, vytvářeli organizátoři nezbytné seznamy. Ty putovaly nejprve k rukám zahraničního odboru ministerstva školství a kultury, který je po vyjádření ministerstva financí a zahraničních věcí předložil k definitivnímu schválení československé vládě, jež měla finální slovo v povolení vjezdu cizích odborníků na naše území.¹⁹

Týden před zahájením sjezdu již bylo v podstatě vše schváleno a v lázních dělání finálních dílky skládačky tak byly v Priessnitzově sanatoriu zřízeny dvě speciální telefonní stanice, umožňující zahraniční hovory, zvláštní poštovní přepážka s telegrafní službou, sjezdová kancelář, umístěná v tzv. Zeleném salónku, směrná nutná pro výměnu zahraničních valut za československé koruny nebo dočasná kancelář národního podniku Turista.²⁰

Zdařilý počátek tradice lázeňských sympozií

První účastníci se začali sjíždět do přidělených ubytovacích prostor v lázních a částečně i mimo ně (v Jeseníku, Dolní Lipové apod.) o víkendu před 8. říjnem 1956, kdy samotný sjezd pod záštitou tehdejšího ministra školství Františka Kahudy začal.²¹

Program tematických okruhů sjezdu pro nadcházející týden byl následující:

pondělí 8. října	– Neurofysiologie – Biochemie nervové soustavy
úterý 9. října	– Farmakodynamika nervové soustavy – Klinická patopsychologie – Neuroradiologie – Elektroencefalografie
středa 10. října	– hlavní část přednášek zahraničních hostů
čtvrtek 11. října	– Fyziologie a patologie vyšší nervové činnosti člověka
pátek 12. října	– Symptomatologie a diagnostika – Neurochirurgie – Neurohistologie
sobota 13. října	– Terapie nervových nemocí

Každý den ráno se ve sjezdové kanceláři shromažďovali členové sjezdového kolegia před odchodem do přednáškového sálu, kterým byla zdejší kavárna, aby

18. Archiv Univerzity Palackého Olomouc, f. Lékařská fakulta, fascikl 40.

19. Tamtéž.

20. Tamtéž.

21. *Sjezd československých neurologů*. Rudé právo. Praha 1956, roč. 37, č. 282, s. 1; SOKA Jeseník, f. Městský národní výbor Jeseník, inv. č. 15, kniha 15.

okolo 8.00 hod. zahájili každodenní série přednášek. Ty trvaly v závislosti na množství přispěvatelů a délce následné diskuze až do pozdních odpoledních hodin, jak ostatně dokazuje i jízdní řád zvláštní autobusové linky zřízené pro účely sjezdu národním podnikem Turista, jež plánovaly poslední odjezdy z lázní na čas okolo 19.45 hod., v nutných případech i později.²²

Celkem bylo v průběhu pěti dní od 500 tuzemských neurologů předneseno 136 příspěvků.²³ Výběrově můžeme uvést následující z nich:

Prof. Jaromír Hrbek – rektor UPOL: *Výzkum vyšší nervové činnosti člověka metodou neznámého (tzv. laboratorního, pokusného) jazyka*

Akademik K. Henner, K. Poláček a V. Vlach – neurologická klinika Praha: *Zkušenosti s léčením vakcínou Margulise – Šubladyeové u roztroušené sklerozy mozkomíšni. Skupiny dosavadních výsledků*

K. Lewit – neurologická klinika Praha: *O deviaci trnů*

B. Chrástl a J. Nedbal – neurologická klinika Brno: *Poruchy vnitřních orgánů u náhlých příhod mozkových*

J. Pechan – neurologické oddělení Krajského ústavu národního zdraví, Ostrava: *Pozdní neurologické komplikace po lumbální anaesthesii*

Zvláštní pozornosti a zájmu se rovněž těšily příspěvky zahraničních účastníků, přednesené většinou ve středu 10. října. Ve sborníku vzniklém zvláště za účelem seznámení domácích lékařů s poznatky z ciziny nalezneme dohromady 20 příspěvků ze 30 přednesených.²⁴ Největší prostor byl samozřejmě dán lékařům ze spřátelených zemí. Pozadu ale nezůstali ani západní kolegové. Pro ilustraci zde uvádíme několik příkladů příspěvků:

Prof. J. V. Šmidt – ředitel neurologického institutu Akademie lékařských věd SSSR ve spolupráci s prof. N. V. Konovalovem – řádným členem Akademie lékařských věd SSSR: *O některých pathofysiologických mechanizmech afasie (Nová metodika objektivního vyšetření vyšší nervové činnosti na neurologické klinice)*

Doc. V. V. Lastovockij – vedoucí katedry neurologie na Lékařské fakultě státní univerzity v Užhorodu (SSSR): *O neuropsychických poruchách při endemické strumě*

E. A. Žirmunskaja – vědecký pracovník moskevského institutu neurologie AMN (SSSR): *O významu EEG v klinice cévních poruch mozkových*

Prof. N. N. Pjatnickij – doktor lékařských věd kliniky nervových nemocí Krymského medicínského institutu v Simferopolu (SSSR): *K otázce možnosti bezmedikamentozního léčení*

22. Archiv Univerzity Palackého Olomouc, f. Lékařská fakulta, fascikl 40.

23. I. sjezd Československých neurologů z mezinárodní účasti. *Souhrny sdělení. Jeseník-lázně 8.-13. října 1956*. B. m., 1956, 67 s. Srovnej s ZA v Opavě, f. Československé státní lázně Jeseník, kniha 15.

24. *Sborník příspěvků. 1. sjezd Československých neurologů s mezinárodní účastí Jeseník-lázně 1956*, nstr.

Prof. E. Skramlik – ředitel fyziologického ústavu Humboldtovy univerzity v Berlíně: *O haptických zdánlivých pohybech*

Prof. I. Huszák, Gy. Tass, L. Könyvos-Kolonics, J. Domonkos, L. Heiner – pracovníci Psychiatricko-neurologické univerzitní kliniky v Szegedu (Maďarsko): *Pathologické humorální změny při horečnatých reakcích a jejich ovlivnění u případů roztroušené sklerózy*

Prof. J. Chorobski – přednosta neurochirurgické kliniky Lékařské akademie ve Varšavě (Polsko): *Pathofyziologie tzv. mimovolních pohybů (třes, chorea, atetosa) a jejich chirurgická léčba*

Prof. H. Hoff – Psychiatricko-neurologická univerzitní klinika ve Vídni (Rakousko): *Čas a prostor v mozkové patologii*

Dr. H. Hécaen – Psychiatrická nemocnice Paříž (Francie): *Agnosie fyziognomií*

Prof. W. Bärtschi-Rochaix – ředitel neurologického institutu lékařské fakulty v Alexandrii (Egypt) a EEG ústavu v Bernu (Švýcarsko): *Kombinovaná aktivace EEG (triplex metoda) u neopileptických afekcí*

Doc. R. Vizioli – neurologická univerzitní klinika v Římě: *Psychomotorická epilepsie u dětí*

Všichni zúčastnění po celou dobu konání sjezdu chválili nejen úroveň přednášených příspěvků, ale i přátelské a milé prostředí, ve kterém se celá akce konala. V lázeňské pamětní knize se tak můžeme dočíst např. od výše uvedeného doc. V. Vlacha: „*Přál bych si, aby se všichni lidé neutrálně sešli tak dobře na jedné platformě, jako my zde v Jeseníku.*“ Další příspěvatel, jehož podpis je ovšem nečitelný, napsal: „*Lze si jen přát, aby každý sjezd provázela taková pohoda, jakou nám dopřálo Priessnitzovo sanatorium.*“²⁵

K poklidnému průběhu dopomohl zcela jistě rovněž doprovodný kulturní program. Hned první den sjezdu, 8. října, se od 20.00 konal na půdě Priessnitzova sanatoria seznamovací večírek, kde přítomným neurologům zahrálo Ostravské trio. Hudební produkce pokračovala i v dalších dnech. Postupně účinkovali pro zájemce např. Moravská filharmonie, Janáčkovo kvarteto nebo sólisté Krajského oblastního divadla v Olomouci s tzv. večerem operních árií.²⁶

Vedle hudebních zážitků účastníci strávili volné chvíle v lázeňském nebo městském kině. Pro milovníky kinematografie byly vedle krátkých zdravotně-osvětových snímků připraveny filmy jako *Hrabě Monte Christo* (Francie), *Rozdělený byt, Velké pokušení* (oba Německá spolková republika), *Malé světlo* (Maďarsko), *Tajemství krve* (Československo) atd.²⁷

Priessnitzovo sanatorium nabízelo každodenně zájemcům mezi 7.00 a 20.00 hod. čtyři výstavy, věnované pracím výtvarníků z Olomouckého a Gottwaldovského kraje, propagaci národního podniku Turista a také, trochu tematicky, vývoji

25. ZA v Opavě, f. Československé státní lázně Jeseník, kniha 15.

26. Tamtéž; Archiv Univerzity Palackého Olomouc, f. Lékařská fakulta, fascikl 40.

27. Tamtéž.

lážeňství v Jeseníku a prezentaci zdravotnických výrobků československých firem Chirana a Sanitas.

V rámci aktivnějších činností měli účastníci sjezdu možnost (vždy den předem po zamluvení místa) využít komentovanou prohlídku lázeňského areálu, města Jeseníku nebo si užít až půldenní výlet se zástupci podniku Turista po místních dominantách (Červenohorské sedlo, Praděd a jeskyně Na Špičáku a Na Pomezí).²⁸

V sobotu 13. října, kdy sjezd oficiálně končil, pomalu odjížděli poslední účastníci buďto do svých domovských alma mater, nebo v případě 32 zahraničních hostů ještě do Olomouce, kde je čekala prohlídka prostor Univerzity Palackého. Navázané kontakty a osobní přátelství však mezi účastníky přetrvaly. Mnozí se pak setkali na podobných akcích pořádaných později.²⁹

Pro jesenické lázně představoval úspěch neurologického sjezdu významný propagační i prestižní mezník, jelikož se ukázalo, že jsou schopny úspěšně hostit velkou akci s multinárodní účastí. Tehdy však ještě nikdo nevěděl, že tímto sjezdem započne tradice, která dosáhne po podobném úspěchu tentokráte psychiatrického kongresu roku 1959 až do 21. století.

Druhé sympozium o tři léta později

Začátkem roku 1957 Gräfenberkem rezonovala správní reforma, reflektující centralizační snahy zakotvené v lázeňském statusu. Doposud rozdělený lázeňský prostor, kde vedle sebe stály v podstatě dva samostatné civilní celky okolo Priessnitzova sanatoria a sanatoria Petr Bezruč (Vojenská ozdravovna stála vždy zcela mimo), byl tedy k 1. lednu sjednocen. Vznikla tak lázeňská organizace Československé státní lázně Jeseník. Vedle jesenických civilních ústavů do jejich struktur od této chvíle patřily rovněž lázně v Dolní Lipové.³⁰ V čele nově vytvořené jednotky stanuli MUDr. Jaromír Rubeš v pozici ředitele a František Černošek na postu náměstka.

Průběh plnění dalších statutárních závazků, který postupně nabíral v rukou odhodlaného, cílevědomého a administrativně zblhlého ředitelství zvláště v roce 1958 na obrátkách, zároveň podnítil MUDr. Rubeše k tomu, napodobit úspěšný sjezd neurologů skutečným podobného setkání, tentokráte psychiatrického.³¹

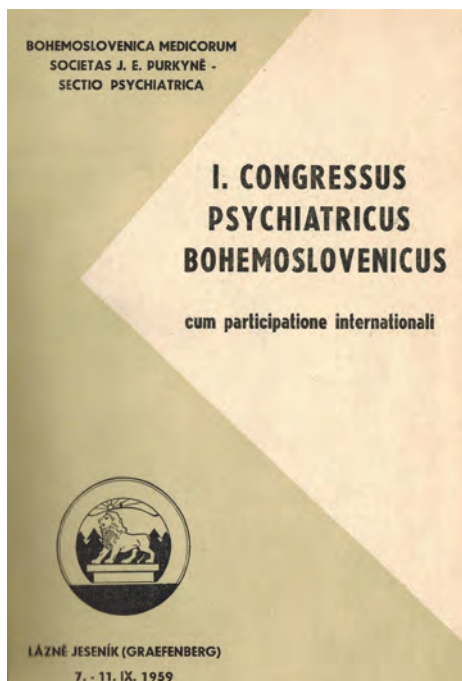
28. Archiv Univerzity Palackého Olomouc, f. Lékařská fakulta, fascikl 40.

29. Tamtéž.

30. Lázně byly založeny v 20. letech 19. století. Po konci války v Dolní Lipové indikačně převládaly problémy s obezitou za použití klasické Schrothovy léčebné metody, spočívající v podávání mokrych zábalů a dietního systému střídajícího suché dny půstu a pitné dny. GÁBA, Z. – KOŘENÝ, L.: *Lipová-lázně v minulosti a dnes*. Lipová-lázně 1991, s. 38–44; *Schrotova léčebná kúra*. Mikroregion Jesenícko. Jeseník 2000, roč. 1, č. 12, s. 7; *Přírodní léčitel Johann Schroth*. Jeseník; město a lázně. Jeseník 1998. č. 5, s. 18–19; NITSCHKE, J.: *Führer durch Freiwaldau, Gräfenberg und Nieder Lindewiese. Freiwaldau*. Freiwaldau 1934, s. 51–52; KOUTNÝ, V.: *Z historie lážeňství na Jesenícku*. Jesenícký kulturní zpravodaj. Jeseník 1972, srpen, s. 3–4; KOHOUTOVÁ, M.: *List z Kroniky*. Jesenícký kulturní zpravodaj. Jeseník 1972, říjen, s. 2–4; PRĚROVSKÝ, K. a kol.: *Československé lázně*. Praha 1957, s. 95–98.

31. Motivem bylo možná i to, že se psychiatři ze socialistických zemí odmítli pro údajně diskriminační jednání zúčastnit II. mezinárodního psychiatrického kongresu roku 1957 v Curychu. RUBEŠ, J.: *K závěru jeseníckého psychiatrického kongresu*. Jesenícký kulturní zpravodaj. Jeseník 1959, říjen, s. 2.

Úvodní strana programu I. československého psychiatrického kongresu s mezinárodní účastí

Poprvé tuto myšlenku ředitel lázní prezentoval na zasedání zdejší lázeňské komise dne 16. října 1958, a to po předchozích diskuzích s kolegy z Československé psychiatrické společnosti, sekce Československé lékařské společnosti J. E. Purkyně, která se rozhodla stát z jeho popudu případným hlavním organizátorem.³² Vzhledem k náročnosti úkolů následně požádal o součinnost jesenícký městský, okresní i krajský národní výbor. Plán na uspořádání lékařského kongresu se setkal s všeobecným pochopením a podporou. Jak ale zvláště členové lázeňské komise v čele s Aloisem Zatloukalem upozorňovali, další jednání o kongresové problematice bude možné jen tehdy, až se v lázních prozkoumají reálné podmínky pro jeho konání. Průzkum proběhl po zasedání lázeňské komise 15. listopadu 1958, kde speciálně vyčleněná komisní delegace, jejímž členem byl od 1. listopadu nový ředitel lázní MUDr. Bohuslav Šamánek, osobně provedla místní šetření a seznámila se se skutečným stavem věcí.³³ Výsledek pro lázně nevyzněl příliš pozitivně, bylo totiž nalezeno množství závad nejrůznějšího charakteru. Dle dochovaných zápisů se dozvídáme o nezajištěném a poházeném uhlí před léčebnými objekty, množství spáleného popelu v ovzduší, dezolátním stavu čistící

32. ZA v Opavě, f. Československé státní lázně Jeseník, inv. č. 82, karton 43.

33. ZA v Opavě, f. Československé státní lázně Jeseník, inv. č. 57, karton 26, inv. č. 82, karton 43.

stanice sanatoria Priessnitz nebo silném poškození některých komunikací z důvodu průjezdu těžkých lesnických strojů areálem lázní.³⁴

Neméně důležitým zjištěním byl fakt, že lázně postrádaly adekvátní kongresový sál, vhodný pro zasedání většího počtu delegátů. V roce 1956 narychlo upravená lázeňská kavárna požadavkům dostačovala pouze tak tak. Ačkoliv tehdy z řad zasedajících neurologů ani vedení lázní nezazněly ve věci sjezdového sálu negativní hlasy, nyní se situace obrátila. Vedení lázní podpořené lázeňskou komisí žádalo příslib finanční pomoci od okresního a krajského národního výboru k vybudování nových reprezentačních prostor, které by mohly být využity pro potřeby plánovaného psychiatrického kongresu. Ačkoliv tento záměr přednesly na poslední chvíli, nakonec byl po jednáních skutečně operativně zahrnut do plánu na rok 1959.³⁵

S výměnou ředitele, jenž podporoval uspořádání kongresu stejně usilovně jako MUDr. Rubeš, se pojilo mimo jiné i posílení postavení Jeseníku v kontextu československých lázní. Od 1. ledna 1959 bylo Ústřední správou po dohodě s ministerstvem zdravotnictví založeno oblastní ředitelství severomoravských lázní paradoxně s centem v Jeseníku. Krom komplexů na Studničním vrchu se souhrnným počtem 573 lůžek³⁶ k němu nyní patřily lázně v Dolní Lipově (potvrzení stavu z roku 1957) s 201 lůžky,³⁷ lázně v Bludově se 113 lůžky,³⁸ lázně Velké Losiny s 210 lůžky³⁹ a od července, díky technicko-správním problémům, i lázně Karlova Studánka se 367 lůžky.⁴⁰

V průběhu konsolidace nové lázeňské organizace přišlo 19. února 1959 do lázní definitivní potvrzení od Československé lékařské společnosti J. E. Purkyně, že uspořádá v lázních psychiatrický kongres s mezinárodní účastí, a to mezi 7. a 11. zářím 1959.⁴¹

34. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, f. Krajský národní výbor Olomouc, sign. 152, karton 483.

35. Tamtéž.

36. Počet lůžek se průběžně měnil, v závislostech na potřebách a návštěvnosti lázní. Zde je uveden údaj z roku 1958. TOMÁŠEK, K.: c. d., s. 38.

37. Všechny počty lůžek u přičleněných lázní pochází z *Statistická ročenka republiky Československé 1959*. Praha 1960, s. 432.

38. V Bludově, kde lázně vznikly až v roce 1929, převažovaly nemoci cévní, revmatické a ženské, od roku 1950 nemoci kardiovaskulárního systému dětí. *Brána Jeseníků, brána zdraví. Radioaktivní a sirlé lázně Bludov*. Šumperk 1960, nstr.; PREROVSKÝ, K. a kol.: c. d., s. 90–91; Srovnej s MALEČEK, F.: *Československé státní lázně v ČSR*, Praha 1973, s. 22–23; SAJNER, J.: *Lázně Bludov*. Vlastivědně zajímavosti, 1975, č. 130, nstr.

39. Lázně Velké Losiny poprvé otevřely brány roku 1592. Za éry komunismu léčily revmatismus, ischias a následky dětské obrny. KRÍŽEK, V. – SAJNER, J.: *Lázně Velké Losiny. Dějiny, přítomnost, přírodní zdroje*. Praha 1973, s. 51–62. MALEČEK, F.: c. d., s. 151–153; BRACHTL, Z.: *Lázně ve Velkých Losinách*. Vlastivědně zajímavosti, 1993, č. 249, nstr.; PREROVSKÝ, K. a kol.: c. d., s. 162–164.

40. Lázně Karlova Studánka byly založeny roku 1765. V poválečném období se orientovaly na nemoci dýchacích cest a nemoci z povolání. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, f. Krajský národní výbor Olomouc. Sign. 154.12, karton 429. Srovnej s MALEČEK, F.: c. d., 63–65; *200 let lázně Karlova Studánka (1785–1985)*. B. m., 1985, nstr.; KRÍŽEK, V. – SAJNER, J.: *Dějiny lázní Karlova Studánka*. Vlastivědně zajímavosti, 1987, č. 221, nstr.; PREROVSKÝ, K. a kol.: c. d., s. 111–114.

41. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, f. Krajský národní výbor Olomouc, inv. č. 2027, karton 1615.

Kongresový sál připravený k uvítání delegátů, rok 1959 (SOkA Jeseník)

Po stanovení přesného data dostaly všechny nutné práce jasný termín, do kdy musely být hotovy. Za součinnosti vedení lázní a profesora Otakara Janoty, předsedy zainteresované Československé psychiatrické společnosti, sekce Československé lékařské společnosti J. E., ihned odstartovala společná koordinaci akcí.⁴²

Úpravy prostranství, cest a celkově vnějšího stavu lázní dostala na starost specializovaná četa zahradníků a dělníků. Podobná zvláštní skupina ve složení jeden malíř, dva zedníci a tři stolaři vznikla taktéž pro údržbu a drobné opravy interních zařízení. Největší díl práce však zbýval vykonat na budově, kde se měl celý kongres odehrát. Tou byl Starý lékařský dům, známější mezi zaměstnanci i pacienty pod označením „Hrad“.⁴³ Při pohledu na vzezření objektu počátkem roku 1959 skoro nic nenasvědčovalo tomu, že by se Hrad mohl stát tím místem, kde by se za pár měsíců mělo uskutečnit plánované sympozium. Kvůli značně zanedbanému interiéru by v této době mohl sloužit pouze jako skladiště.

Mohutný tok finančních prostředků, materiálu a přítomnost architekta Františka Schiera ale nakonec způsobily malý zázrak. Schier tento notně zanedbaný dům

42. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, f. Krajský národní výbor Olomouc, inv. č. 2027, karton 1615.

43. Starý lékařský dům označil poprvé jako „Hrad“ člen závodního výboru ROH František Pientoň, pracující jako vrátný. Tento název se uchytil a je používán až do současnosti. Rozhovor z Mgr. Bíllem z 27. března 2009.

velice účelně vyspravil, a dbal dokonce na opovrhovanou historičnost budovy. Potvrzením budiž zachování slunečních hodin, umístěných na čelní straně stavby.⁴⁴

Uvnitř vyrůstal nový kongresový sál, do něhož byl zřízen druhý vchod z protější severní strany objektu. Rovněž dodané vybavení bylo vskutku nadstandardní. Zahrnovalo krásné křišťálové lustry, desítky kusů moderního nábytku (stolů, speciálních i běžných křesel), množství okrasných váz, stovky kusů nádobí a porcelánu a na onu dobu jednu nezvyklou zvláštnost – na podlaze ležela anténa, snímající do sluchátek zvuk, který měli simultánně delegátům tlumočit pozvaní překladatelé.⁴⁵

Celkový postup prací byl průběžně kontrolován, a tak mohla zpráva auditorů z řad úředníků olomouckého krajského národního výboru napsat do zprávy ze 7. července 1959 toto: „Přípravy a adaptační práce probíhají v celku podle plánu... Zatímni tempo svědčí tomu, že vše bude skončeno včas.“⁴⁶ Začátkem září již bylo vše nachystáno k zahájení kongresu. Hrad byl plně vybaven, lázeňské exteriéry úhledně upraveny, kongresová kancelář nachystána a očekával se pouze příjezd prvních účastníků.

Podobně jako v případě předchozího neurologického sjezdu se začali první z účastníků dostávat do lázní o víkendu před akcí, tedy 5. a 6. září 1959. Změnou oproti předchozímu sympoziu však byla skutečnost, že tentokrát mezi pozvanými lékaři krom evropských odborníků z východu i západu figurovali rovněž specialisté ze zámoří. V souhrnu pozvánku na základě schválených seznamů obdrželo 300 domácích a 90 zahraničních delegátů.⁴⁷

Samotný kongres, jehož témata byly určeny neurózy, toxické psychické poruchy a alkoholismus, odstartoval po úvodním neformálním seznamovacím večírku v neděli 6. září, v pondělí 7. září 1959 v 8.30 hod. sérií uvítacích proslovů profesorů O. Janoty, J. Doležala, I. náměstka ministra zdravotnictví dr. Zd. Šticha, MUDr. J. Rubeše a některých zahraničních lékařů. Hned deset minut před desátou hodinou pak začínala první přednáška z pondělní sekce. Rozvrh zasedání byl následující:⁴⁸

pondělí 7. září	– Teorie neuróz
	– Dětské neurózy
úterý 8. září	– Psychopatologie a patopsychologie neuróz
středa 9. září	– Psychoterapie a prevence neuróz

44. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, f. Krajský národní výbor Olomouc, inv. č. 2027, karton 1615. Srovnej s *Sanatorium Petra Bezruče*. Jesenický kulturní zpravodaj. Jeseník 1960, červenec, s. 7.

45. KUBÍK, A.: *Proměny Lázní Jeseníku-Gräfenberku v druhé polovině 20. století*. Strojopis.

46. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, f. Krajský národní výbor Olomouc, inv. č. 2027, karton 1615.

47. HOFFMEISTER, M. – ZAHRADNÍČEK, J.: *Vodní doktor. (Za novou slávu Lázní Jeseníku)*. Jesenický kulturní zpravodaj. Jeseník 1960, leden, s. 7; ZAHRADNÍČEK, J.: *Obrázky z pohraničního městečka. (S očima otevřenými...)*. In: Jesenicko. Z kraje pod Pradědem. Jeseník 1961, s. 150.

48. *Program 1. Congressus psychiatricus Bohemoslovenicus cum participatione internationali. Lázně Jeseník (Graefenberg) 7. - 11. IX. 1959*. Praha 1959, s. 3.

čtvrtek 10. září – Toxické psychické poruchy
pátek 11. září – Alkoholismus

Oproti roku 1956 nebyl v průběhu kongresu stanoven den vymezený pro zahraniční příspěvky, a proto každodenně kongresovým sálem zněly, prostřednictvím 97 připravených referátů, vedle češtiny prakticky všechny světové nejpoužívanější jazyky, angličtina, ruština či němčina.

Mezi 26 československými příspěvky na kongresu vynikly přednášky např.:

- J. Stuchlíka: *O pathoforické podstatě neuróz*
- G. Dobrotky a G. Horkoviče: *Naše zkušenosti s léčbou enuréz u dětí*
- Z. Servita: *Epilepsie a neuróza*
- J. Roubíčka: *Toxické a experimentální duševní poruchy* či
- J. Mečtíře: *Obraz alkoholismu mladistvých v hlavním městě Československa*

Ze 71 zahraničních příspěvků můžeme namátkově vyzdvihnout prezentaci prací předních světových psychiatrů, mezi nimiž najdeme i vídeňského prof. H. Hoffa, který se zúčastnil rovněž neurologického sjezdu v roce 1956:

- B. Alapin (Polsko): *Neurozy s poruchami systému hypofysoovariálního*
- D. D. Fedotov (SSSR): *K otázce rozhraničení neuróz a psychopatií*
- D. Blažević (Jugoslávie): *Skupinová psychoterapie neurotických žen s příznaky frigidity*
- V. N. Mjasičev (SSSR): *Povaha neuroz a úkoly v boji proti nim*
- M. Marszynski (Polsko): *Psychoterapie v léčbě chronického alkoholismu v Polsku*
- J. H. Masserman (USA): *Biodynamická psychiatrie*
- E. D. Wittkower (Kanada): *Transkulturální přístup k duševním poruchám*
- C. Koupernik (Francie): *Pojem volného intervalu v psychopatologii neuroz*
- J. L. Moreno (USA): *Od sociometrie ke skupinové psychoterapii a od skupinové psychoterapii k psychodramatu*
- H. Hoff (Rakousko): *Cíle a úkoly duševní hygieny*⁴⁹

Samotné přednášky a jednotlivé rozpravy v úterý 8. a ve středu 9. září doplnily v čase mezi 20.30 a 22.30 také dva speciální diskuzní kroužky Round – Table (U kulatého stolu), kde v uvolněné atmosféře pokračovali nejen odborné rozhovory, ale také byly některé metody práce prakticky předvedeny.

Důležité postavení zaujala dle mínění zúčastněných zejména přátelská diskuze mezi profesory Sněžněvským, Mjasičevem, Basinem ze SSSR na straně jedné

49. Program 1. Congressus..., s. 5–14.

Fontána u Hradu vybudovaná v době rekonstrukčních a zkrášlovacích prací před kongresem v roce 1959 (SOkA Jeseník)

a profesory Massermanem (USA) a Wittkowerem (Kanada) na straně druhé, kombinující poznatky obou táborů, znesvářených v politické, nikoliv mezilidské rovině.⁵⁰

V rámci praktických ukázek se stal prakticky okamžitě středem pozornosti psychiatr světového jména prof. Jacob Levy Moreno, který přítomné zaujal předvedením své léčebné metody psychodramatu⁵¹ a taktéž neotřelým výrokem: „Ve světě se rodí nový druh proletariátu, který není chudý na nehmotné statky, ale trpí duchovní bídou.“⁵² Odkazoval tak na množství se psychické problémy čím dál větší části populace.

Dobu vyplněnou horečnou kongresovou aktivitou zpestřovaly přítomným po kulturní stránce probíhající oslavy tzv. Gogolova kulturního léta. Tento kulturní festival měl sice původně trvat do neděle 6. září, ale jakmile vešlo ve známost přesné datum konání psychiatrického kongresu, byla jeho organizátory vyvinuta značná snaha, aby byl prodloužen, a přítomní delegáti tak mohli okusit československou „kulturní vyspělost“.⁵³

50. RUBEŠ, J.: *K závěru jeseníckého psychiatrického kongresu*. Jesenícký kulturní zpravodaj. Jeseník 1959, říjen, s. 3–4.

51. Jedna z metod používaných při léčení megalomanií. Projevuje se tím, že osoba je náchylná přeceňovat své schopnosti, zveličovat svůj význam. Megalomanický pacient má např. představu, že je nějakou významnou historickou osobností: např. Alexandrem Velikým nebo Napoleonem. KUBÍK, A.: *Proměny Lázní Jeseníku-Gräfenberku v druhé polovině 20.století*. Strojopis.

52. KNOPPOVÁ, E. – KNOPP, T.: *c. d.*, s. 51.

53. *Zpravodaj Gogolova kulturního léta v Jeseníku*. Jeseník 1959, září, s. 8–15.

Jelikož se nakonec vše podařilo bezproblémově dojednat, v zrcadlovém sále Priessnitzova sanatoria zahrálo v týdnu mezi 7. a 11. zářím vždy po 20.00 hod. Brněnské kvarteto, opětovně Moravská filharmonie nebo při tzv. Večeru sonát klavíristka Viktorie Švihlíková.⁵⁴ Každodenně v provozu bylo městské a lázeňské kino. To městské nabídl promítání filmů *Mamzelle Nitouche* (Francie), *Zákon moře* (Bulharsko) a *Kapitánova dcerka* (SSSR). Lázeňské pak filmy *Dcerka ze Sobakkenu* (Švédsko) nebo *Polonia-expres* (Polsko). Dne 10. září navíc bylo představeno pásmo krátkých filmů s lékařskou tematikou.⁵⁵

Komentovaná prohlídka města Jeseník zavedla některé z lékařů do dnešní kaple, kde byla připravena již po několik měsíců rozsáhlá výstava *Život a dílo N. V. Gogola*. Kromě Jeseníku se nicméně těšily zájmu delegátů i výstavy odborné, prezentované přímo v lázních. Ty se podařilo připravit celkem tři. První byla zaměřena na oblast boje proti alkoholismu, druhá představovala odpovědi k některým otázkám zdravotnické osvěty v psychiatrii a poslední nabízela možnost nahlédnout do československých a cizojazyčných knih s psychiatrickým, psychologickým a neurologickým zaměřením.

Pro zájemce s touhou vidět i další malý kousek regionu zajistil národní podnik Turista několik zájezdů. Většina z nich logicky vedla do blízkého okolí Jeseníků. Dva ale zamířily poněkud dále, a to do Opavy a Olomouce, roku 1959 stále ještě centra stejnojmenného kraje.⁵⁶ Zcela specifickou a předtím neslýchanou možností byla pro zahraniční hosty možnost zúčastnit se v místních lesích lovu srnců, jelenů nebo divočáků.⁵⁷ Z dochovaných záznamů však nemáme indicie, které by potvrzovaly, že k lovu nakonec opravdu došlo. Dne 11. září byl ve 20.30 kongres symbolicky zakončen tzv. táborovým ohněm.

S odjezdem posledních delegátů mezi 12. a 13. zářím se lázně začínaly pomalu vracet do běžného provozu. Vedení v čele MUDr. Šamánkem opět plně zaměstnávaly především každodenní těžkosti, ať už léčby nemocných, přicházející na léčebné turnusy, popřípadě nikdy nekončící práce na interním a externím vzhledu lázeňského prostoru či objektů. Odkaz 1. sjezdu československých neurologů a 1. československého psychiatrického kongresu však přetrvával, protože lázně Jeseník se počínaje rokem 1960, kdy zde od 7.–9. ledna probíhal mezikrajový psychiatrický seminář,⁵⁸ staly jakýmsi sjezdovým centrem, do kterého v průběhu budoucích dekád přicestoval nespočet odborníků z lékařských kruhů nejen z Československa.

Doufáme, že se tato dlouholetá tradice udrží i nadále.

54. Tamtéž, s. 10.

55. Tamtéž, s. 12–14.

56. *Program 1. Congressus...*, s. 15.

57. Tamtéž.

58. TOMÁŠEK, K.: *c. d.*, s. 40.

Jedovaté rostliny ve veřejné zeleni města Jeseníku

Ludmila Slezáková, Tereza Harazínová, Violeta Honišová,
Eliška Podešvová, Johana Šopáková, Tereza Šopáková,
Eliška Vašíčková

Jedovaté, nebo léčivé rostliny?

Rostliny často obsahují různé účinné látky, které sice ve větším množství působí jako jedy, nicméně v malých dávkách mají léčivé účinky. Jak kdysi prohlásil proslulý lékař Paracelsus (1493–1541), „jed od léku odlišuje pouze podávané množství.“¹ Ve snaze potlačit bolest, vyléčit nemoci, ale také proto, aby se navzdory zbavil svých nepřátel, člověk odedávna hledal pomoc v přírodě a po celá tisíciletí se učil využívat účinků různých rostlinných látek ke svému prospěchu.

Zmiňované látky jsou produkty specializovaného (sekundárního) metabolismu. V různých částech rostlinného těla se pak hromadí a působí buď jako obrana proti býložravcům, houbám, mikrobům či konkurujícím rostlinám, nebo naopak lákají opylovače a přenašeče semen.² Je pravidlem, že v daném taxonu převažuje jedna skupina chemicky příbuzných látek, provázána menšinovými sloučeninami.³ Tento komplex látek se mění během individuálního života konkrétní rostliny i v závislosti na podmínkách prostředí, ve kterých roste (chemismus půdy, intenzita slunečního záření, množství srážek).⁴ Účinné látky mohou být v rostlině obsaženy rovnoměrně, nebo jsou v některé její části více koncentrovány, popřípadě se vyskytují jen v některých orgánech, zatímco v jiných úplně chybějí.

Podle definice J. Balouna⁵ je jedovatou ta rostlina, která po požití nebo vniknutí do těla jiným způsobem i v malém množství poškozuje zdraví, tj. způsobuje otravu. Za jedovatost jsou zodpovědné rostlinné jedy (fytotoxiny), z nichž k nejvýznamnějším patří alkaloidy, glykosidy, lektiny, saponiny, toxické aminokyseliny, peptidy, terpeny, silice a další.⁶ Nejjedovatější nebo jediné jedovaté části bývají nejčastěji cibule, hlízy, kořeny, dále pak plody, kůra, stonky a listy. Květy v sobě obsahují jed jen vzácně.⁷

1. JEŽEK, M.: *Bylinková první pomoc*. Brno 2019, s. 8.

2. JAHODÁŘ, L.: *Rostliny způsobující otravy*. Praha 2018.

3. Tamtéž, s. 14.

4. BALOUN, J. – JAHODÁŘ, L. – LEIFERTOVIÁ, I. – ŠTÍPEK, S.: *Rostliny způsobující otravy a alergie*. Praha 1989.

5. Tamtéž, s. 15.

6. NOVÁK, J.: *Jedovaté rostliny kolem nás*. Praha 2007.

7. NOVÁK, J. – HÍSEK, K.: *Naše jedovaté rostliny*. Praha 1984.

Štědřelec odvislý (*Laburnum anagyroides*), náměstí Hrdinů, 8. 6. 2022

Mnohé z jedovatých rostlin jsou, jak bylo řečeno, zároveň zdroji účinných léčivých látek. Jako příklad lze uvést tis červený (*Taxus baccata*) – taxol, náprstník vlnatý (*Digitalis lanata*) – digoxin, durman obecný (*Datura stramonium*) – atropin, mák setý (*Papaver somniferum*) – morfin či jírovec maďal (*Aesculus hippocastanum*) – escin. Jiné rostliny pak poskytují drogu, čímž je myšlena usušená část rostliny obsahující účinné léčivé látky, např. květ arniky, nať vlašovičníku, list břečťanu, list rulíku aj.⁸

Využití a zneužití léčivých/jedovatých rostlin v dějinách

Touha pomáhat lidem od různých nemocí rozšiřovala znalosti o rostlinách. Hippokratés (460–377 př. n. l.) a jeho následovník Galénos (130–200) popsali nový přístup k chorobám a léčbě nemocí přírodními prostředky včetně léčivých rostlin, čímž značnou měrou ovlivnili celý další vývoj evropské medicíny.⁹

8. JAHODÁŘ, L.: *Rostliny...*, s. 16.

9. KORBELÁŘ, J. – ENDRIS, Z.: *Naše rostliny v lékařství*. Praha 1981.

V raném středověku se péči o nemocné a léčbě pomocí bylin věnovali především řeholníci a řeholnice v klášterech. Historickými průkopníky byli benedikťáni. V první polovině 6. století sepsal svatý Benedikt z Nursie (asi 470–543) řeholi benedikťanského řádu,¹⁰ ve které citlivě propojuje modlitbu a práci mnichů podle známé zásady *Ora et labora*. Řehole zároveň ustanovuje povinnost mnichů pečovat o nemocné nejen ze svých řad, ale i z prostého lidu, přičemž právě tuto službu vyzdvihuje nad ostatní. U klášterů proto vznikaly zahrady s léčivými bylinami, tzv. herbularius. V bezprostřední blízkosti zahrady se nacházel špitál a budova pro zpracování léčivých bylin (předchůdce lékárny), jak se dozvídáme z vyobrazení ideálního benedikťanského kláštera, známého pod názvem *Plán ze St. Gallen*.¹¹

V benedikťanských klášterních zahradách byly pěstovány středomořské byliny jako bazalka, saturejka, tymián, šalvěj, levandule, pivoňky nebo šafrán, a to i v oblastech severně od Alp. Jedovaté rostliny se pak pěstovaly v oddělených částech zahrad. Některé běžnější byliny, jako například břechťan, posed, kopřiva, jitrocel, vlaštovičnick nebo truskavec, se sbíraly ve volné přírodě.¹²

Kromě opata Benedikta, který dal klášternímu životu praktický řád, je významnou osobností počátků klášterní medicíny i římský senátor jménem Cassiodorus (asi 488–583), jenž se vzdal svého úřadu a roku 554 založil klášter Vivarium v Kalábrii s mnišskou akademií, kde se vyučovalo lékařství.¹³ Součástí akademie byla rozsáhlá knihovna se spisy Hippokrata, Dioskurida, Galéna i Plinia.¹⁴ Ve svém díle *Institutiones divinarum et humanarum litterarum* pak Cassiodorus vyzývá mnichy, aby poznávali vlastnosti bylin, studovali antickou medicínu a nauku o míchání léků.¹⁵

Jedním z nejstarších rukopisů s lékařsko-farmaceutickým zaměřením je tzv. *Loršský lékopis* (Lorscher Arzneibuch),¹⁶ který je důležitým zdrojem informací o klášterní medicíně té doby. Byl sepsán na konci 8. století v jihohesenském klášteře Lorsch jako příručka pro klášterní lékaře a bylinkáře. Obsahuje více než 500 receptů na výrobu léků a pozornost je věnována možnosti náhrady exotických ingrediencí domácími bylinami.

Vrchol klášterní medicíny je spjat se jménem abatyše Hildegardy z Bingenu (1098–1179), která měla s léčením pomocí bylin bohaté zkušenosti. Za svůj život napsala i dvě lékařské knihy (*Liber simplicis medicine* a *Liber composite*

10. ŘÍHOVÁ, M.: *Kapitoly z dějin lékařství*. Praha 2005.

11. *St. Gall Plan*. [online]. Citováno 23. 1. 2023. Dostupné z: <http://earlymedieval.archeurope.info/index.php?page=st-gall-plan>.

12. MÖLLEROVÁ, J.: *Richbod*. [online]. Citováno 16. 1. 2023. Dostupné z: <https://botany.cz/cs/richbod/>.

13. MÖLLEROVÁ, J.: *Cassiodorus*. [online]. Citováno 24. 1. 2023. Dostupné z: <https://botany.cz/cs/cassiodorus/>.

14. PRNKOVÁ, M.: *Středověké kláštery a jejich význam v historii léčivých rostlin*. [online]. Citováno 13. 1. 2023. Dostupné z: <https://www.z-hnizda.cz/stredoveke-klastery-a-jejich-vyznam-v-historii-lecivych-rostlin/>.

15. MÖLLEROVÁ, J.: *Cassiodorus*.

16. MÖLLEROVÁ, J.: *Richbod*.

medicine)¹⁷ a její poznatky o léčivých rostlinách jsou i dnes podstatnou složkou moderního bylinkářství.¹⁸

Kláštérní medicína začala postupně upadat s příchodem arabského učení do Evropy a také se vznikem prvních lékařských škol (Salernská 10.–13. století)¹⁹ a následně univerzit, na kterých se vyučovala medicína. Od 16. století byly v blízkosti univerzit zakládány zahrady s léčivými bylinami, které sloužily jako názorná pomůcka pro studenty – ti je museli jednoznačně určit, aby nedocházelo k záměnám, které by mohly poškodit lidské zdraví. Nejstarší akademickou zahradou je Botanická zahrada v Padově²⁰ založená studenty medicíny v roce 1545 na pozemku benediktýnských mnichů. Významně tak přispěla k rozvoji nejen botaniky, ale i lékařství, chemie a farmacie, a můžeme ji tak označit za prototyp botanických zahrad, jak je známe dnes.

Z dalších evropských univerzit, u kterých vznikaly zahrady léčivých rostlin a do dnešní doby se dochovaly jako botanické zahrady, jmenujme například univerzitu v Bologni (1568)²¹ nebo Uppsale (1655).²² Nejen univerzity, ale i panovníci, šlechta a lékárníci zakládali své léčivé zahrady. Příkladem je královská botanická zahrada léčivých rostlin Ludvíka XIII. (1626)²³ nebo zahrada spolku lékárníků v londýnském Chelsea (1673).²⁴

Rostliny s účinnými látkami nebyly využívány jen k obecnému prospěchu, ale mnohokrát byly zneužity k mocenským účelům. Filosof Sokrates roku 399 př. n. l. raději požil smrtící dávku bohlavu, než by opustil Athény. Příběhů spojených s travičstvím najdeme v dějinách bezpočet. V raném římském císařství proniklo travičství až do nejvyšších pater vládnoucí Julsko-klaudijské dynastie, když se travička Locusta († 69 n. l.) měla se svými výrobky podílet na zavraždění císaře Claudia i jeho syna Britannica.²⁵ Travičství nebylo cizí ani dvěma původem italským protagonistkám náboženské politiky 16. století, Lucrezii Borgia (1480–1519) a nechvalně proslulé Kateřině Medicejské (1519–1589).²⁶

17. ŘÍHOVÁ, M.: *Kapitoly...*

18. PUKOWNIK, P.: *Bylinářství svaté Hildegardy z Bingenu*. Olomouc 2019.

19. *Lékařská škola v Salernu*. [online]. Citováno 23. 1. 2023. Dostupné z: <https://www.setkanichirurgu.cz/inpage/motiv-kongresu-2014/>

20. *The University of Padua Botanical Garden*. [online]. Citováno 9. 1. 2023. Dostupné z: <https://www.ortobotanicopd.it/en/university-padua-botanical-garden>.

21. *Botanical Garden of the University of Bologna*. [online]. Citováno 9. 1. 2023. Dostupné z: <https://www.italia.it/en/emilia-romagna/bologna/botanical-garden-bologna>.

22. *Sweden's oldest botanic garden*. [online]. Citováno 9. 1. 2023. Dostupné z: <https://www.botan.uu.se/our-gardens/the-botanical-garden/about-the-botanical-garden/history-of-the-garden/>.

23. *Le Jardin des Plantes in Paris*. [online]. Citováno 10. 1. 2023. Dostupné z: https://www.eutouring.com/jardin_des_plantes.html.

24. *History of the Garden*. [online]. Citováno 10. 1. 2023. Dostupné z: <https://www.chelseaphysicgarden.co.uk/about/history/>.

25. WRIGHT, J.: *Krásné travičky*. [online]. Citováno 6. 1. 2023. Dostupné z: <https://www.alpress.cz/publicdoc/vrazedkyne-web.pdf>.

26. *Jedovaté a nebezpečné rostliny*. [online]. Citováno 6. 1. 2023. Dostupné z: [http://botany.upol.cz/materialy/?ids\[\]=377&ids\[\]=466&ids\[\]=464](http://botany.upol.cz/materialy/?ids[]=377&ids[]=466&ids[]=464).

*Pěnišník (Rhododendron),
Smetanovy sady, 6. 6. 2022*

Jedovaté rostliny dnes

V současnosti jsou pro poučení návštěvníků zakládány zahrady jedovatých rostlin, jako je např. ta pod hradem Blarney²⁷ v Irsku, jež byla vytvořena s cílem vysvětlit přínos i rizika jedovatých rostlin a jejich využívání. Další jedovatá zahrada se nachází v anglickém Alnwicku,²⁸ kde se majitelka panství Northumberland rozhodla obnovit historické zahrady a na části pozemku vytvořit zahradu plnou toxických, omamných a narkotických rostlin, kterou zpřístupnila veřejnosti v roce 2005.

Také v dnešní době dochází k otravám jedovatými rostlinami. U dospělých v důsledku nízkého povědomí o toxicitě některých druhů nebo záměnou za jiný druh (listy medvědího česneku za konvalinku), u dětí hraje největší roli zvědavost a záměna jedovatých plodů za jedlé. Nejvíce ohroženou skupinou jsou děti

27. *Poison Garden*. [online]. Citováno 6. 1. 2023. Dostupné z: <https://blarneycastle.ie/explore-blarney-garden/>.

28. *The UK's deadliest garden*. [online]. Citováno 6. 1. 2023. Dostupné z: <https://www.bbc.com/travel/article/20220804-the-uks-deadliest-garden>.

Pěnišník (*Rhododendron*), detail květu,
Smetanovy sady, 6. 6. 2022

ve věku od jednoho do pěti let. Maximum výskytu otrav spadá mezi první až třetí rok věku, kdy mají děti tendenci všechno vkládat do úst, jsou pohyblivější a jejich rozumové schopnosti jim ještě nestačí objektivně vyhodnotit nebezpečí.²⁹ U adolescentů je zvýšené riziko otravy v případě experimentování s halucinogenními rostlinami a houbami.³⁰

Ze zprávy Toxikologického informačního střediska za rok 2021³¹ vyplývá, že 13,6 % z celkových telefonických dotazů ze strany veřejnosti se týkalo právě otravy jedovatými rostlinami. Většinou šlo o náhodné požití dětmi, kdy převažovalo požití plodů (1 071 dotazů) nad jinými částmi rostlin (759 případů), ve 27 případech šlo o vypití vody z vázy, ve které byly umístěny řezané květiny.

K otravám malých dětí nebo zvířecích mazlíčků může dojít i v domácnostech. Lidé si často neuvědomují, že nejen notoricky známá mramornatka (*Dieffenbachia*) je jedovatá, ale i celá řada dalších oblíbených pokojových rostlin, jako např.

29. PILAŘOVÁ, K.: *Nebezpečné rostliny v zahradách mateřských škol*. Hygiena [online]. 65(2), 40–47 [cit. 9. 1. 2023]. Dostupné z: doi:10.21101/hygiena.a1749.

30. KLADIVO, J.: *Otravy rostlinami a houbami z pohledu zdravotnického záchranáře*. Olomouc 2022, [bakalářská práce], Univerzita Palackého v Olomouci, Fakulta zdravotnických věd, s. 6.

31. *Zpráva o činnosti toxikologického informačního střediska (TIS) v roce 2021*. [online]. [cit. 2022-12-13]. Dostupné z: https://www.tis-cz.cz/images/stories/PDFs/zprava_o_cinnosti_TIS_2021.pdf.

Philodendron, Monstera, Syngonium, Aglaonema, Alocasia, Anthurium, potos (*Epipremnum*), řemenatka (*Clivia*), kroton (*Codiaeum*), různé druhy pryšců (*Euphorbia*), včetně oblíbené vánoční hvězdy, bramborík (*Cyclamen*), Begonia, Ficus, Kalanchoe, tchýnin jazyk (*Sansevieria*), Schefflera, Zamioculcas, lopatkovec (*Spathiphyllum*), hvězdník (*Hippeastrum*), běžně, ale nesprávně nazývaný amarylis, a další.³²

I na soukromých zahradách lidé běžně pěstují řadu jedovatých rostlin: živé ploty z vysoce toxických zeravů (*Thuja*) nebo zimostrázu (*Buxus*), dále okrasné cypřišky (*Chamaecyparis*), jalovce (*Juniperus*), pěnišníky (*Rhododendron*), kaliny (*Viburnum*), popínavý břečťan (*Hedera*), zimolez (*Lonicera*), v záhonu jedovaté jarní cibuloviny: sněženka (*Galanthus*), bledule (*Leucojum*), tulipán (*Tulipa*), narcis (*Narcissus*), z dalších jarních trvalek čemeřice (*Helleborus*), talovín (*Eranthis*), koniklec (*Pulsatilla*), řebčík (*Fritillaria*), konvalinka (*Convallaria*) a mnoho dalších okrasných rostlin. Za určitých podmínek je jedovatá i některá zelenina nebo její část. Lilek brambor (*Solanum tuberosum*) má jedovaté plody, zelené části hlízy, očka a klíčky. Fazol obecný (*Phaseolus vulgaris*) může způsobit otravu po požití syrových semen. Pastinák setý (*Pastinaca sativa*) obsahuje furanokumariny, které způsobují fotodermatitidu projevující se zarudnutím a při delším vystavení pokožky světlu i vznikem drobných puchýřů.³³

Metodika výzkumu

Mapování jedovatých rostlin ve městě Jeseníku proběhlo v červnu roku 2022 v rámci spolupráce vzdělávacího a badatelského programu TALNET a Vlastivědného muzea Jesenicka při akci s názvem T-expedice.

Na mapování se studenti připravovali v online výuce, která probíhala pravidelně jednou týdně od měsíce dubna. Seznamovali se s obecnými poznatky o jedovatých rostlinách a jejich účinných látkách, míře toxicity, projevech otravy, případném použití v medicíně či jiném oboru, dále s jedovatými dřevinami, bylinami v přírodě i na zahradě, ale i s jedovatými pokojovými rostlinami, rostlinami fotosenzibilizujícími či způsobujícími alergii. Formou vlastních pozorování poznávali a dokumentovali jedovaté rostliny každý ve svém bezprostředním okolí (v bytě, na zahradě, v okolí domu, na ulici, ve městě).

Po teoretické přípravě následoval čtyřdenní terénní výzkum, kdy studenti pod vedením odborného garanta a pedagoga mapovali jedovaté rostliny ve veřejné zeleni města Jeseníku. Společně procházeli městem po předem vytipovaných trasách, hledali, určovali, zapisovali a počítali jedovaté byliny, keře i stromy. Přímo v terénu je pak zakreslovali do mapy a zároveň pořizovali fotodokumentaci.

32. BALOUN, J. – JAHODÁŘ, L. – LEIFERTOVÁ, I. – ŠTÍPEK, S.: *Rostliny...*

33. *Pastinák setý*. [online]. Citováno 7. 1. 2023. Dostupné z:

<https://www.culinabotanica.cz/herbar/pastinak-sety-69zgz-ns6t9-d8h8b>.

*Prskyřník plazivý (Ranunculus repens),
Husova ulice, 5. 6. 2022*

Mapovaná místa byla tato: Smetanovy sady, les mezi ulicemi Skupova a Na Svahu, městský hřbitov na Husově ulici, Raymannův park, areál bývalého kláštera Voršilek (dnes ZŠ Průchodní), náměstí Svobody, náměstí Hrdinů, okolí rybníků u Střední průmyslové školy Jeseník („u Emka“), sídlištní zeleň včetně veřejně přístupných předzahrádek panelových domů, které byly na jedovaté rostliny často velmi bohaté, a okolí dětských hřišť.

Po návratu z terénu pak studenti zaznamenané jedovaté rostliny členili do skupin podle čeledí a míry toxicity. Ke členění dle míry toxicity využívali klasifikaci jedovatých rostlin podle L. Jahodáře,³⁴ která posuzuje hodnotu LD_{50} ³⁵ nejtoxičtější definované složky metabolomu:³⁶ slabá toxicita (LD_{50} 2000–5000 mg/kg t. hm.), střední toxicita (LD_{50} 300–2000 mg/kg t. hm.), vysoká toxicita (LD_{50} 50–300 mg/kg t. hm.), extrémní toxicita (LD_{50} 5–50 mg/kg t. hm.).

34. JAHODÁŘ, L.: *Rostliny...*, s. 28.

35. Hodnota LD_{50} je střední letální dávka, tj. dávka, která usmrtí 50 % pokusných zvířat; vždy se vztahuje ke druhu zvířete a způsobu podání látky. Vyjadřuje se v gramech nebo miligramech na 1 kg živé hmotnosti pokusného zvířete.

36. Metabolom je kompletní soubor nízkomolekulárních látek v rostlině v daném čase. U vyšších rostlin je velmi obsáhlý a málokdy zcela poznaný.

Druhová skladba a distribuce jedovatých rostlin ve veřejné zeleni města Jeseníku

latinský název	český název	čeleď	toxická	toxikologicky významné obsahové látky
<i>Vinca minor</i>	barvínek menší	Apocynaceae	střední	indolové alkaloidy–vinkamin aj.
<i>Sambucus nigra</i>	bez černý	Sambucaceae	slabá	sambunigrin, lektin (nigrin B)
<i>Prunus laurocerasus</i>	bobkovišeň lékařská	Rosaceae	vysoká	kyanogenní glykosidy
<i>Hedera helix</i>	břečťan popínavý	Araliaceae	střední	saponiny, třísloviny, alkaloid
<i>Chamaecyparis spp.</i>	cypřišek–různé druhy	Cupressaceae	vysoká	sabinen, thujon aj. terpeny
<i>Helleborus niger</i>	čemeřice černá	Ranunculaceae	extrémní	helebrin, akonitová kyselina, heleborin, protoanemonin, ranunkulin
<i>Berberis vulgaris</i>	dříšťál obecný	Berberidaceae	střední	alkaloidy
<i>Echium vulgare</i>	hadinec obecný	Boraginaceae	slabá až střední	pyrrolizidinové alkaloidy
<i>Juniperus spp.</i>	jalovec–různé druhy	Cupressaceae	extrémní	silice (sabinen, thujon), lignany
<i>Sorbus aucuparia</i>	jeřáb ptačí	Rosaceae	slabá	parasorbóvá kyselina, amygdalin, prunasin
<i>Aesculus hippocastanum</i>	jírovec maďal	Sapindaceae	slabá	saponiny (escin)
<i>Viburnum spp.</i>	kalina–různé druhy	Viburnaceae	slabá	kumariny, diterpeny, glykosidy aj.
<i>Dryopteris filix-mas</i>	kaprad' samec	Dryopteridaceae	střední	butanonfloroglucinoly
<i>Convallaria majalis</i>	konvalinka vonná	Convallariaceae	vysoká	kardioaktivní glykosidy
<i>Iris pseudacorus</i>	kosatec žlutý	Iridaceae	střední	silice, cyklické triterpeny, isoflavony aj.
<i>Symphytum officinalis</i>	kostival lékařský	Boraginaceae	slabá až střední	pyrrolizidinové alkaloidy
<i>Veratrum album</i>	kýchavice bílá	Melanthiaceae	extrémní	soubor steroidních alkaloidů–veratrin
<i>Mahonia aquifolium</i>	mahónie cesmí-nolistá	Berberidaceae	relativně malá	alkaloidy
<i>Papaver somniferum</i>	mák setý	Papaveraceae	vysoká	alkaloidy (morfin, kodein noskapin aj.)
<i>Papaver rhoeas</i>	mák vlčí	Papaveraceae	střední	rhoeadin aj. isochinolinové alkaloidy
<i>Digitalis purpurea</i>	náprstník červený	Plantaginaceae	extrémní	kardioaktivní glykosidy

<i>Narcissus sp.</i>	narcis	Amaryllidaceae	střední až vysoká	alkaloidy (lykorin aj.), šťavelan vápenatý
<i>Calystegia sepium</i>	opletník plotní	Convolvulaceae	střední	glykoretiny, třísloviny
<i>Aquilegia vulgaris</i>	orlíček obecný	Ranunculaceae	střední	není přesně známo
<i>Symphoricarpos albus</i>	pámelník bílý	Caprifoliaceae	slabá	chelidonin a saponin
<i>Rhododendron sp.</i>	pěnišník	Ericaceae	střední až vysoká	grayanotoxiny, arbutin, rhodoxanthin, aj.
<i>Paeonia officinalis</i>	pivoňka lékařská	Paeoniaceae	slabá	anthocyanové glykosidy paeonin a cyanin, třísloviny
<i>Clematis sp.</i>	plamének	Ranunculaceae	střední	protoanemonin
<i>Primula sp.</i>	prvosenka	Primulaceae	slabá	primin, saponiny
<i>Ranunculus repens</i>	pryskyřník plazivý	Ranunculaceae	střední až vysoká	protoanemonin, anemonin aj.
<i>Ranunculus acris</i>	pryskyřník prudký	Ranunculaceae	střední až vysoká	protoanemonin, anemonin aj.
<i>Euphorbia cyparissias</i>	prýšec chvojka	Euphorbiaceae	vysoká	deriváty ingenanu a forbolu
<i>Ligustrum vulgare</i>	ptačí zob obecný	Oleaceae	střední	sekoiridoidy, chybí bližší studie
<i>Sedum acre</i>	rozchodník prudký	Crassulaceae	střední	alkaloidy (sedamin, nikotin), rutin aj.
<i>Anemone nemorosa</i>	sasanka hajní	Ranunculaceae	střední	protoanemonin
<i>Dicentra spectabilis</i>	srdcovka nádherná	Fumariaceae	slabá	isochinolinové alkaloidy
<i>Convolvulus arvensis</i>	svlačec rolní	Convolvulaceae	střední	glykoretiny, třísloviny
<i>Rhus typhina</i>	škumpa orobincová	Anacardiaceae	střední	deriváty katecholu
<i>Oxalis acetosella</i>	šťavel kyselý	Oxalidaceae	slabá až střední	alkalické hydrogenoxaláty
<i>Laburnum anagyroides</i>	štědřenec odvislý	Fabaceae	vysoká	alkaloidy cytisin aj.
<i>Rumex crispus</i>	šťovík kadeřavý	Polygonaceae	slabá až střední	alkalické hydrogenoxaláty
<i>Taxus baccata</i>	tis červený	Taxaceae	extrémní	taxany, taxol
<i>Robinia pseudoacacia</i>	trnovník akát	Fabaceae	střední	lektiny (robin), kanavanin, fasin
<i>Tulipa gesneriana</i>	tulipán zahradní	Liliaceae	slabá	tulipalin A aj.
<i>Chelidonium majus</i>	vlaštovičník větší	Papaveraceae	střední	přes 20 alkaloidů
<i>Lupinus polyphyllus</i>	vličí bob mnoholistý	Fabaceae	střední	spartein aj. alkaloidy
<i>Thuja occidentalis</i>	zerav západní	Cupressaceae	vysoká	silice obsahující thujon

<i>Platycladus orientalis</i>	zeravec východní	Cupressaceae	vysoká	silice obsahující thujon
<i>Thuja plicata</i>	zerav řasnatý	Cupressaceae	vysoká	silice obsahuje tox. sloučeniny, např. thujon
<i>Lonicera caprifolium</i>	zimolez koží list	Caprifoliaceae	slabá	glykoalkaloidy, kyanogenní glykosid, saponiny, aj.
<i>Buxus sempervirens</i>	zimostráz vždyzelený	Buxaceae	vysoká	steroidní aminy (cyklobuxin D)

Celkově bylo v intravilánu města Jeseníku nalezeno 51 druhů jedovatých rostlin. Mapování probíhalo v době, kdy byla část trávníků ve městě již posečena. Pokud by se jedovaté rostliny monitorovaly po celou vegetační sezónu, je pravděpodobné, že počet druhů by byl vyšší.

Distribuce jedovatých rostlin ve městě Jeseníku byla víceméně rovnoměrná. Nebyly nalezeny zelené plochy bez jedovatých rostlin. Na travnatých plochách rostly nejčastěji pryskyřníky (*Ranunculus*), p. plazivý (*R. repens*) a p. prudký (*R. acris*), v parku byly nalezeny odkvetlé porosty sasanek (*Anemone*), na ruderalních stanovištích se běžně vyskytoval vlašovičnick větší (*Chelidonium majus*), kostival lékařský (*Symphytum officinalis*), hadinec obecný (*Echium vulgare*), mák vlčí (*Papaver rhoeas*), opletník plotní (*Calystegia sepium*), vzácně pryšec chvojka (*Euphorbia cyparissias*). Na suchých výslunných místech ve spárách mezi kameny zpevněných břehů Staříče rostl drobný, žluté kvetoucí rozchodník (*Sedum acre*). Na březích rybníků u „eMka“ i rybníčku nad ulicí Na Svahu hojně kvetly kosatce (*Iris pseudacorus*). V okrasných záhonech před panelovými domy byly četné jedovaté druhy trvalek, například čemeřice černá (*Helleborus niger*), konvalinka vonná (*Convallaria majalis*), srdcovka nádherná (*Dicentra spectabilis*), plamének (*Clematis*), vlčí bob mnoholistý (*Lupinus polyphyllus*) a orlíček obecný (*Aquilegia vulgaris*).

Řadu jedovatých druhů tvořily také dřeviny. Z hojně zastoupených dřevin vykazujících vysokou toxicitu jmenujme zerav (*Thuja*), cypřišek (*Chamaecyparis*), jalovec (*Juniperus*), tis (*Taxus baccata*) a pěnišník (*Rhododendron*). Méně početné druhy dřevin s vysokou toxicitou jsou zimostráz (*Buxus*), štedřeneč (*Laburnum*) a bobkovišeň (*Prunus laurocerasus*). Zeravy i cypřišky se mimo jiné vyskytují i v okolí dětského hřiště v dolní části Smetanových sadů. Pravděpodobnost otravy dětí je však minimální, protože se jedná o jehličnaté stromy a nedozrávají na nich plody, které by nejmenší návštěvníky lákaly k ochutnání. Tis je součástí jesenických parků, hřbitova a několik solitérů roste roztroušeně po městě. Zimostráz je jako nízký živý plot vysazen v areálu ZŠ Průchodní, kde ohraničuje záhon s pivoňkami (*Paeonia officinalis*). Riziko otravy je nízké, jeho tuhé listy a nevýrazné plody nelákají ke konzumaci. Větší keře zimostrázu se roztroušeně vyskytují v předzahrádkách na sídlišťích nebo na hřbitově. Ve velkém množství jsou v Jeseníku vysázeny pěnišníky (*Rhododendron*), v době mapování již odkvétající.

Náprstník červený (*Digitalis purpurea*)
v blízkosti čokoládovny, 6. 6. 2022

Jsou nedílnou součástí parků i sídlištní zeleně. Vysoce toxickým stromem je štědřenec (*Laburnum anagyroides*). V době dozrávání plodů by mohl představovat jisté riziko. V literatuře³⁷ je popisována otrava 13 dětí z mateřské školy, které požily semena z lusků štědřence, která zaměnily za lusky hrachu. V Jeseníku se však tyto stromy nacházejí na místech vzdálených od dětských zařízení i hřišť. Dva štědřence rostou na náměstí Hrdinů a jeden u autobusového nádraží.

Některé jedovaté keře jsou vysázeny jako živé ploty. Kromě již zmiňovaného zimostrázu (*Buxus*) je to ptačí zob (*Ligustrum vulgare*) a hojně početný dřívěšál (*Berberis*). Dřívěšál je vysazen i v bezprostřední blízkosti dětského hřiště na sídlišti mezi ulicemi Lipovská, Gogolova a Tyršova. Nízký živý plot těchto keřů opticky odděluje hřiště od okolí.

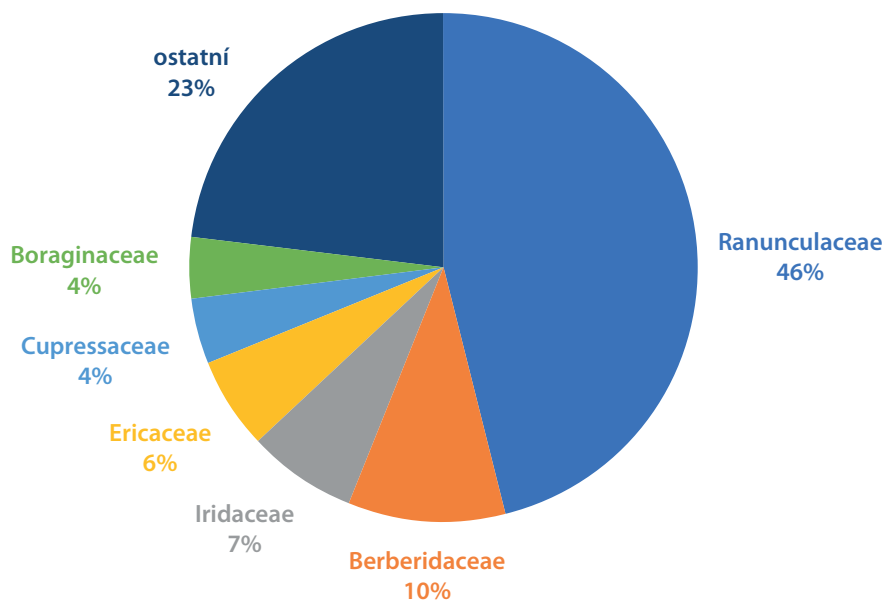
Zmapované druhy patří do 32 rostlinných čeledí. Nejpočetněji zastoupené jsou pryskyřníkovité (Ranunculaceae), dřívěšalovité (Berberidaceae), kosatcovité (Iridaceae), vřesovcovité (Ericaceae), cypřišovitité (Cupressaceae) a brutnákovité (Boraginaceae). Zbývajících zhruba 20 % připadá na zbývajících 27 čeledí.

Téměř tři čtvrtiny zmapovaných rostlin byly středně nebo slabě toxické, zhruba 20 % rostlin bylo vysoce toxických a 10 % extrémně toxických.

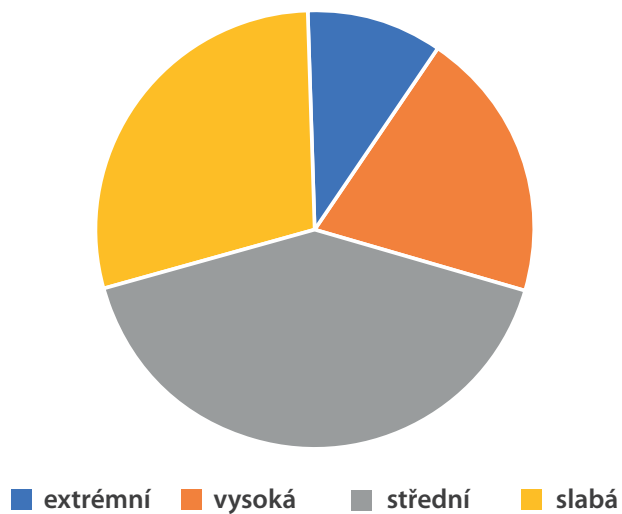
Nejedovatějšími zmapovanými rostlinami města Jeseníku jsou čemeřice černá (*Helleborus niger*), kýchavice bílá (*Veratrum album*), náprstník červený (*Digitalis*

37. JAHODÁŘ, L.: *Rostliny...*, s. 217.

ZASTOUPENÍ JEDNOTLIVÝCH ČELEDÍ JEDOVATÝCH ROSTLIN V JESENÍKU

TOXICITA JEDOVATÝCH ROSTLIN V JESENÍKU

purpurea), tis červený (*Taxus baccata*) a jalovec (*Juniperus*). Následující popisы otrav jsou převzaty z práce L. Jahodáře.³⁸

Čemeřice černá (*Helleborus niger*) se opakovaně vyskytovala v předzahrádkách u panelových domů. Jedovatá je celá rostlina, zvláště její podzemní část. Otrava čemeřicí se u člověka projevuje pálením v ústech, sliněním, nauzeou, zvracením a kolikovitými bolestmi s průjemem. Tep je pomalý, nepravidelný, dech obtížný, zorničky rozšířené. Člověk se cítí slabý, má závratě a upadá do bezvědomí. Šťáva z čerstvého oddenku způsobuje na pokožce zčervenání a puchýře.

Kýchavice bílá (*Veratrum album*) roste v lese mezi ulicemi Skupova a Na svahu v počtu několika jedinců. Jedovatá je celá rostlina. V některých zemích se dodnes z oddenku s kořeny vyrábějí antihypertenziva. Alkaloidy obsažené v kýchavici způsobují neudržitelné kýchání, palčivou bolest očí, slzení a překrvení spojivek, v ústech pálení a slinění, dřevěnění jazyka, vyvolávají zvracení, bolestivý průjem a krvavou stolici. Již v malých dávkách rozšiřují cévy a působí pokles krevního tlaku. Zároveň se zpomalí tep, sníží frekvence dechu, rozšíří zorničky. Při vyšších dávkách může nastat zástava dechu a srdce.

Náprstník červený (*Digitalis purpurea*) byl nalezen v počtu několika kusů na dvou místech v předzahrádkách panelových domů. Jedovatá je celá rostlina. Přestože jsou tyto rostliny často pěstovány jako okrasné a pouhé 2–3 sušené listy mohou být letální dávkou, nebývají intoxikace rostlinným materiálem pro jejich intenzivně hořkou chuť časté. Po případném požití následuje spontánní zvracení, takže absorpce většího množství je téměř nemožná. V literatuře je však popisován případ otravy vypitím čaje z náprstníkových listů. Přes veškerou lékařskou pomoc došlo k úmrtí 56leté ženy, která za náprstník zaměnila listy kostivalu.

Tis červený (*Taxus baccata*) roste v mnoha exemplářích po celém městě (Smetanovy sady, okolí kina, náměstí Svobody, městský hřbitov, Dukelská ulice atd.). Jedovatá je celá rostlina kromě míšku obklopujícího semeno. Toxicita se projevuje u většiny živočišných druhů. Příznaky otravy se začínají projevovat zhruba 30 minut až jednu hodinu po požití nevolností, zvracením, kolikovitými bolestmi břicha, průjmy, rozšířením zornic, po přechodném zrychlení dýchání a tepu později silné zpomalení, mělké dýchání, pokles krevního tlaku, bledost, kolaps a smrt zástavou dechu a srdce do 2–24 hodin.

Jalovec chojka (*Juniperus sabinae*), jalovec polehlý (*Juniperus horizontalis*) a jalovec virginský (*Juniperus virginiana*) se běžně pěstují jako okrasné pokravné dřeviny. V Jeseníku se vyskytují na řadě míst (u Městského úřadu na ulici K. Čapka, Dukelská, Křižkovského ulice – zde byly v lednu 2023 vyřezány, ulice U Kasáren, roztroušeně na sídlišcích, v předzahrádkách domů). Tyto jalovce mají podobnou míru toxicity, jedovatá je celá rostlina, zejména vrcholky větví a obsažená silice. Silice je při kontaktu s kůží silně dráždivá a vyvolává tvorbu puchýřů, které mohou vést až k nekrotám. Po požití působí silně dráždivě na trávicí trakt

38. JAHODÁŘ, L.: *Rostliny způsobující otravy*. Praha 2018.

Plamének (Clematis), sídliště ve svahu nad koupalištěm, 8. 6. 2022

a ledviny, poškozuje játra, způsobuje vnitřní krvácení, křeče dělohy a krvácení vedoucí k potratu, arytmie, tachykardie, centrální ochrnutí. Smrt může nastat centrální paralýzou dechu a hlubokým bezvědomím po 10 hodinách či několika dnech. Dávka 5–20 g sušených vrcholků větví chvojky klášterské nebo pouhých 6 kapek silice může být již letální. Běžně známý jalovec obecný (*Juniperus communis*) je málo toxický.

Závěr

Průzkum města Jeseníku potvrdil, že jedovaté rostliny jsou běžnou součástí městské veřejné zeleně, a to v obdobné míře, jako je tomu i v jiných městech. Jedovaté byliny tvoří přirozenou součást trávníků v parcích i na sídlištích, rudetrávních stanovištích, příkopů a okrajů cest, nebo jsou vysazovány do okrasných záhonů v městské zástavbě. Podobně i jedovaté dřeviny tvoří významnou součást veřejné zeleně zkrášlující městské prostředí.

Výzkum opylovačů na Jesenicku

Kristián Hubatka, Jana Hamplová, Barbora Jakubů,
Iva Stará, Ren Starých, Martin Starý

Úvod

Ve dnech 4.–11. června 2022 se v Jeseníku opět uskutečnila T-expedice, jejíž součástí byla i tentokrát entomologická sekce. Ta provedla terénní výzkum vztahů mezi hmyzími opylovači a rostlinami. Data z této terénní části byla statisticky zpracována a závěry předkládá tento článek.

Charakteristika lokalit

Pro sběr dat byly vybrány 2 mezofilní ovsíkové louky, a to pro lepší možnosti komparace získaných dat. Jako první lokalita byla vybrána zaniklá obec Hraničky vzdálená asi 18 km severozápadním směrem od Jeseníku. Druhou pak extenzivně obhospodařovaná louka ve svahu nad Administrativní budovou IPOS. U první lokality byla metodou fytoocenologického snímkování určena pokryvnost na ploše o rozměrech 5 x 5 m. Největší procentuální druhové zastoupení měl pryskyřník (*Ranunculus sp.*) s cca 40 %, dalším významným druhem byl jitrocel (*Plantago sp.*) s cca 30 %, dále se na lokalitě vyskytoval kochoutek (*Lychnis sp.*), rozrazil (*Veronica sp.*), kontryhel (*Alchemilla sp.*) a kokrhel (*Rhinanthus sp.*). Pokryvnost druhé lokality jsme určovali kvalifikovaným odhadem procentuálního zastoupení rostlin. Nejprominentnějšími druhy byl štírovník (*Lotus corniculatus*) a kokrhel. V menší míře byl zaznamenán pryskyřník, prasetník (*Hypochaeris radicata*), jitrocel, kontryhel a zvonek (*Campanula sp.*). Do pokryvnosti na obou lokalitách byly započítány pouze aktuálně kvetoucí rostliny, neboť byly sledovány interakce právě mezi nimi a opylovači.

Metodika

V první fázi byl proveden sběr dat v terénu. Vzhledem k zaměření záměru byl zvolen individuální sběr hmyzu a zaznamenávání interakcí opylovače s květem. Výpovědní hodnotu takto získaných dat ovlivnily nepříznivé povětrnostní podmínky v průběhu provádění terénního výzkumu, především silný vítr a proměnlivé počasí. Tyto parametry totiž mají negativní vliv na aktivitu hmyzu. Opylovači o rozměrech do 3–4 mm byli zanedbáni vzhledem ke snadné přehlédnutelnosti, což by vedlo ke snížení kvality dat.

Determinace taxonů byla za pomoci odborné literatury provedena, pokud to bylo možné, přímo na lokalitě, ostatní jedinci byli následně určeni v laboratoři za použití dalších zdrojů. Na základě rešerše odborné literatury vybrali

badatelé k další analýze následující anatomická kritéria: pro hmyz se jednalo o míru ochlupení, délku ústního ústrojí, velikost těla (rozpětí křídel bylo zanedbáno, neboť by zkreslovalo výpovědní hodnotu získaných dat), u rostlin se pracovalo s hloubkou kalichu a šířkou květu. Na základě těchto kritérií pak byly vytvořeny morfoskupiny, jejichž seznam je uveden níže v tabulce. Tyto morfoskupiny hmyzu byly pomocí počtu interakcí dány do souvislosti s typem květu. Vzhledem k nerovnoměrné abundanci kvetoucích rostlin byla provedena normalizace dat, kdy počet interakcí u daného typu květu badatelé vydělili jeho procentuálním zastoupením na lokalitě.

Výsledky

Zaznamenaný hmyz jsme rozřadili do morfoskupin, stejně tak jsme rozdělili květy kvetoucích rostlin na lokalitách dle morfologických atributů. Naším cílem bylo nalézt náznaky, které by poukazyvaly na vzájemný selekční tlak opylovačů a opylovaných rostlin. Zaměřili jsme se na anatomické znaky, u kterých očekáváme, že při opylování budou sehrávat významnou roli, např. na délku ústního ústrojí a ochlupení u hmyzu a hloubku kalichu a velikost květu u rostlin. Naší první hypotézou byla pozitivní korelace mezi délkou ústního ústrojí a hloubkou kalichu, která se nám potvrdila. Druhá hypotéza, se kterou jsme pracovali, byla souvislost mezi hmotností hmyzu a velikostí květu, který bude opylovat. Ukázalo se, že těžší hmyz nepreferuje větší květy, takže tato hypotéza se nepotvrdila.

Výsledky jsou prezentovány v následujících tabulkách a grafech. Tabulka 1 znázorňuje rozdělení zaznamenaného hmyzu do morfoskupin I až IX na základě předem určených kritérií. Grafy 1 a 2 znázorňují počty interakcí morfoskupin hmyzu na daných typech květů, kde interakcí myslíme dosednutí hmyzu na květ. U některých druhů hmyzu mohlo jít o větší množství jedinců interagujících s menším počtem květů nebo naopak četné interakce jednoho jedince s větším počtem květů. Tento druhý typ opylování byl zaznamenan především u čmeláků (*Bombus sp.*), kteří systematicky přelétali z květu hned na květ vedlejší a takto postupně opylovali větší plochu.

Grafy 3 a 4 ukazují vztah délky ústního ústrojí a hloubky kalichu na obou zkoumaných lokalitách. Na obou grafech vidíme pozitivní korelaci, tedy dle zaznamenaných interakcí opylovači s dlouhým ústním ústrojím opylovali květy s hlubokým kalichem a druhy s krátkým ústním ústrojím si vybíraly krátké kalichy.

Grafy 5 a 6 popisují vztah hmotnosti hmyzu a velikosti květu. U těchto grafů nevyšla pozitivní korelace ani se neprokázalo, že by tyto parametry měly vliv na preference opylovačů.

Výzkum probíhal pouze po dobu trvání T-expedice 2022, během takto krátkého časového úseku tedy nebylo možno nasbírat dostatečný objem dat, aby výsledky byly průkazné.

Během výzkumu byla zaznamenaná celá řada opylovačů z různých čeledí. Vzhledem k povaze záměru nebylo nutné všechny jedince přesně určit do druhu,

nicméně mezi druhy, popř. skupiny s častým výskytem, patřili čmeláci (morfoskupina I), modrásek jehlicový (*Polyommatus icarus*) (morfoskupina II), včela medonosná (*Apis mellifera*) (morfoskupina III).

Tabulka 1. Rozdělení zachyceného hmyzu do morfoskupin I až IX.

Morfoskupina	Hmotnost; ústní ústrojí (úú); míra ochlupení
I	těžký, dlouhé úú, hustě ochlupený
II	středně těžký, dlouhé úú, hustě ochlupený
III	středně těžký, střední úú, hustě ochlupený
IV	středně těžký, krátké úú, středně ochlupený
V	středně těžký, krátké úú, řídce ochlupený
VI	lehký, dlouhé úú, hustě ochlupený
VII	lehký, střední úú, středně ochlupený
VIII	lehký, střední úú, řídce ochlupený
IX	lehký, krátké úú, řídce ochlupený

Závěr

Během týdenního konání T-expedice provedla entomologická sekce výzkum na dvou lokalitách na Jesenicku. Zkoumali jsme chování opylovačů na mezofilních loukách. Hlavním záměrem bylo potvrdit či vyvrátit dvě hypotézy týkající se vztahu mezi entomofilními rostlinami a jejich opylovači. První hypotézu týkající se vztahu mezi délkou ústního ústrojí opylovače a hloubkou květu se podařilo potvrdit, nicméně druhá hypotéza týkající se vztahu mezi hmotností opylovače a velikostí květu potvrzena nebyla.

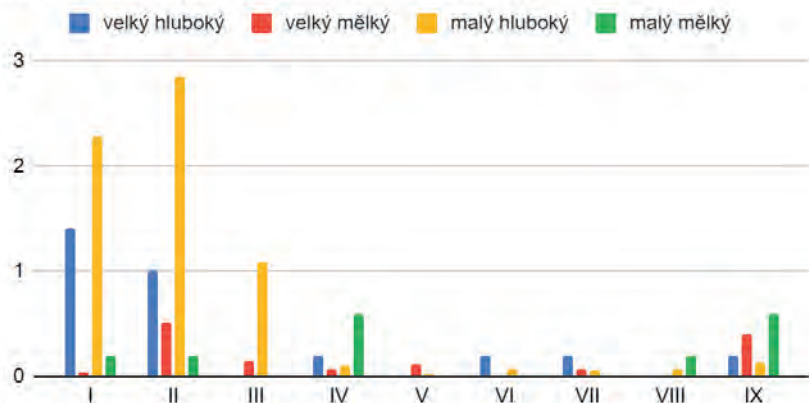
Vedlejším záměrem entomologické sekce bylo rozšíření znalostí a dovedností účastníků v rámci entomologie a ekologie. Badatelé měli možnost pracovat jak v terénu, tak v laboratoři, kde determinovali jednotlivé druhy hmyzu pomocí atlasů, klíčů a specializovaných entomologických online zdrojů. Vyzkoušeli si i preparaci odloveného hmyzu.

Poděkování

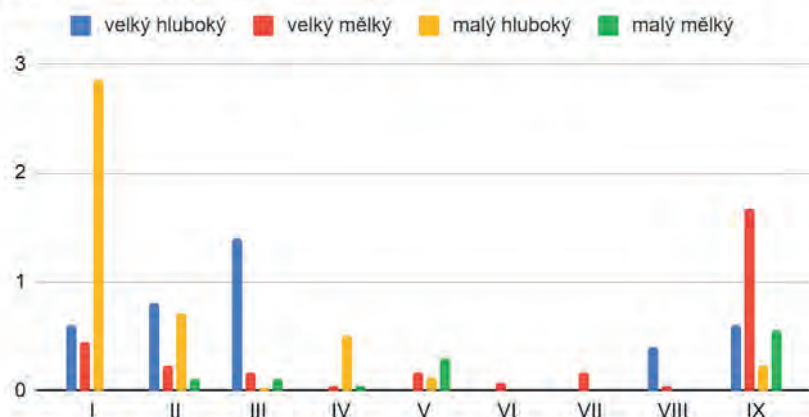
Děkujeme zaměstnancům VMJ a SVČ DUHA Jeseník, RNDr. Stanislavu Zelendovi a Mgr. Silvii Karáskové.

Graf 1 a 2. Normalizované hodnoty interakcí morfoskupin s rostlinami.

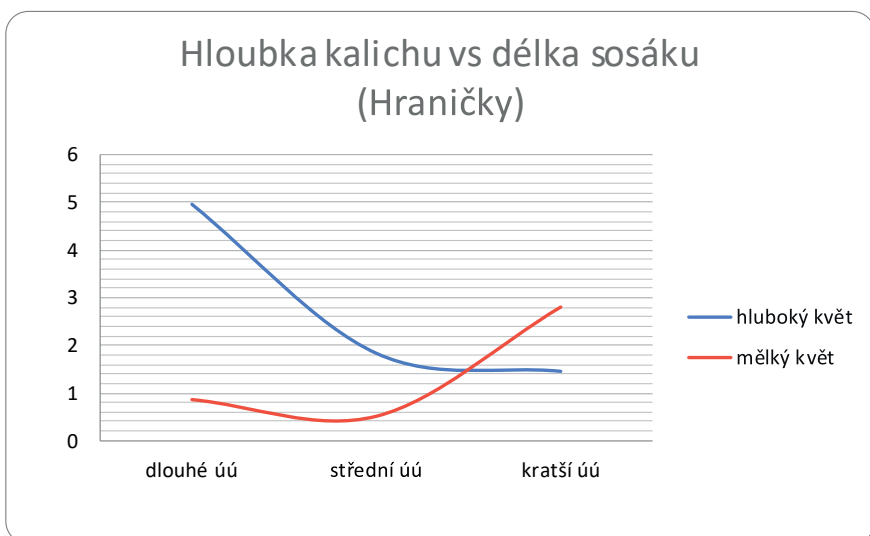
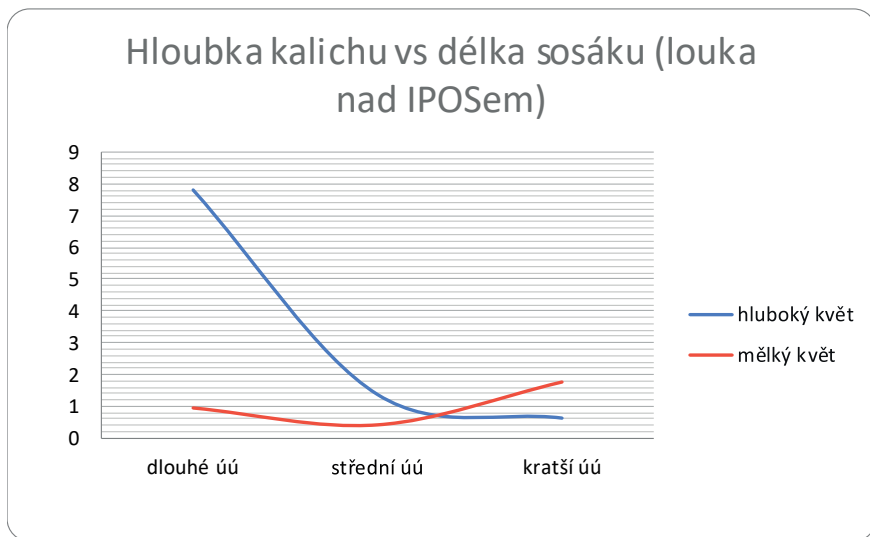
Počet interakcí jedinců hmyzu s kvetoucími rostlinami dle morfoskupin (louka nad IPOSem)

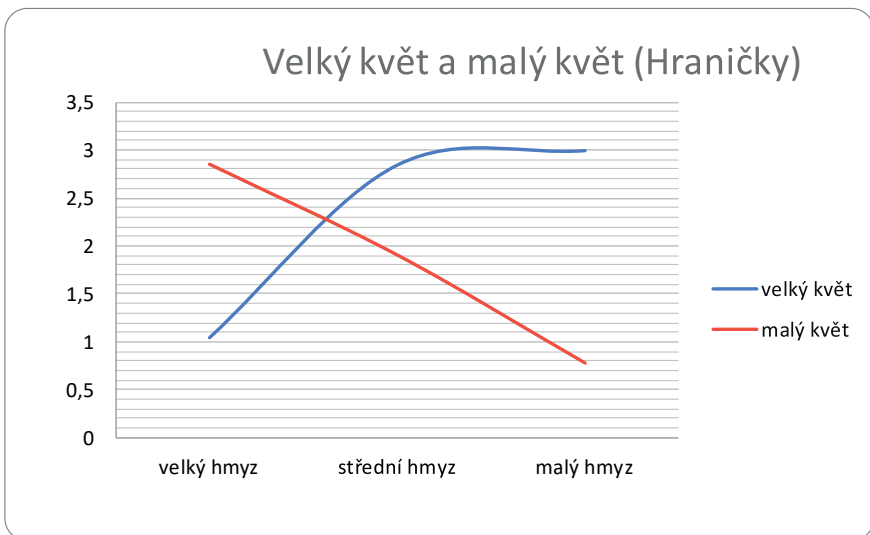
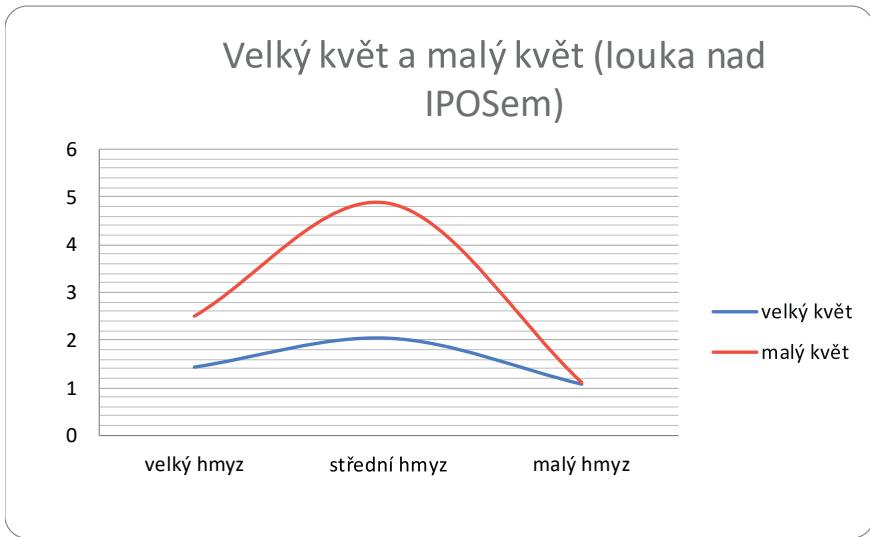
Počet interakcí jedinců hmyzu s kvetoucími rostlinami dle morfoskupin (Hraničky)

Grafy 3 a 4. Vztah hloubky kalichu a délky ústního ústrojí po normalizaci dat.

Grafy 5 a 6. Vztah velikosti květu a velikosti opylovače po normalizaci dat.

PRAMENY

BENEŠ, J. – KONVIČKA, M. (eds): *Motýli České republiky: Rozšíření a ochrana I, II*. SOM Praha 2002, 857 s.

BOT, S. – MEUTTER, F. van de: *Zweefvliegen*. KNNV Uitgeverij 2020, 388 s.

KOLIBÁČ, J. a kol.: *Příroda České republiky: průvodce faunou*. Praha 2019, 468 s.

MACEK, J. a kol.: *Blanokřídli České republiky I*. Praha 2010, 524 s.

MÜNKER, B.: *Plané rostliny střední Evropy*. Praha 1998, 288 s.

BioLib Biological Library. [online]. Dostupné z: <https://www.biolib.cz/cz/main/>.

Pladias – databáze české flóry a vegetace. [online]. Dostupné z: <https://www.pladias.cz>.

QGIS Geographic Information System. [online]. Dostupné z: <https://qgis.org/en/site/>.

Zaniklý zámek v Bukové na Javornicku

Jesenicko představuje zajímavou oblast s řadou dochovaných stavebních památek. Kromě hradů, jejich zřícenin, kostelů a městské či vesnické architektury jsou to také zámky, sídla společenských elit. Literatura jim až na výjimky dosud nevěnovala přílišnou pozornost. Tento stav způsobila jistě skutečnost, že až na několik výjimek nepatří k významným počínům architektonické tvorby našich předků. K těm méně známým náležel rovněž zámek v Bukové u Bernartic, představující typické jednoduché sídlo majitele fojtství a pozdějšího statku. Dříve však, než mohl být podrobněji poznán jeho architektonický vývoj, beze zbytku zanikl. Krátce před jeho zbouráním se podařilo získat alespoň základní informace o jeho stavební podobě a vývoji, které jsou obsahem tohoto příspěvku.

Historický vývoj Bukové

Víska Buková, nazývaná dříve Buchsdorf a tvořící od roku 1850 část obce Bernartice, je rozložena v severní část Jesenicka, přibližně 6 km jihovýchodně od Javorníku. Rozkládá se v úzkém údolí Vojtovického potoka a severní částí navazuje na Bernartice. Byla založena pravděpodobně během kolonizace Otmuchovska ve 13. století na úrodném území Vidnavské nížiny v nadmořské výšce kolem 288 m n. m. Dosud není znám původ jejího názvu. Někteří badatelé se kloní k názoru, že se tak stalo odvozením od bukového lesa, jiní však přijímají pravděpodobnější výklad, že její název byl odvozen od osobního jména Buchwalt, vzniklého zkomolením slovanského jména Boguchval, nebo z jiného složeného jména s počátečním Bohu-. Doposud proto není jisté, zdali právě k této obci se pojí známá lokační listina vystavená v roce 1248 vratislavským biskupem Tomášem I. pro rytíře Vrokavia, o němž historici předpokládají, že byl držitelem blízkých Bernartic. Jako pravděpodobnější se jeví varianta, že byla založena až kolem roku 1290, kdy je poprvé uváděna v pramenech. Lokátorem vsi byl tedy nějaký Boguchval, který si ponechal dva lány z devíti založených, kdežto zbylých sedm obdrželi ostatní osadníci. Nejednalo se tak o velkou ves. Teprve kolem roku 1420 se její rozloha zdvojnásobila. Snad současně se založením vsi zde bylo zřízeno i fojtství, které však zprvu nemělo rytířský charakter.

Část vsi tehdy náležela k přímému biskupskému majetku, menší část pozemků pak tvořila součást místního služebného fojtství se správní funkcí, později změněnou. Část vsi tak nadále tvořila centrum malého

dědičného majetku, rytířského fojtství. To patřilo počátkem 14. století Thymovi z Košeboru, od něhož je v roce 1339 koupil Pecko z Bischofswalde včetně mlýna, krčmy, řeznictví, s právem na třetinu vybraných pokut, s rybolovem, pastvou a službou tří místních zahradníků. Na přelomu 14. a 15. věku náleželo měšťanům z Nisy, kteří je rozdělili na několik dílů. V roce 1433 koupil fojtství Petr Snyder (Schneider) od Mateše Pandelbeka. Rodu Schneiderů poté patřilo s přestávkami do roku 1601. Tehdejší majitel fojtství, Ondřej Schneider, se ocitl ve finančních problémech, které vyřešili jeho věřitelé tím, že uzavřeli smlouvu s Hansem Bobligem (možná příbuzný známého inkvizitora Františka Jindřicha Bobliga) a za vysokou cenu 4 500 tolarů mu prodali fojtství s krčmou, pastvinami, mlýny, právem rybolovu, s rybníkem, poli a loukami, lesy a veškerým příslušenstvím.

Hans Boblig držel majetek do roku 1610, kdy je prodal za 6 800 tolarů městu Pačkovu. Měšťané si však nabytý majetek nehodlali z neznámého důvodu ponechat, neboť ještě v témže roce od nich fojtství koupil lékař Baltazar Sachsov. Měšťanů zůstala ve vsi jen krčma. Doktor Sachs je následně prodal již v roce 1612 Jiřímu Őrtelovi z Gostitz, od něhož je získal v roce 1624 za 9 000 tolarů Jiří Gybel (Giebel), dědičný fojt a lesník v blízkých Bernarticích. V roce 1636 přešlo na jeho potomka Jana Giebela. Podle tehdejších zpráv byl majetek zcela zpustlý („*ganz ruiniert*“). Snad proto ho Jan ihned po převzetí prodal Georgu Őrtelovi. Nový majitel však nestačil ves ani obnovit – již v roce 1642 došlo k jejímu praktickému vysídlení, když ji opustili obyvatelé. Zpustlou ves pak koupil Hansův potomek Jan Giebel, jemuž se podařilo během druhé poloviny 17. století alespoň částečně odstranit válečné škody a ves opět zalidnit novými osadníky. Janovým potomkům poté náležela i s fojtstvím až do poloviny 19. století.

Ze starších písemných dokladů lze usuzovat, že fojtství v Bukové zprvu nemělo rytířský charakter. K této poměrně zásadní změně došlo nejpravděpodobněji až na počátku 18. století, čemuž by odpovídala první zmínka o rytířském fojtství v Bukové v roce 1728 za zmíněných Giebelů.

Posledním majitelem bukovského fojtství z rodu Giebelů byl Jan, chceme-li Johann, který je v roce 1839 prodal Františkovi (III.) Michelovi, svému švagrovi, který byl od března 1805 ženatý s jeho sestrou Annou Marií Alžbětou Terezií. Nový majitel, píšící se od roku 1828 jako Michler, začal po koupi fojtství s jeho plánovitým vedením jako významné součásti rodinného majetku. S manželkou Terezií, rozenou Schmiedeovou, měl postupně jedenáct dětí. Správu Bukové zprvu řídil nejstarší syn Bonaventura. Zřejmě tehdy došlo k rozdělení tamního majetku na rytířské fojtství a samostatný statek. Samotné fojtství si nechal

v přímém držení otec František (III.) a v roce 1859 ho předal mladšímu synovi Albertovi.

Albert, výjimečný podnikatel, se v roce 1856 oženil s Louisou, dcerou ovdovělé Karolíny Rittnerové. S ní měl šest dětí, z nichž se dcera Marie provdala za Ferdinanda Budeho z Bukové, syna majitele zdejšího statku Ferdinanda Budeho. Albert založil v Bukové postupně několik podniků, z nichž nejznámější byla továrna na výrobu slavného likéru Bukovská bylinná hořká (Buchsorfer Kräuterbitter). Jeho příbuzní, rodina Bude, zřídila u statku lihovar.

Bukovské fojtství a statek vlastnili na počátku 20. století Albert Michler a Marie Bude. Když Albert v roce 1905 zesnul, byl majetek obou rodin v roce 1908 spojen tím, že statek včetně lihovaru převzal majitel fojtství, Albertův zeť Ferdinand. Během pozemkové reformy, provedené na pozemkovém majetku podle zákona č. 215/1919 Sb., bylo majitelům propuštěno ze záboru z celkové rozlohy půdy 177 ha celkem 176,50 ha veškeré půdy včetně dvora a lihovaru; jen půl hektaru pozemků připadlo drobným nabyvatelům.

Posledním majitelem statku byl dr. Albert Bude. Vzhledem k jeho poměrně velké politické angažovanosti ve 30. a 40. letech mu byly všechny podniky se statkem podle dekretů č. 12/1945 Sb. a 108/1945 Sb. zkonfiskovány a převedeny do majetku státu. Statek s hospodářským dvorem byl podřízen národní správě a v roce 1946 převeden do užívání horského pasteveckého družstva. Od roku 1949 ho využívalo Jednotné zemědělské družstvo Javornicko se sídlem v Bernarticích. Teprve po roce 1990 byl prodán opět do soukromého vlastnictví.

Stavební podoba zámku a jeho vývoj

Písemné prameny dokládají, že Buková nepatřila k běžným poddanským vesnicím. Bylo v ní založeno fojtství, proměněné pravděpodobně počátkem 18. století v rytířské fojtství s panským sídlem. Jeho počátky jsou však nejasné, zřejmě je jen to, že byly spojeny s existencí fojtství původního. Jeho podoba před polovinou 17. století není vzhledem k nedostatku příslušných pramenů známá. Jelikož sama ves je po roce 1642 připomínána jako zpustlá a téměř vysídlená, lze předpokládat, že opuštěn byl také dvůr se sídlem vlastníků fojtství. Ke změně poměrů došlo teprve během druhé poloviny 17. století, do níž je možné opatrně klást také počátky nového sídla jeho držitelů. S obnovou objektu zřejmě souvisel také vznik zdejší tzv. morové kaple, doložené přímo sice až v roce 1806, vzniklé však pravděpodobně již v roce 1713 a vystavené poblíž dvora náležejícího k fojtství.

Starších popisů vsi se nedochovalo mnoho. V roce 1836 je Buková popsána jako vesnice ležící v údolí a obklopená holými kopci. Byla

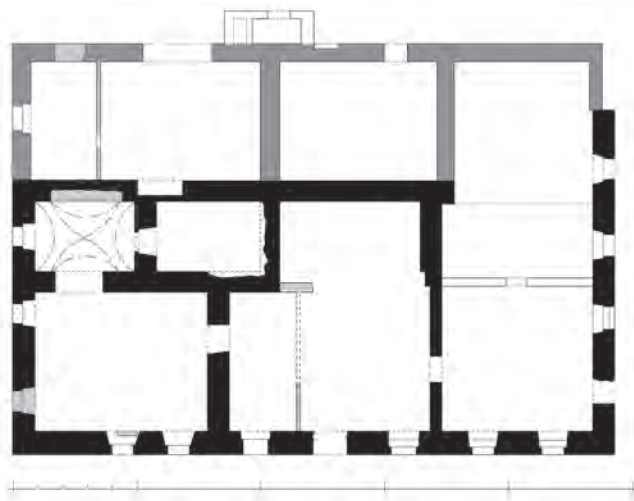
Obr. 1 Buková (okr. Jeseník), výřez z katastrální mapy vsi z roku 1871, zachycující areál poplužního dvora se zámkem, umístěný v ohybu Vojtovického potoka. Zámek byl tehdy označen čp. 55/1 a 55/3, hospodářská budova jihozápadně od zámku pak čp. 55/2. Plně značen vodní tok, tmavě šedě zámecká budova a světle šedě ostatní stavby (ÚAZK Praha, úprava Jiří Úlovec).

poměrně velká, neboť sestávala ze 120 domů stojících ve dvou řadách v údolí kolem potoka, jen malá část byla rozložena na vyvýšeninách nad údolím. Žilo v nich 775 obyvatel, zabývajících se zejména zemědělstvím, neboť půda v okolí vsi byla většinu kamenitá, vhodná k pěstování letních plodin. Ve vsi stávala vlastní škola, duchovní správa však sídlila v blízkých Bernarticích u farního kostela svatého Petra a Pavla. K dědičnému fojstství patřil mlýn a několik desítek poddaných, obývajících 23 popisných čísel.

Bývalý poplužní dvůr, centrum správy fojstství se sídlem majitelů, stával ve střední části vsi. Jako první zachytila jeho podobu mapa 1. vojenského mapování, tzv. Josefského vojenského mapování.¹ Jedná se však o velmi schematické vyznačení, podle něhož měl poplužní dvůr se zámeckou budovou zřejmě trojkřídlý tvar. Jeho polohu a podobu proti tomu velmi dobře a věrně dokládá katastrální mapa vsi z roku 1836.² Prakticky uprostřed zástavby, soustředěné podél toku Vojtovického potoka (něm. Huthwasser Bach), je rozložen velký poplužní dvůr, nesoucí dříve čp. 55. Měl podobu nepravidelného pětiúhelníku, vystavěného ve smyčce potoka na jeho levém břehu. Zámecká budova uzavírala jeho severní průčelí, ostatní boky zaujímaly hospodářské budovy. Hlavní vjezd do dvora byl umístěn v jižním průčelí, poblíž hlavní vesnické komunikace.

Jak naznačila katastrální mapa, zámek měl v první polovině 19. století podobu obdélné patrové budovy, vystavěné z nespalného materiálu. Mladší katastrální mapa se zaznamenanými změnami probíhajícími v letech 1871 až 1912 pak zachytila postupný vývoj zámecké budovy.³ V uvedených letech byl zámek rozšířen severním směrem

Obr. 2 Plán přízemí zámku po částečném zřícení zdíva. Plně značeno předpokládané zdivo nejstarší stavební fáze, tmavě šedě zdivo pozdějšího rozšíření budovy, světle šedě nejmladší konstrukce s přístavbou. Zaměření Ivo Stránský a Jiří Úlovec ve dnech 10. listopadu 2006 a 14. února 2008, měřítko po pěti metrech (kresba a úprava autor)

nejprve o nový trakt a následně ještě o nepravidelný přístavek, který byl později až na malý zbytek opět odstraněn. Výsledkem všech mladších stavebních úprav byla zámecká budova, tvořená v závěru 20. století obdélnou patrovou budovou krytou sedlovou střechou (obr. 1).

V závěrečné fázi existence tvořila zámeckou budovu zděná obdélná patrová budova o rozměrech 24,5 x 16,5 m, vyzděná z lomového kamene a cihel (plán na obr. 2). Vstupní průčelí, obrácené k jihu do dvora, mělo sedm okenních os, přičemž střední tři tvořily rizalit. V něm byl umístěn uprostřed přízemí hlavní vchod a nad ním půlkruhově zakončené dveře na balkon, nesený dvojicí pilířů, po jehož bocích byla umístěna obdélná okna půlkruhově zakončená. Nad rizalitem se tyčil malý nástavec s volutovým štítem, završený vížkou s kupolí. Na sedlové střeše bylo vztyčeno několik komínů (obr. 3). Fasády byly hladké, obdélná okna umístěna ve štukových rámech a prostor mezi nimi v úrovni mezipatrové římsy členěn plastickými plochami. Střední část rizalitu zvýrazňovaly ploché pilastry s naznačenými hlavicemi.

Interiér byl řešen jako podélný trojtrakt se střední úzkou částí. Hlavní vstup do zámku vedl do střední prostory (haly) jižního traktu, po jejíchž bocích se rozkládaly dvě místnosti, přístupné ze vstupní síně a osvětlené vždy dvěma dvojicemi oken, směřujícími do nádvoří a do boku, tedy k východu a západu. Místnosti byly pravděpodobně plochostropé, opatřené trámovými stropy. Lze předpokládat, že ze vstupní haly bylo vedeno schodiště do patra. Střední trakt byl členěn na čtyři místnosti, z nichž tři byly opět plochostropé, ale nejzápadnější, přiléhající k západnímu boku zámecké budovy, byla zaklenutá valeně se styčnými

Obr. 3 Dvorní zámecké průčelí od jihu, stav před rokem 1983 (Pachl 1983, s. 419)

Obr. 4 Dvorní průčelí zámku po zřícení části budovy, stav 3. dubna 2008 (foto autor)

výsečemi. Severní trakt tvořily zřejmě tři až čtyři plochostropé prostory. K jeho severnímu průčelí se přikládal malý dvouprostorový přístavek o rozměrech přibližně 3,5 x 1,5 m, vystavěný pravděpodobně až během 20. století po zboření starší a větší přístavby.

Vzhledem ke skutečnosti, že průzkum zámecké budovy proběhl již v její závěrečné fázi, prakticky rok před zánikem, podařilo se zaznamenat podobu vnitřní dispozice a komunikační schéma jen neúplně. Z budovy tehdy stálo vlastně jen obvodové zdivo, ve vstupní hale se dochovala část konstrukce krovu kupole vížky, která se sem zřítila po pádu krovu a vodorovných konstrukcí patra (obr. 4, 5 a 6). I přes tuto skutečnost se podařilo za pomoci kombinace informací získaných průzkumem se svědectvím starých katastrálních map nastínit alespoň základní vývojové schéma zámku.

Nejstarší zámecká budova, vzniklá pravděpodobně v závěru 18. století v klasicistním duchu, měla podobu obdélné patrové budovy o rozměrech 24,5 x 11 m, vyzdžené z lomového kamene. Její interiér byl pojat jako dva podélné dvoutrakty se vstupní halou a bočními místnostmi v předním traktu a čtveřicí prostor převážně užitkového charakteru v zadním traktu. Patro neznámé dispozice bylo zřejmě obytné. Tato budova byla po roce 1836 nejprve rozšířena severním směrem o další trakt šířky asi 5,5 m, k němuž byl do roku 1912 přistavěn rozměrný nepravidelný přístavek. Skutečnost, že nový trakt i přístavek byly mladší, dokládá jednak použitý materiál, jímž byly na rozdíl od starší části, vyzdžené z lomového kamene, vesměs cihly, jednak výrazná spára mezi starší a mladší částí zámecké budovy, dobře patrná v bočním západním průčelí. Zámecká budova byla proti staršímu stavu rozdělena evidenčně na dvě čísla popisná, jak dokládá mapa z roku 1871, totiž na č. 55/1 (starší budova) a čp. 55/3 (mladší severní nepravidelný přístavek), kdežto čp. 55/2 obdržela hospodářská budova jihozápadně od zámku. K posledním změnám došlo po roce 1945. Především byl zbořen nejmladší severní přístavek a v jeho místech připojena k severnímu průčelí malá dvouprostorová přístavba. Další změny, které proběhly zejména v interiéru a týkaly se jeho úpravy pro nové využití, již nejsme schopni detailněji popsat.

Zámek v Bukové se dožil ve výše popsané podobě závěru minulého věku. Na počátku 21. století však již byl jen zříceninou s dochovaným obvodovým zdivem, sahajícím místy do výše patra, a jednou zaklenutou prostorou. Jeho konec nastal po povodni, která se vsí prohnala 27. června 2009. Zbýlé torzo zámeckých zdí pak podlehl 11. července téhož roku demolici současně s jihozápadně ležící hospodářskou budovou. Dnes je v místech bývalého zámku jen prázdné místo.

Závěrem lze jen konstatovat, že zámecká budova v Bukové zmizela dříve, než mohla být podrobněji zaměřena a prozkoumána. Další informace k její stavební podobě a vývoji bude proto možné získat budoucím průzkumem příslušných archivních pramenů a případným archeologickým průzkumem místa, kde stávala.

Jiří Úlovec

Obr. 5 Interiér východní části zámku po zřícení stropních konstrukcí a většiny příček, stav 14. února 2008 (foto autor)

Obr. 6 Trosky krovu vížky, tyčící se původně nad hlavním vstupem do zámku, které se po zřícení kleneb propadly až do přízemí, stav 9. listopadu 2006 (foto autor)

POZNÁMKY

1. Buková, 1. vojenské mapování (tzv. Josefské vojenské mapování), Slezsko, mapový list. č. 32.

2. ZA v Opavě, Indikační skica obce Buková, 41 Slezsko, a Ústřední archiv zeměměřictví a katastru – Císařské povinné otisky stabilního katastru, Morava a Slezsko, 0288-1 Buková.

3. Ústřední archiv zeměměřictví a katastru – Katastrální mapa evidenční 1:2880, Morava a Slezsko, č. 02881 Buková.

LITERATURA

BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960, svazek 13, okresy Bruntál, Jeseník, Krnov*. Praha 1994, s. 125–127.

CESAR WEEBER, Heinrich: *Die Landgüter Mährens und Schlesiens nach ihren resp. Besitzern und Cultursflächen. Ein Beitrag zur Statistik beider Länder*. Brno 1857, s. 60–61.

DRECHSLER, Angela: *Altwaterland. Urkundenregesten und zusammenfassende Gedanken über die Dorfverhältnisse im Neisser Fürstentum österreichischer Anteil, heute Bezirk Freiwaldau, Schlesien*, 1. část. Olomouc 1931, s. 198–205.

KOLEKTIV: *Heimatskunde des politischen Bezirkes Freiwaldau*. Jeseník 1893, s. 74–76.

HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku 1, A-L*. Praha 1970, s. 132, č. 2.

HOSÁK, Ladislav: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Brno 1938, s. 862.

KOLEKTIV: *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník*. Olomouc 2001.

MELZER, Miloš – SCHULZ, Jindřich a kol.: *Vlastivěda šumperského okresu*. Šumperk 1993, s. 188–192.

MUSIL, František: *Neznámé zámky Moravy a Slezska*. Opava 2015, s. 571.

PACHL, Hans: *Jauernig und das Jauerniger Ländchen. Ein Heiamtbuch des ehemaligen Gerichtsbezirkes Jauernig*. Regensburg 1983, s. 417–420.

TINZOVÁ, Bohumila: *Podnikatelská rodina Michlerů z Bukové u Bernartic*. Vlastivědný sborník Jesenícko. Jeseník 2019, s. 23–33.

VOŽENÍLEK, Jan: *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy*. Praha 1930, č. 165, s. 839.

ZUBER, Rudolf: *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava 1966, s. 216–218.

Revoluční skalické známky Viléma Krmníčka

Takzvané revoluční emise československých poštovních známek z let 1918 a 1945 jsou dodnes věčným tématem sporů filatelistů. V těchto přelomových dobách bylo oprávněným vydavatelem poštovních známek pouze ministerstvo pošt (a telegrafů) či jiná ústřední instituce s plnou mocí. Ovšem svaté revoluční nadšení mas, které se vždy projevuje až pět minut po dvanácté svrháváním pomníků, přemalováváním názvů a vybíjením si emocí na symbolech nenáviděného režimu, vedlo i v této oblasti k de iure soukromým akcím zasahujícím do poštovní sféry.

V roce 1918 někteří vlastenci a někteří spíše horliví filatelisté přetiskovali stále platné rakousko-uherské známky nápisy typu *Provisorní československá vláda, Československá státní pošta apod.*¹ Ve zjiřené revoluční době pošta zásilkly takto vybavené až do 18. listopadu 1918 doručovala. Ačkoli byla od 18. prosince 1918 k dispozici první československá známka zvaná Hradčany, dílo Alfonse Muchy, a k 1. března 1919 přestaly známky starého mocnářství platit, našla se skupina vysoce postavených spekulantů, která až v prosinci 1919 (!) uvedla na trh známky s přetiskem *Pošta / československá / 1919* a zlegalizováním této akce vytvořila finanční ráj pro spekulanty, investory a falšovatele.²

Po osvobození v květnu 1945 se situace zopakovala, ač již 12. května 1945 zakázala čs. poštovní správa jakékoli úpravy a pozměňování obíhajících poštovních známek a 16. května je prohlásila za neplatné. Pošta věřila, že se do oběhu brzy dostanou nové známky a že lidé pohled na nenáviděného Hitlera pár dní snesou. Ne tak revoluční duch, který zachvátíl pracovníky pošt, členy právě utvářených revolučních národních výborů a filatelisty spolu se spekulanty. Projevilo se to v mnoha přetiscích na známkách, často s adresnými texty: *Budějovice opět české, Lom u Mostu osvobozen*, a dokonce naprostý protimluv v existenci „partyzánské pošty“. Navíc tyto přetisky byly vytvářeny ještě řadu let po roce 1945, a proto nejsou zařazovány do filatelistických příruček (jinou záležitostí bylo vylamování německých názvů obcí z denních razítek, stejně jako Němci zase vylamovali české názvy po Mnichovu 1938).

Vedle řady přetisků byly ovšem vydány neoprávněnými vydavateli tři emise známek – v Olomouci,³ Slavkově⁴ a ve slovenské Skalici. Právě skalické známky jsou dokladem toho, že se jednalo čistě o tzv. revoluční vydání bez spekulativního charakteru. K vysvětlení jejich vzniku však došlo velmi pozdě, až v době rozvolňování tuhé komunistické cenzury. Jednalo se o iniciativu revolučního národního výboru ve Skalici, který

chtěl předejít dalšímu používání slovenských známek. „*ONV Skalica objednává týmto na účet ONV 50 – 100 000 kusov známok podľa návrhu Viliama Krmíčka.*“ Objednávku podepsal dr. Okáli, předseda ONV.⁵

Přestože nejsou uznány za poštovní známky, mají opodstatnění v regionálních sbírkách jako doklad situace při osvobozování Československa. Město Skalica bylo osvobozeno 11. dubna vojáky 385. charkovské divize. K iniciativě vydat osvobozené známky se připojilo i sovětské velení, když pozitivně reagovalo na žádost vyslat k fotografování pro známku nějakého vojáka. Stal se jím seržant Alexej Antonovič Juraš, nositel medaile Za odvalu, žijící po válce v městě Krasnyje Okny u Oděsy. Spolu s ním se na balkon před objektiv fotografa postavil partyzán Nikolaj Nikulin, vlastním jménem Pavol Klvač, řidič ze Skalice. Fotografie se stala pro grafika předlohou příplatkové známky v červené barvě o hodnotě 1,50 + 3,50 Kčs: rudoarmějec se samopalem kráčí po boku partyzána, který nese československý prapor. Za nimi je skalické náměstí s farním kostelem sv. Michala Archanděla a datace 11. IV. 1945. Modrá známka v hodnotě 2 + 3 Kčs zobrazuje v popředí sedící ženu, která chrání dvě děti, kojence a malého chlapce; vlevo za lipovou ratolestí se v druhém plánu tyčí trosky nacisty vypálené vesnice.

Realizací známek byli pověřeni zaměstnanci tiskárny TEKLA Skalica, kteří začali tisknout 2. května. Ovšem narazili na technický problém – jak správně udělat zoubkování. Chybně perforované archy a různé barevné vady na nich proto pálili na dvoře.⁶ Již 4. května začala místní pošta skalické známky rozesílat na dopisech. Je pochopitelnou skutečností, že některé zásilky byly filatelisticky motivovány, tj. že se předem vytvářely celistvosti určené pro sběratele. Mnohé však prošly běžným poštovním provozem. Znamky si též zakupovaly okolní obce a jejich prodej byl ukončen 24. června. Výtěžek přeplatkových známek byl odveden ONV.

A jestliže vás napadne, proč se ve sborníku *Jesenicko* zabýváme slovenskou lokalitou, vězte, že to je kvůli tvůrci skalických známek, jehož jméno je ve výše citovaném dokumentu zkomoleno, ale na známkách již vytištěno správně: V. KRMNÍČEK. Jedná se totiž o Viléma Krmníčka, druhého správce jesenického muzea, o jehož životě Michaela Neubauerová napsala, že „*je pro odborníky – muzejníky i archiváře zahalen temnem.*“⁷ Pravdou je, že ani my do něho mnoho světla nevneseme, jen malý paprsek, který nás snad povede k dalšímu pátrání.

Vilém Krmníček se narodil 30. května 1912 v Kateřinkách (okr. Opava). Oženil se s Marií Volnou (* 20. listopadu 1913 Jaktář) a odstěhovali se z Opavy do Brna, kde získali domovské právo. Po nacistickém záboru a vzniku protektorátu se neznámo jak ocitli ve slovenském městě Skalica, bydleli na Sasínkově ul. 127/I. Krmníček zde získal

Skalické známky nabízené v aukci s vadnými kusy (reprofoto)

zaměstnání v tiskárně Tekla. Narodil se jim zde syn Dušan (* 7. listopadu 1942). Krátce po osvobození města Rudou armádou se Marie Krmníčková se synem vrátila 27. dubna ke své matce Josefě Volné do Jaktáře, ul. 28. října 57.⁸ Vilém se k nim připojil až 12. října. Neutěšenou bytovou situaci řešili odchodem do pohraničí, od 2. února 1946 žili v Bukovicích, kde se jim narodila dcera Svatava (* 6. června 1947). Ke dni 9. prosince 1948 se přestěhovali do Jeseníku, do domu čp. 91 na tehdejší Štefánikově ulici (dnes Schubertova). Vilém pracoval v tiskárně Svoboda a následně se stal správcem jeseníckého muzea. Zemřel předčasně 15. listopadu 1959. Nezůstalo po něm mnoho uměleckých artefaktů, ač se jako zakladatel jesenícké skupiny amatérských výtvarníků zúčastnil výstav v 50. letech.⁹ Vlastivědné muzeum Jesenícka získalo 12. května 2022 do svých sbírek Krmníčkovu práci – vázu s budovatel-skými motivy. Skalické známky tak znamenají další rozšíření věcně do-
ložených znalostí o tomto výtvarníkovi.

Květoslav Growka

POZNÁMKY

1. BENEŠ, František: *Specializovaná příručka pro sběratele poštovních známek Československo 1918-1939*. POFIS – Klub filatelie, Praha 2001, s. 194–197.
2. HOUŠKA, Vítězslav: *Nejen modrý Mauritius...* Praha 1990, s. 70–78.
3. GRÁC, František: *O olomouckých známkách s přemyslovskou orlicí*. Olomouc 1945, 16 s.
4. V hodnotě 60 h (modrá, Mohyla míru) a 120 h (červená, kostel Vzkříšení Páně) s přetiskem Jen pro Slavkov.
5. VRÁBEL, Ján: *Je skalická známka – známkou?* Práce 6. 4. 1967. Odstartoval tím diskusi, v níž aktéři na jedné straně argumentovali, že ji nevydala poštovní správa, proto to není poštovní známka, jen místní vydání, viz Práce 13. 5. 1967. Jiní argumentovali, že nešlo o soukromou iniciativu za účelem obohacení, že jde o stejný případ jako

Skalický přetisk 15. 11. 1918 a Šrobářův Žilinský přetisk.

6. Viz na fotografii chybná perforace vedoucí přes známkový obraz. Tyto zmetky by neměly být filatelisty vůbec respektovány a umisťovány do sbírek. Leč realita je zcela opačná – zmetky a odcizená makulatura před zničením je dnes součástí filatelie spekulující na růst ceny takového „filatelistického“ materiálu.

7. (neu): *Vilém Krmníček (1912–1959)*. Jeseník, město a lázně 2008, č. 6, s. 37.

8. SOkA Opava, fond Ústřední NV Opava, inv. č. 651, kart. 16, policejní přihláška.

9. GROWKA, Květoslav: *Jesenická výtvarná scéna a lidová tvořivost po roce 1945*. In: XII. svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku: sborník referátů. Jeseník 2012, s. 118.

Dopisy Odboru Matice opavské v Dolní Lipové Františku Sokolu Tůmovi

Spisovatel František Sokol Tůma nacházel inspiraci pro své romány, povídky a hry nejen na Ostravsku, kde žil, ale také na Těšínsku a Valašsku; s oblastí Jeseníků však spojován nebývá.

V jeho písemné pozůstalosti uložené v opavském Památníku Petra Bezruče se nicméně dochovaly tři dopisy, které se k Jesenicku přece jen vztahují; byly mu zaslány v roce 1925 Odborem Matice opavské v Dolní Lipové.¹

Tato pobočka Matice opavské byla vytvořena v lednu 1923 jako první v jesenickém politickém okrese. Poté následovaly další, např. ve Vidnavě, Jeseníku nebo ve Zlatých Horách. Nejstarší pobočce se pár let poté dostalo jistého privilegia: „*Odbory zastřešoval jako určitý mezičlánek mezi nimi a ústředím spolku od roku 1927 nově zřízený jesenický okresek Matice opavské se sídlem v Dolní Lipové.*“²

S ústředím Matice opavské byl Sokol Tůma v kontaktu od roku 1918:³ „*Hluboce nás dojala ve výboru Matice Opavské Vaše vzácná obětavost a příkladná ochota, kterou jste ráčil projeviti slibem, že jste ochoten v neděli 12. května přenášet v Opavě o Národním divadle v Praze. Jak Vám, slovatný pane, již asi známo, v čelo oslavných akcí na opavském Slezsku postavila se Matice opavská, která vyzvala ostatní slezské spolky k oslavným představením. Tím již dnes vzbuzen v dědinkách našich nebývalý živý ruch a zájem.*“

Nežli čtenáře s dopisy seznámíme, musíme Františka Sokola Tůmu krátce představit, neboť kdysi uctívaný, obdivovaný a hojně čtený autor je dnes téměř zapomenutý. Narodil se 2. května 1855 v Benešově u Prahy, vyučil se pekařem, avšak řemeslo záhy opustil, protože ho přivábilo divadlo. V září 1879 se stal hercem několika kočovných společností. V březnu 1878 se oženil s Barborou Novákovou, s níž ho pojila dcera Josefa narozená v roce 1876.

Tůmovy verbální schopnosti byly natolik známy, že se na doporučení dramatika, kritika a profesora pražské univerzity Josefa Durdíka stal v roce 1892 prvním českým profesionálním recitátorem. V českých městech a vsích deklamoval básně Svatopluka Čecha (ty nejraději), Jaroslava Vrchlického (který jeho přednes pochválil), Adolfa Heyduka nebo lorda Byrona. V roce 1893 přijel do Valašského Meziříčí, kde mu stavitel Ing. Antonín Staněk navrhl, aby s ním vydával noviny *Radhošť*. František Sokol Tůma jeho přání vyslyšel a na Valašsku zůstal. Po

Fr. Sokol Tůma na plaketě R. Drahoše
(aukro 118621484)

roce se přestěhoval do Ostravy, kde vydával *Ostravský obzor*, časopis *Ostravan*, od června 1910 coby tajemník spolku báňských a hutních úředníků redigoval časopis *Horník*. Byl žádán o přednášky, byl zván jako slavnostní řečník k mnoha společenským a kulturním událostem. Sympatizoval s dělníky, účastnil se jejich stávek, ale socialistou nikdy nebyl, blízcí mu byli národní demokraté.

Cestoval po Evropě, pobyl v Itálii (1894), v Černé Hoře či v Bosně a Hercegovině (1901–1902). Z jeho zahraničních cest se tou nejvýznamnější stala několikaměsíční návštěva Spojených států amerických v roce 1904, kde měl zázemí u svého bratra Vojtěcha, který v Americe žil od roku 1891. Navštívil výstavu World's Fair v St. Louis ve státě Missouri, kde v sobotu 6. srpna 1904 vystoupil na Českém dnu s promluvou *Řeč česká*.

Čtenářský ohlas si vyžádal opakovaná vydání nejúspěšnějších Tůmových knih: *Celibát* (mezi roky 1922–1934 vyšel desetkrát), *Lapači*, *Literní učitelka*, *Na kresách*, *Na šachtě*, *Pan závodní*, *Valašská světilice*. Po roce 1945 se však zájem o jeho dílo vytrácel. V roli slezské ikony byl nahrazen Petrem Bezručem. Jen některé spolky divadelních ochotníků ještě nesly jeho jméno, na Jesenicku například v České Vsi a Velkých Kuněticích.⁴

František Sokol Tůma zemřel 31. prosince 1925 na zápal plic v Moravské Ostravě. Můžeme-li věřit týdeníku *Palacký*, „pokrokovému listu lidovýchovnému pro východní Moravu“, tak na jeho pohřeb 3. ledna roku 1926 přišlo 80 000 lidí.

Dopisy z Dolní Lipové jsou psány velmi uctivě, což je dokladem vážnosti, jaká Fr. Sokola Tůmu provázela.

*

Čj. 43/25⁵

V Dolní Lipové, dne 25./5. 1925

Slovutný pane!

Jak jsme se dozvěděli, hodláte navštívit zdejší lázně, u příležitosti čehož byl byste ochoten uspořádati přednášku. Byli bychom Vám neskonálními díky zavázání a nás menšináře posílil byste v naší práci, která jest sice mravenčí, ale ve zdejším zněmčelém území i tak prospěšná.

Račte nám sdělit, kdy, aspoň přibližně, stane se Vaše návštěva u nás skutkem.

Očekávající příznivou pro nás odpověď na tento dopis

znamenáme se s veškerou úctou za

Odbor Matice opavské v Dolní Lipové (razítko)

Rozsypálek, jednatel

Dokoupil Josef, předseda

*

Čj. 56/25

V Dolní Lipové, dne 8./6. 1925

Slovutný mistře!

Račte býti ujištěn, že s povděkem budeme souhlasiti se dnem, který si sám stanovíte. Neděle dne 12. července, kterou ve Vašem ct. dopisu navrhuje, byla by pro nás nejpříhodnější. Prosíme jen ještě o krátké sdělení, zda s tímto dnem souhlasíte.

Spoléhající na Vaši soudnost doufáme, že uznáte, za jakých těžkých podmínek jest nám hraničářům žítí v tomto hackenkreutzlerském kraji. Jsme od českého kulturního světa izolováni a budeme Vám neskonálními díky zavázání, vykonáte-li něco pro nás menšináře. Doufáme tudíž, že nám laskavě prominete, připravujeme-li Vás o drahocenný čas.

S projevem úcty za

Odbor Matice opavské v Dolní Lipové (razítko)

Rozsypálek, jednatel

Dokoupil Josef, předseda

*

Čj. 71/25

V Dolní Lipové, dne 18./8.

Slovutný mistře!

Dovolíte zajisté, abychom Vám tímto způsobem poděkovali za Vaši obětavou a nezištnou námahu. Jest nám známo, že Jste zvyklý mluvit k masám, ale ujišťujeme Vás, že my, hrstka hraničářů v zněmčelém území, budeme na Vás dlouho vzpomínati, za to, že Jste nám připravil duševní požitek, který se nám jen velmi zřídka naskytuje.

Přijměte, mistře, naše nejsrdečnější díky.

S projevem úcty za

Odbor Matice opavské v Dolní Lipové (razítko)

Rozsypálek, jednatel

Dokoupil Josef, předseda

Pro nedostatek pramenů nelze zatím zjistit, na jaké téma Sokol Tůma v Dolní Lipové promluvil a kolik posluchačů představovala zmíněná hrstka hraničářů.⁶ Nevíme ani to, zda se tak skutečně stalo 12. července, protože třetí dopis byl poslán s více než měsíčním odstupem od oběma stranami schváleného termínu.

Při sčítání obyvatel Dolní Lipové v roce 1921 uvádělo češtinu jako mateřský jazyk jen 40 občanů. Josef Dokoupil,⁷ předseda odboru Matice opavské v Dolní Lipové, domovsly příslušný do Velkých Opatovic u Jevíčka, se narodil 1. března 1898, vystudoval nejmenovanou střední školu. V Dolní Lipové byl společníkem svého bratra Slavomíra, který provozoval nádražní restauraci. Rozsypálek (křestní jméno v dopisech neuváděl) mezi obyvateli Dolní Lipové ve sčítacích operátech uveden není; mohl se tam přistěhovat po roce 1921 nebo žil v některé sousední obci.

V listu z 8. června 1925 si pisatelé postesklí nad životem v „*hackenkreuzlerském kraji*“. Hakenkreuzlery byli nazýváni členové Německé národně socialistické dělnické strany.⁸

Pročítáním poválečné kroniky obce Dolní Lipové se nesetkáme ani se jmény pánů Dokoupila a Rozsypálka, ani v ní není žádná zmínka o Matici opavské.⁹ Je možné, že Josef Dokoupil byl po odstoupení pohraničí evakuován do vnitrozemí společně s dalšími českými státními zaměstnanci.¹⁰ Stejně tak se dosud nepodařilo zjistit, zda se Fr. Sokol Tůma v Dolní Lipové léčil častěji. Zatím lze potvrdit pouze jeho lázeňský pobyt v Karlových Varech v roce 1902. Pátrání po jeho dalších kontaktech na Jesenicku není tímto příspěvkem ukončeno.

Milan Palák

POZNÁMKY

1. Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, fond František Sokol Tůma: 52a/VI-II Korespondence přijatá - Korporace.
2. KRAMNÁ, Jaromíra: *Malice Opavská na Jesenicku v letech 1923-1938 a její podpora českého školství*. Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy. Matice slezská, Opava 2000, roč. 26, č. 2 s. 21–23.
3. Slezské zemské muzeum, Památník Petra Bezruče, fond František Sokol Tůma: 52a/VI-II Korespondence přijatá – Korporace. Dopis z 20. 4. 1918.
4. Za doplnění informace o divadelních ochotnících děkuji panu Mgr. Květoslavu Growkovi.
5. Číslo jednacím napsal na dopisy odesílatel.
6. V roce 1928 měl odbor Matice opavské v Dolní Lipové 210 členů. Viz KRAMNÁ, Jaromíra: *c. d.*
7. SOKA Jeseník, fond Okresní úřad Jeseník I, Sčítání obyvatel, Dolní Lipová čp. 1-422, kart. 259, s. 685/878.
8. RICHTER, Karel: *Sudety*. Praha 2016, s. 97.
9. SOKA Jeseník, f. Archiv obce Dolní Lipová, Kronika obce Dolní Lipová, 1925–1948.
10. PADEVĚT, Jiří: *Kronika Druhé republiky*. Praha 2022, s. 40.

Obraz Kristus v žaláři pochází z kapličky Utrpení Krista v Javorníku

Odborní pracovníci muzeí, kteří mají na starosti historické sbírky pocházející z krajiny bývalých Sudet, mají oproti kolegům z vnitrozemí často ztíženou práci se zjišťováním lokality, z níž daný exponát pochází. Většinou je na kartě uvedeno „lokace neznámá“, a to prozaicky z toho důvodu, že informace k tomuto předmětu byly napsány v německém jazyce, a v poválečné protiněmecké náladě je tak příchozí obyvatelé často zničili. Někdy se však na muzejníka usměje štěstí a historický předmět uložený v depozitáři lokalizovat lze. Před časem byl na javornické faře rušen rozsáhlý soubor českých a německých knih s náboženským obsahem. K této skartaci byl pozván i pracovník VMJ, autor tohoto článku, aby posoudil, zdali by se pro muzeum z tohoto souboru něco nehodilo. Každá kniha následně prošla pečlivou kontrolou, jestli se v ní nenachází nějaký písemný záznam, fotografie či pohlednice. Mezi nalezenými drobnými písemnými památkami se objevily i krátké dopisy, z nichž dva osvětlily původ jednoho obrazu nalézajícího se ve sbírkách VMJ pod názvem *Posmívání se Kristu*, jenž bývá rovněž nazýván *Kristus v žaláři*.

V roce 1971 navštívila tento kraj vedoucí národopisného oddělení Slezského muzea v Opavě PhDr. Zdena Váchová, která zde prováděla badatelský výzkum památek lidového umění. Mimo jiné zavítala i do kapličky Utrpení Krista, známé také pod názvem kaplička Chudých duší. Po zjištění stavu této drobné církevní památky napsala 27. září dopis adresovaný na farní úřad v Javorníku ohledně nebezpečí možnosti zcizení vzácné plastiky Madony a velice „*hezkého barokního obrazu Kristus v žaláři*“. Tímto znovuobjeveným záznamem jsme se tak dostali na stopu původu příslušného obrazu. Odpověď tehdy dorazila velice rychle, a to již 30. září. Administrátor doktorce Váchové poděkoval za upozornění a oznámil jí, že opatření již byla učiněna – ctihodné sestry přenesly plastiky Madony do farního kostela. Dále pak uvedl, že „*co se týče oltáře s obrazem trpícího Krista, budeme uvažovat, jakým způsobem by se dal zachránit, pokud není narušen červotočem*“. Jedná se mimochodem o dosud jedinou písemnou zmínku o oltáři, jehož ústředním obrazem bylo právě toto dílo.

Zajímavá je rovněž historie samotné kaple. Tricetiletá válka přinesla velké utrpení celému tehdejšímu království a nejinak tomu bylo i na Javorníku, kde se nám z této doby zachovaly pomístní názvy (např.

Obraz Kristus v žaláři (VMJ)

Švédská ulička či Sedm křížů) a samozřejmě nejrůznější legendy a pověsti. Jedna z nich vypráví i o javornickém poustevníkovi. Za třicetileté války měl jeden oddíl švédského vojska přepadnout místní statek, z něhož se podařilo obyvatelům včas uprchnout. Při všem spěchu však zapomněli na své dítě v kolébce. Když nemluvně vojáci objevili, jeden z nich je probodnul a hodil do kotle s vařící vodou. Jeho těžký hřích mu ale nedal spát. Po čase se sem proto vrátil a začal žít v malé jeskyni jako poustevník.

Na místě údajné jeskyňky byla pravděpodobně v roce 1719 (letopočet byl uveden na štítě) postavena kaplička, která je však poprvé písemně doložena až roku 1798. Staviteli se stali javorničtí měšťané Ignác a Josef Jungovi. V roce 1814 byla kaple zvětšena javornickým farářem Theodorem Nitschem a ve 20. letech 20. století se dočkala renovace, při níž fasáda ztratila štít s konvexně-konkávním prohnutím. V roce 1923 přibyla zvonice. Po druhé světové válce začala kaple chátrat a teprve až 17. července 1963 byla kaple zapsána na státní seznam movitých kulturních památek. Malý zvon, který doplňoval zvoničku, byl zcizen v 70. letech. Podle dodnes dochovaných fotografií ve sbírkách VMJ z této doby je patrné, že kaple tehdy měla šablonovou krytinu (ta kdysi nahradila původní šindelovou střechu) a poměrně dochovanou omítku. V 90. letech

došlo opět k výměně krytiny, avšak objekt nadále chátral. Byla stržena zvonice a z objektu byla ukradena původní dlažba tvořená žulovými deskami. Posledním hřebíčkem do rakve této památky se stal červen roku 2003, kdy na kapličku spadl strom a silně ji poškodil. Zde však platí úsloví, že vše zlé je k něčemu dobré – v zadním traktu se totiž díky tomu objevila trhлина, za kterou byla překvapivě znovuobjevena jeskyňka...

Roku 2010 padl návrh vyřadit kapli ze seznamu movitých kulturních památek a odstranit ji. V roce 2011 byl naposled vypracován popis objektu: „*Jednoduchá neorientovaná stavba obdélného půdorysu se sedlovou střechou a zděnými štíty, je osazena ve svažitém terénu. Čelní fasáda se obrací k silnici (Javorník-Travná), v ose je prolomen půlkruhově uzavřený vstup zdobený lemováním v hladké omítce a klenákem s vyrytým křížkem. Nad vstupem se v ose nalézá nika se šambránou profilovaným páskem na vnějším okraji. Štít lemovaný plochým lisenovým rámcem vrcholí obdélným soklem, na kterém původně stála zvonice. V jejím soklu se nalézá vlýs s datací v omítce 1719–1923. Boční průčelí jsou vyzděna z kamenného zdiva, doplněného u koruny cihlami. V obou průčelích je prolomeno půlkruhově uzavřené okno s mříží. Nároží fasád k silnici jsou lemována lisenami. Zadní štít je posazen na skálu, jeho horní část je vyzděna z cihel. Krov tvoří jednoduchá konstrukce s krokviemi osedlanými na pozednicích. Z krovu je patrný rub klenby nad kaplí, která je vyzděna z lomového kamene. Niku (presbytář) uzavírá cihelná klenba.“ (Václav Krejčí: *Javorník kaple „U Tajného Utrpení“*. *Technická zpráva objektu.*)*

V dnešní době připomíná tuto drobnou církevní stavbu již jen nově postavený objekt, který představuje čelní stranu kaple s kovovými dveřmi do jeskyňky. Vše je chráněno velkou mříží. V roce 2022 se VMJ podílelo na vytvoření informační tabule popisující historii této drobné církevní stavby.

Co se týká samotného oltářního obrazu, jedná se o insitní malbu olejem na dřevě o rozměrech v rámu 88 cm na výšku a 60 cm na šířku, samotný obraz pak na výšku měří 79 cm a na šířku 50 cm. Ve středu obrazu vidíme Krista za mříží, před kterou je vlevo vyobrazena postava Žida v dlouhém šatě zelenkavé barvy. Přes něj má dlouhý plášť hnědé barvy, okolo krku renesanční nákrčník, na hlavě klobouk. Pravou rukou ukazuje na Krista za mříží. Vpravo stojí postava zbrojnoše v zelenkavém šatě končícím nad kolena, v bílé košili, přes kterou má nasazen pancíř, na hlavě má prilbici s červeným pěřovým chocholem, obut je do vysokých bot hnědé barvy. Pravou rukou taktéž ukazuje na postavu Krista, levou nohu má pokrčenou v kolenně. Motivem je zde tedy utrpení Ježíše Krista, která však nejsou zahrnuta v pašijovém příběhu Nového zákona, a jsou tedy zapsána pouze jako soukromá zjevení. Na zadní straně připsanek: „*Anno 1800 den 17 tr.Martz gemalt und Eingeweith*

durch den Erzpriester Theodor Nitsche“, v překladu „Dne 17. března 1800 namaloval a posvětil děkan Theodor Nitsche“. Jedná se o stejnou církevní osobu, která roku 1814 nechala zvětšit kapli. Obraz je nahoře půlkruhově ukončený, rámováno v černozeleném profilovaném rámu. V evidenční kartě tohoto obrazu tak konečně můžeme zrušit „lokality neznámá“ a připsat „kaple Utrpení Krista / kaplička Chudých duší v Javorníku“.

Milan Rychlý

LITERATURA

KREJČÍ, Václav Benedikt: *Javorník kaple „U Tajného Utrpení“*. Technická zpráva objektu. Plzeň 2011.

KONEČNÝ, Pavel (ed.): *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník*. SPÚ Olomouc – VMJ Jeseník, Olomouc 2001, s. 65–66.

JESENICKO vlastivědný sborník DROBNOSTI

Vizitační protokoly jako pramen k nejstarším dějinám sociální a zdravotní péče na Jesenicku

Obyčejný středověký člověk neměl v případě zdravotních komplikací mnoho možností léčby. Vedle svépomoci či nejbližšího okolí se mohl obrátit pouze na všemožné laiky typu kořenářek, lidových léčitelů nebo provozovatelů řemesel, jako byli řezači kýly, kováři, lazebníci a vůbec potulní chirurgové, kteří však nedisponovali univerzitním vzděláním v oboru medicíny. Právě před vznikem univerzit a zavedením lékařských fakult, což je v případě země Koruny české teprve záležitost poloviny 14. století související se vznikem pražské univerzity, bylo lékařské vědění soustředěno do klášterů. Zde se schraňovaly dosavadní lékařské znalosti starověku a antiky a v duchu křesťanského pojetí lásky k bližnímu (charitas) se duchovní řády věnovaly péči o trpící. Za tímto účelem vznikla instituce špitálu (hospitales), určená vedle chudých a nemocných rovněž starým lidem či poutníkům.¹

Na území jižní části nízkého knížectví, dnešního Jesenicka, bychom však v období středověku a raného novověku hledali kláštery marně. Vznik a provozování špitálů tak leželo spíše na samotné obci ve spolupráci s místní farností. První špitál v regionu měl ale dle Vítězslava Zemana vzniknout z iniciativy jednotlivce – šlo o manželku samotného

správce jesenického panství, které náleželo v té době rodině Fuggerů. Anna, žena Hanse Süsse, měla v roce 1507 založit špitál pro šest místních nejobožejších lidí, pro který její muž vyčlenil dům s pozdějším č. p. 100, podle domovního znamení nazývaný Rybářský. Z jakých pramenů Zeman přímo čerpá, není uvedeno, odkazuje se pouze na dokument, který vznikl po požáru v roce 1696, kdy byla zničena původní zakládací listina. Špitál, podle své zakladatelky nazýván chudobinec sv. Anny, disponoval základním kapitálem 250 zlatých, které však postačovaly pouze na vybavení a pobyt, otop, částečné ošacení a roční rentu 3 zlaté a 24 krejcarů pro zdejší chovance. Ti si tak museli získat další prostředky žebrotou.²

Zeman ve studii sleduje další fungování instituce až od průběhu 18. století,³ patrně mu nebyl totiž znám jeden z důležitých pramenů popisujících stav církevního majetku ve druhé polovině 16. století až do konce 2. třetiny století následujícího. Brzy po tridentském koncilu vystala v církvi snaha o kontrolu svého jmění a stavu jednotlivých farností. V souvislosti s plánovanou diecézní synodou na rok 1580 vyhlásil vratislavský biskup Martin Gerstmann o rok dříve vizitaci pod vedením arcijáhna Theodora Lindana. Zprávy se dochovaly pouze pro diakonáty hlohovský a vratislavský, přičemž nízké knížectví náleželo k druhému jmenovanému. Relace z následujících dvou vizitací v roce 1600 a 1614 se nedochovaly, pro srovnání a proměnu stavu farností jsou k dispozici zprávy až z vizitace v roce 1638, tedy v průběhu třicetileté války, kterou provedl arcijáhen Petr Gebauer. Krátce po skončení konfliktu navštívil diecézi v letech 1651 a 1652 z nařízení biskupa Karla Ferdinanda jeho pozdější následovník na biskupském stolci Sebastian Rostock. Ten dva roky po zvolení do funkce, roku 1666, nechal pod vedením Karla Františka Neandera provést další vizitaci, pro 17. století již poslední.⁴

Edice zpráv ze jmenovaných vizitací je k dispozici již od počátku 20. století, badateli však není jejich obsah příliš reflektován, a pokud ano, pouze spíše jako zdroj dílčích informací pro jednotlivá místa v konkrétním čase,⁵ ačkoliv jejich obsah skrývá před historikem množství potenciálně srovnávacího materiálu.⁶ Cílem následujících řádků je tak sjednotit na jednom místě informace o špitálech, které nebyly dosud známé a publikované ve srovnávacím kontextu. Kontroloři si totiž neopomenuli všimnout rovněž této instituce spravované u některých jednotlivých farností a většinou v samém závěru relace připojili alespoň kratší zprávu o jejich stavu. V případě prvních dvou vizitací se však hlášení vztahující se k péči o chudé a nemocné neobjevují, a lze tak pouze polemizovat, zda před rokem 1579, resp. 1638, špitály nefungovaly (což by minimálně v případě s Jeseníkem bylo v rozporu se zjištěními V. Zemana) nebo zda oba arcijáhni, Lindano a Gebauer, záměrně informace o nich vynechali jako nepotřebnou.

První zprávy o špitálech na území dnešního jesenického regionu se tak prokazatelně vztahují nejdříve k letům 1651–1652, v mnoha případech však text vizitačních protokolů prozrazuje jejich dřívější fungování. To se rozhodně týká Jeseníku, byť s jistotou lze jeho existenci posunout o pouhé dva roky dříve. V roce 1649 totiž došlo k sestavení hodnoty špitálního majetku (240 tolarů, 34 grošů a 6 haléřů), který vytvořili správci špitálu – měšťané Georgius Babst a Christoph Heroldt. Ti si dle vizitátora stěžovali na svého předchůdce Bartholomea Diettricha, který vedl špitál líně a liknavě.⁷ Zda šlo o oprávněnou výtku, lze těžko říci, zajímavé ovšem je, že při další vizitaci za dalších 25 let klesl majetek o více než polovinu na pouhých 100 tolarů. Jesenický špitál evidentně neměl štěstí na řádné předchozí správce. Nebo to bylo vinou Christopha Schrotta, jenž v době poslední sledované vizitace jménem obce instituci řídil? Z textu se pouze dozvídáme, že zdi špitálu hostily jen dvě osoby, jednoho slepce a osobu, která nešťastníkovi nahrazuje oči.⁸

Vedle Jeseníku bychom v polovině 17. století našli špitály rovněž v dalších větších sídlech regionu, jako byly Zlaté Hory, Vidnava a Javorník, a na dvou dalších místech, kde vznikly z iniciativy místního šlechtického majitele. Ve Zlatých Horách existoval špitál rovněž před rokem 1651, v době vizitace totiž již nefungoval, neboť jej město dříve prodalo a utržené peníze si ponechalo pro sebe, aniž by je vyčlenilo pro chudé. Vizitátor, budoucí biskup Rostock, apeloval směrem k městským zástupcům, aby se o chudé postarali. Ti slíbili, že tak do příštího roku učiní.⁹ Zda to stihli již v následujícím roce, nevíme, o čtvrt století při další vizitaci však špitál ve městě stál a vykazoval majetek 240 tolarů. Vedle toho disponoval rovněž částí pozemku (resp. z něj plynoucí daně), který odkázal Michael Schmeltzer. Před lety špitálu odkázala rovněž paní von Edelstein částku 50 tolarů. Tyto výnosy byly chudým mimo jiné prostředkovány před místním kostelem.¹⁰

Vizitace v Javorníku, kde špitál spravovali Michael Seidel a Melchior Klosse, přináší podrobnější popis vynaložených financí na jednotlivého chovance. Jméno špitálu představovalo sumu 341 tolarů, přičemž rovnou k dispozici měli správci částku 17 tolarů v hotovosti. Šestici chudáků poskytovala obec 6 sáhů dřeva, pravděpodobně tedy výnos z jednoho sáhu dřeva pro každého obyvatele špitálu. Navíc jim mělo být přilepšováno při svátečních časech částkou 18 grošů, stejně tak na Velikonoce, v postním období pak po 15 groších.¹¹ O čtvrt století později klesl počet chovanců ve špitále o jednu osobu. Pět chovanců dostávalo pětkrát do roka po dvou stříbrných a pravidelně obuv. Výrazně se neproměnil ani špitální kapitál, který klesl o pouhých několik tolarů na 333, a naopak více než dvojnásobně stoupla okamžitá hotovost (na 36 tolarů). Vizitátor zaznamenal rovněž jména správců, kterými byli Laurentius Boehm a Michael Rother.¹²

Ve Vidnavě nedisponoval špitál vlastním nadačním fondem, nicméně z dobročinných darů a almužen se podařilo shromáždit poměrně vysokou částku (ve srovnání s ostatními špitály v regionu), která v roce 1651 činila 359 tolarů. Vedle toho byl špitál rovněž zajištěn 183 investovnými tolarý a z úroku z dluhu na domě Martina Neugebauera (v hodnotě 17 tolarů) mu plynula ročně jedna těžká marka. Právě Neugebauer byl spolu s Johannem Adersbachem správcem špitálu.¹³ Oba patrně řídili špitál následující čtvrtstoletí, neboť jsou při vizitaci v roce 1666 opět uvedeni jako správci. Neugebauer je navíc označen jako konšel, tedy člen městské rady. Kapitál špitálu výrazně stoupl na 422 tolarů. Oproti předchozímu období se dozvídáme i počet přebývajících za zdmi špitálu. Byli jimi tři lidé, kterým však kromě přístřeší a obutí nebylo poskytováno nic dalšího.¹⁴

Jestliže návštěva biskupova vizitátora v případě již zmíněných Zlatých Hor znamenala napravení stavu špitálu do budoucna, podobné sliby složené ve Vlčicích zdejší šlechtickým majitelem Jan Jindřichem Maltitzem, jedním ze tří synů Alberta Maltitze, a otmuchovským hejtmánem, se patrně nedočkaly naplnění. Šlechtici se však rozhodně nedá upřít jeho zájem o založení a postavení tamního špitálu. V roce 1651, za správcovství Hanse Schreckera a Matthaeuse Thanheusera, vykazoval majetek 400 tolarů a poskytoval útěchu čtyřem chudákům. Budoucí biskup Rostock však jako vizitátor kritizoval zdejší skromnou péči, neboť na každého chovance jsou vyčleněny pouhé dva české groše týdně. Na tuto výtku se měl Maltitz zavázat slibem poskytnutí štedřejší podpory.¹⁵ Zda k takovému navýšení načas skutečně došlo, není možné říci, smrtí svého zakladatele se však dostal špitál do jistých potíží. Před Maltitzovou smrtí ani později totiž nedošlo k vrácení vypůjčené částky 138 tolarů, navíc od roku 1638 vázlo vyplácení úroků.¹⁶ Špitál sice podle svých správců Johanna Schreiberera a Georga Girsiga vykazoval majetek 427 tolarů, vzhledem k výše zmíněnému lze však předpokládat, že reálné a disponibilní prostředky byly značně nižší. Navíc jestliže se z vizitační zprávy dozvídáme, že špitál poskytoval útočiště již pouze dvěma chudákům, přičemž týdenní vynaložená částka na jednoho se nezměnila a zůstala na dvou stříbrných groších.¹⁷ Josef Morr ve své studii zmiňuje rovněž špitál v Bílé Vodě, navštívený při vizitaci v roce 1666, tato informace však v edici vizitačních zpráv není dohledatelná. Instituci měl založit rovněž von Maltitz a náležela jí polovina výnosů z jednoho lánu zemědělské půdy, dohromady se špitálem šlo o tzv. Spitalguth“. Morová rána nicméně způsobila, že pozemek zpustl, zůstala pouze stodola a v budově špitálu nepřebývali žádní pacienti, pouze manželský pár a další nájemník, kteří za tuto službu platili nájem.¹⁸

Srovnáme-li zde představené informace o majetku a finančním zajištění špitálů v obou obdobích, dojdeme k závěru, že s výjimkou Jeseníku, kde šlo spíše o lidské selhání, zabezpečení institucí buď nevýrazně vzrostlo, či zůstalo takřka nezměněno. Tato interpretace však nekorresponduje s poklesem počtu chovanců, pokud je ovšem vůbec znám (Zlaté Hory) nebo je uveden pouze při příležitosti poslední ze sledované vizitace (Vidnava a Jeseník, kde však lze pokles rovněž předpokládat). Je třeba si rovněž uvědomit, že obě vizitace proběhly krátce po skončení třicetileté války; nakolik se důsledky tohoto nešťastného období (patrně negativně) promítly v jednotlivých farnostech, je však otázkou dalšího srovnávacího výzkumu. Na první pohled je také patrná disparita mezi jednotlivými úrovněmi poskytované péče – od prosté možnosti pouhého přístřeší až po stravu a různá přilepšení, v čemž vynikal zejména javornický špitál. Informace vyplývající z vizitačních protokolů však přirozeně nedávají a ani nemohou poskytnout důkladný přehled o celkové úrovni sociální péče v předmoderním období, ani nahlédnout do obecné společenské situace nejhudších vrstev obyvatel v jesenickém regionu.

Jan Petrášek

POZNÁMKY

1. Blíže ke špitálům např. ŘÍHOVÁ, Milada a kol.: *Kapitoly z dějin lékařství*. Praha 2005, s. 49–54; SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha 2004, s. 27–29, 46–49.
2. ZEMAN, Vítězslav: *Nejstarší charitativní zařízení našeho města*. Jesenický rozhled. Jeseník 19. 4. 1964, s. 4; příp. totožný text v Týž: *Nejstarší charitativní zařízení našeho města*. Kulturní zpravodaj Jeseník, leden 1982, s. 13–14.
3. Srov. rovněž Týž: *Chudobinec a polévkový ústav*. Jesenický rozhled. Jeseník 25. 8. 1966, s. 3.
4. K vizitacím obecně (a podrobněji k jednotlivým místům v pozdější rakouské části nízkého knížectví) MORR, Josef: *Der österreichische Anteil der Diözese Breslau nach den Visitationsberichten des 16. und 17. Jahrhunderts*. Troppau 1916.
5. Dílčí informace, zejména k podobě či vybavení jednotlivých kostelů, přebíral např. do své stěžejní práce o dějinách Jesenicka ZUBER, Rudolf: *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava 1966. Ze zde sledovaných špitálů ve vizitačních protokolech však zmiňuje pouze vlčický (s. 441).
6. *Visitationsberichte der Diözese Breslau I (Archidiakonats Breslau)*, ed. JUNGNIETZ, J., Vratislav 1902.
7. Tamtéž, s. 227; srov. též MORR, Josef: *Der österreichische Anteil...*, s. 10.
8. Tamtéž, s. 592; srov. též MORR, Josef: *Der österreichische Anteil...*, s. 11.
9. Tamtéž, s. 214; srov. též MORR, Josef: *Der österreichische Anteil...*, s. 52.
10. Tamtéž, s. 597; srov. též MORR, Josef: *Der österreichische Anteil...*, s. 56.
11. Tamtéž, s. 229; srov. též MORR, Josef: *Der österreichische Anteil...*, s. 16.
12. Tamtéž, s. 582.
13. Tamtéž, s. 237; srov. též MORR, Josef: *Der österreichische Anteil...*, s. 35.
14. Tamtéž, s. 257; srov. též MORR, Josef: *Der österreichische Anteil...*, s. 37.
15. Tamtéž, s. 228; srov. též MORR, Josef: *Der österreichische Anteil...*, s. 24.
16. V roce 1639 prodal Maltitz válkou zrušené majetky svobodnému pánu a niskému zemskému hejtmanovi Jiřímu Hoditzovi, viz ZUBER, R.: *Jesenicko...*, s. 200.
17. Tamtéž, s. 583–584; srov. též MORR, Josef: *Der österreichische Anteil...*, s. 25.
18. MORR, J.: *Der österreichische Anteil...*, s. 29.

Povodně na Jesenicku v roce 1903

Letos uplyne 120 let od povodní, které výrazně zasáhly nejen Jesenicko, kde způsobily obrovské škody a oběti na životech, ale v podstatě celé povodí Odry, Bečvy, Moravy a řadu dalších toků střední Evropy. V archivech i kronikách obcí se zachovalo mnoho písemného i obrazového materiálu. Bezprostředně po katastrofě byly vydány odborné publikace věnující se této události, např. *Neu verbesserte Auflage der Hochwasser-Katastrophe am 10. und 11. Juli 1903 in politischen Bezirk Freiwaldau*¹ nebo dílo *Landesanstalt für Gewässerkunde*² a další. Také později se objevilo několik autorů, kteří tuto událost popsali.³ Po povodních v roce 1997 a 2002 se ta z roku 1903 opět dostala do popředí a vzniklo několik děl porovnávajících tyto katastrofy.⁴

Co vlastně způsobilo tak obrovské povodně? Především dešťové srážky, které se vyskytly již v průběhu měsíce června. Počátkem července se pak střední Evropa nacházela pod vlivem tlakové níže, která se posunula na západ, přičemž v horním povodí Odry vydatně přšelo. Od severu až severozápadu se do střední Evropy dostával studený vzduch, srážky neustávaly.⁵ Vlivem rostoucího tlakového gradientu mezi tlakovými útvary nad střední Evropou došlo nad sledovaným územím k vypařování extrémních srážek.⁶ Podle Českého hydrometeorologického ústavu denní srážkové úhrny přesáhly 9. července 1903 na některých místech 200,0 mm: 240,2 mm zaznamenala stanice Nová Červená Voda (jedná se o nejvyšší naměřený srážkový úhrn na Jesenicku za 20. století), 221,0 mm Rejvíz, 217,7 mm Šumný potok a 200,0 mm Jeseník. Byla tak atakována absolutní maxima denních úhrnů srážek za dosavadní měření na celém území dnešní České republiky. Vysoké srážkové úhrny byly naměřeny také na nedalekých stanicích ležících na území dnešního Polska, kde přesáhly 100,0 mm: 178,5 mm Bielice a 128,3 mm Polski Świątów. Jelikož území bylo nasyceno z předchozích dešťů, tyto extrémní srážky přirozeně vyvolaly významnou hydrologickou odezvu na tocích. Ve městě Jeseníku dle dochovaných záznamů dosahovala hladina říčky Staříč 120 cm a řeka Bělá v některých místech 152 cm. Lze se domnívat, že se jednalo o výšku vody v ulicích, protože po této povodni byly do zdíva některých domů ve výšce 130 cm zapuštěny železné kruhy, které měly sloužit k uvazování loděk při zvednutých hladinách říčních toků.⁷ Dnes je pro profil Bělé v Jeseníku nastaven 3. stupeň povodňové aktivity (SPA) na 160 cm. O skutečné výšce vodní hladiny lze usuzovat z údaje od mýtného mostu u České Vsi, kdy bylo údajně dosaženo 598 cm.⁸ Pro srovnání: při povodni v červenci roku 1997 řeka Bělá

Dnešní jesenícké náměstí Svobody, Gasthaus Lichtwitz je současný Praděd. Autor fotografie Joseph Fietz (VMJ)

kulminovala v Mikulovicích 7. července na hodnotě 407 cm. Na horních úsecích se Bělá zvedla o 1,5 až 2 m.⁹ Povodňovou značku z roku 1903 lze spatřit na soklu sochy sv. Floriána ve Vidnavě, která je vzdálena cca 70 m od říčky Vidnávky. Podle povodňové značky z roku 1997, která je zde také umístěna, povodeň v roce 1903 kulminovala cca o půl metru výše. To by znamenalo, že před 120 lety mohla povodeň ve Vidnavě atakovat 400 cm, protože 7. července 1997 Vidnávka kulminovala na 370 cm. Jak uvádí několik zdrojů,¹⁰ voda při povodni 1903 stála výše než při povodních v roce 1897 a pravděpodobně i 1997.

Škody po povodni v roce 1903 byly obrovské. Do řeky bylo odplaveno dřevo z lesů a mostů, stromy vyrvané i s kořeny. Došlo k sesuvům půdy a pádům velkých balvanů z horských úbočí. Koryta postižených toků byla výrazně přemodelována. I v tomto roce byly v Keprnické hornatině zaznamenány mury, které se již vyskytly při předchozích povodních v letech 1880 a 1893¹¹ a i při následných povodních např. v roce 1921. Mura (z německého Mure, Murgang), nebo též blokovobahenní proud, je katastroficky rychlý svahový proud tekoucí hmoty, tvořený jemnozrnným materiálem přesyceným vodou, s úlomky až bloky skalních hornin.¹²

V povodí Bělé byly významně postiženy všechny obce na toku. V Domašově bylo zdemolováno 10 domů, z toho tři úplně odplaveny. Zničeny byly téměř všechny mosty, poškozeny silnice, zahrady aj. Živel zde zmařil i dva lidské životy. Podobně dopadly Adolfovice, kde byla v délce 300 kroků zcela vymleta silnice¹³ a značně poškozen kostel. Další škody jsou podrobně popsány v místní kronice.¹⁴ V Dětrichově řeka zcela změnila koryto a strhla čtyři domy.¹⁵

Velká voda roku 1903 v Mikulovicích, autor fotografie Joseph Fietz (VMJ)

Z Jeseníku máme několik zpráv, které podrobně popisují průběh povodně. Již 9. července 1903 se voda ve městě dostala z koryt toků. Potok Staříč začal zaplavovat ulice kolem 20.00 hod a Bělá o dvě hodiny později. Výsledkem bylo sedm těžce poškozených domů, zatopené sklepy, poškozená kanalizace, mosty atd. V ulicích Jeseníku, které byly zaplaveny po dobu 30 hodin, sahala voda až do výše 150 cm. Živel zničil mosty, čtyři domy zcela a mnoho dalších částečně.¹⁶ *Opavský Týdenník* informoval o situaci následovně: „mezi Frývaldovem a Vidnavou strhaly několik mostů a na 3 dny Frývaldov od veškerého spojení s ostatním světem odřízly. Celá řada domů se sřítla neb jest tak poškozena, že sbořena býti musí. Spojení jednotlivých částí města bylo úplně přerušeno, podobně osvětlení plynové. Říšská silnice byla na četných místech strhána.“¹⁷ *Brněnské noviny* pak psaly, že v „zatopeném Frývaldově, musilo býti mnoho rodin z bytů vystěhováno.“¹⁸ *Olomoucký Mährisches Tagblatt* podrobně popsal situaci takto: „Jeseník je jedním z měst ve Slezsku, které nedávnými povodněmi utrpělo nejvíce. V Jeseníku, jak odtamtud informoval ‚Zeit‘, způsobila bouře vážné škody; Bělá, která přitéká od Bukovic, se táhne v mírném oblouku kolem města jihovýchodním směrem, opustila své koryto tam, kde se dotýká městské části, a ve čtvrtek o půlnoci se ozýval divoký hukot horského potoka nad *Freiheitem*, *Mühlgasse* a *Elisabethstrasse*, kde vrazila do řečiště Staříče. Při jeho cestě městem byly odneseny a zneprůjezdněny ulice, domy podemlety, promenády zaneseny bahnem a jednotlivé budovy zcela nebo částečně zbořeny. Scény,

Zdevastovaná Lipová, autor fotografie Joseph Fietz (VMJ)

keré se odehrály v domech v pátek večer, kde se skutečná záplava vody přelila přes město Jeseník, se vymykají popisu; všichni museli uprchnout do podkroví a mansard a strávili tam celých 36 hodin v nejbolestnější strachu, bez jídla a se smrtí před očima. Nocí se ozývalo strašlivé volání o pomoc, ale nikdo nemohl pomoci, protože divoká horská bystřina smetla všechny, kteří se odvážili opustit svůj úkryt. Rovněž se dočítáme, že „část Bělé nabrala směr Gärtnergasse–Freiheit, zde bylo všechno zdevastováno. Voda pronikla na Ringplatze, což se ještě nikdy nestalo, a protékala radnicí. V hotelu Wolf se voda dostala do jídelny a kuchyně. Devastace v ulicích a na mostech je obrovská. Zde v Jeseníku byl těžce poškozen jednopatrový dům a tři přízemní domy.“¹⁹ Říčka Staříč způsobila škody už v Lipové, než se dostala do města. V Dolní Lipové spadly tři domy a dalších deset bylo poničeno. Škody byly vyčísleny na 100 tisíc korun.²⁰

Jak uvádí *Mährisches Tagblatt*,²¹ „v sousední České Vsi, kde stálo 8 domů, zůstala pouze pumpa pekaře a obchodníka Klugera. Muž, který si užíval bohatství, je nyní žebrák.“ Mýtný most u České Vsi nevydržel nápor vody a byl stržen. Obec byla velmi poškozena, zcela zmizelo nebo bylo zdemolováno 11 domů. U Kretzova mostu si řeka vyryla nové koryto hluboké dva a široké 10 metrů. Škoda v obci byla vyčíslena na 400 tisíc korun.²² V Písečné byly poškozeny domy, stržen železný most a škody vznikly i v továrně ve Studeném Zejflu. Oběti v obci se odhadují na 15.²³ V Širokém Brodě zničil živel čtyři domy

a na třech místech poškodil silnici. Největší škody však voda napáchala v Mikulovicích, kde zcela zmizelo 31 domů a 9 stodol. Dvě osoby utonuly.²⁴ „V Mikulovicích, okr. Frývaldov, způsobila povodeň strašlivých spoust. Posud sesulo se 17 domů,“²⁵ informovaly neprodleně po události *Moravské noviny*. Více se roze-psal *Mährisches Tagblatt*: „V Mikulovicích, kde padlo při povodni 37 domů, bylo nalezeno několik vyplavených těl. Jak nám bylo řečeno, zkáza způsobená povodněmi v obci Mikulovice je obrovská. Podle jedné zprávy bylo zničeno 34 domů, a podle druhé zprávy dokonce 80 domů. Povodně zničily mimo jiné továrnu na fezy a budovu pošty. Všude je velká nouze a pomoc je naléhavě žádána.“²⁶

Povodně zasáhly další obce Jesenicka, např. ve Vápenné Vidnávka zcela zničila dva domy a další poškodila. Zatopena byla i Žulová, kde muselo být později zbouráno několik domů. Ve Velké Kraši smetla voda osm stavení a jednu hospodářskou usedlost. Hejtman Karel Hubálek se 24. července stal poslední nepřímou obětí katastrofy, když ve Velké Kraši zemřel na selhání srdce.²⁷ Statisícové škody byly způsobeny ve Vidnavě. Některé části města byly zcela pod vodou. *Moravské noviny* uvedly, že ve Zlatých horách padlo 26 domů,²⁸ *Opavský Týdenník* škody zpřesňuje a navyšuje: „V Cukmantlu po průtrži mračen protrhl se Černý rybník a vyvalivší se proudy způsobily ohromné spousty. Na 40 domů bylo strženo, všechny mosty odplaveny, silnice podemlety, dobytek po většině proudy odněšen.“²⁹

Bezprostředně při události zasahovali ve městě Jeseníku hasiči, kterým se podařilo zachránit 54 lidí.³⁰ Jelikož veškeré spojení s okolním světem bylo přerušeno, větší pomoc přišla až 12. července, kdy do města dorazila z Olomouce 12. rota 93. pěšího pluku, která celou noc čistila ulice Jeseníku a okolí, dále zajistila domy, které hrozily zřícením, a stavěla nouzové mosty přes řeku.³¹ Obnovovací práce si vyžádaly několik měsíců. Okamžitě byla také přislíbena peněžitá pomoc. *Opavský Týdenník* udává pomoc hraběte Thuna: „Na ulevění první bídy přídělil zemský prezident hr. Thun okresnímu hejtmanství ve Frývaldově 7000 K.“³² *Brünner Zeitung* přinesl zprávu o císařské pomoci: „Veličenstvo císař se zavázal darovat 4000 K obyvatelům Moravy, které poničily povodně.“³³ Celkový počet obětí povodně na území Jesenicka nelze určit. Pravděpodobně se jednalo řádově o desítky lidí. Mnoho osob bylo pohřešováno. „Škody na majetku, silnicích a polích se odhadují na miliony,“³⁴ jak uvádí *Mährisches Tagblatt*.

Povodně v roce 1903 dle výše uvedeného a doloženého způsobily obrovské škody nejen ve městě Jeseníku, ale v celém širokém okolí. Postihly řadu obcí, a to významným způsobem, a zapříčinily řadu obětí. Letos od této události uplyne 120 let a povodně nadále zůstávají nemalou hrozbou pro tento region.

Olga Halášová

POZNÁMKY

1. *Neu verbesserte Aulage der Hochwasser-Katastrophe am 10. und 11. Juli 1903 im politischen Bezirk Freiwaldau. Separatabdruck aus der Mährisch-Schlesischen Presse.* Freiwaldau 1903, 48 s.
2. *Landesanstalt für Gewässerkunde: Das Hochwasser im Oder- und Weichselgebiet vom Juli 1903.* Berlin, 1904, č. 175, s. 2638–2662, 2680.
3. ZEMAN, Vítězslav: *Povodeň v Jeseníku v r. 1903.* Severní Morava. Šumperk 1961, s. 65–67; POLÁCH, Drahomír – GÁBA, Zdeněk: *Historie povodní na šumperském a jesenickém okrese.* Severní Morava. Šumperk 1998, s. 3–30.
4. ŘEZÁČOVÁ, Daniela – HANSLIAN, David – KAKOS, Vilibald – KAŠPAR, Marek, MÜLLER, Miloslav – PEŠICE, Petr – SOKOL, Zbyněk: *Posouzení hydrometeorologických podmínek vzniku významných letních povodní na území ČR na základě porovnané situace ze srpna 2002 s vybranými srážkovými epizodami a extrémními podmínkami. Výzkumná zpráva.* Ústav fyziky atmosféry AV ČR, Praha 2003, 79 s.; ŘEZÁČOVÁ, Daniela – KAŠPAR, Marek – MÜLLER, Miloslav – SOKOL, Zbyněk – KAKOS, Vilibald – HANSLIAN, David – PEŠICE, Petr: *A comparison of the flood precipitation episode in August 2002 with historic extreme precipitation events on the Czech territory.* Atmospheric Research, 2005, roč. 77, s. 354–366.
5. *Hochwasserereignisse im Odergebiet: Das Julihochwasser 1903: Hydrometeorologische Situation.* [online]. Citováno 16. 2. 2023. Dostupné z: https://undine.bafg.de/vorschau/oder/extremereignisse/oder_hw1903.html.
6. ŠTEKL, Josef – BRÁZDIL, Rudolf – KAKOS, Vilibald – JEŽ, Jaroslav – TOLASZ, Radim – SOKOL, Zbyněk: *Extrémní denní srážky na území České republiky v období 1879–2000 a jejich synoptické příčiny.* In: Národní klimatický program ČR, 31, Český hydrometeorologický ústav, Praha 2001, 140 s.
7. ZEMAN, Vítězslav: *Povodeň v Jeseníku.*
8. Tamtéž.
9. *Vyhodnocení povodňové situace v červenci 1997. Souhrnná zpráva projektu.* Praha 1998, s. 163
10. *Brněnské noviny.* Brno 10. 7. 1903, roč. 7, č. 155, s. 3; *Brünner Morgenpost.* Brünn 11. 7. 1903, roč. 38, č. 156, s. 3.
11. GÁBA, Zdeněk: *Katastrofální mury a povodně v oblasti Hrubého Jeseníku. [Catastrophic mudflows and floods in the Hrubý Jeseník Mts.].* Životné prostredie, 1993, roč. 27, č. 2, s. 95–98.
12. DEMEK, Jaromír: *Obecná geomorfologie.* Praha 1987, 476 s. K murám v oblasti moravské strany Jeseníků viz MACKOVČIN, Peter – BRUS, Jan – PETRUŇ, Tomáš: *Mury na svazích Červené hory jako důsledek extrémních srážek v červnu 1921.* In: XX. svatováclavské setkání v Jeseníku: sborník referátů. Jeseník 2020, s. 134–137.
13. POLÁCH, Drahomír – GÁBA, Zdeněk: *Historie povodní...*, s. 15.
14. *Kronika obce Adolfovice.* [online]. Citováno 17. 2. 2023. Dostupné z: <https://www.kroniky-bela.cz/book/Adolfovice>.
15. POLÁCH, Drahomír – GÁBA, Zdeněk: *Historie povodní...*, s. 15.
16. GÁBA, Zdeněk: *Katastrofální mury a povodně v oblasti Hrubého Jeseníku...*, s. 98.
17. *Opavský Týdenník.* Opava 15. 7. 1903, roč. 34, č. 54, s. 1.
18. *Brněnské noviny.* Brno 10. 7. 1903, č. 155, s. 3.
19. *Mährisches Tagblatt.* Olmütz 15. 7. 1903, roč. 24, č. 158, s. 5–6.
20. POLÁCH, Drahomír – GÁBA, Zdeněk: *Historie povodní...*, s. 16.
21. *Mährisches Tagblatt.* Olmütz 15. 7. 1903, roč. 24, č. 158, s. 6.
22. POLÁCH, Drahomír – GÁBA, Zdeněk: *Historie povodní...*, s. 15.
23. *Mährisches Tagblatt.* Olmütz 15. 7. 1903, roč. 24, č. 158, s. 6.
24. POLÁCH, Drahomír – GÁBA, Zdeněk: *Historie povodní...*, s. 15.
25. *Moravské noviny.* Příloha Brněnských novin. Brno 13. 7. 1903, č. 157, s. 3.
26. *Mährisches Tagblatt.* Olmütz 15. 7. 1903, roč. 24, č. 158, s. 6.
27. POLÁCH, Drahomír – GÁBA, Zdeněk: *Historie povodní...*, s. 16.
28. *Moravské noviny.* Příloha Brněnských novin. Brno 13. 7. 1903, č. 157, s. 3.
29. *Opavský Týdenník.* Opava 15. 7. 1903, roč. 34, č. 54, s. 1.
30. Tamtéž.
31. *Mährisches Tagblatt.* Olmütz 15. 7. 1903, roč. 24, č. 158, s. 5.
32. *Opavský Týdenník.* Opava 15. 7. 1903, roč. 34, č. 54, s. 1.
33. *Brünner Zeitung.* Brünn, 16. 7. 1903, č. 160, s. 3.
34. *Mährisches Tagblatt.* Olmütz 15. 7. 1903, roč. 24, č. 158, s. 6.

Vlastivědné muzeum Jesenicka v roce 2022

Doba uzavírek muzeí, omezování kulturních akcí a vládních nařízení v souvislosti s pandemií covidu-19 se naštěstí po celý rok 2022 jevila jako překonaná minulost. Vlastivědné muzeum Jesenicka bylo návštěvníkům zpřístupněno celý rok, pořádaly se vernisáže, konaly se přednášky, exkurze, křty knih, pietní setkání i konference. Nebylo by však správné tvrdit, že se muzeum vrátilo do starých kolejí. Pandemie prokázala adaptabilitu instituce, obsahovou, finanční i z hlediska formy práce s veřejností. Zkušenosti, jakých se v této těžké době pracovníkům muzea dostalo, jsou neocenitelné. V roce 2022 byly brány v potaz a pro následující období nás čeká jejich další uplatňování.

Pro návštěvníky byly v průběhu roku 2022 zpřístupněny tři stále expozice ve Vodní tvrzi – *Historie a archeologie Jesenicka*, *Spirála času Země* a *Čarodějnické procesy na Jesenicku v 17. století*. Mimo Vodní tvrz byla během letní sezóny přístupná také expozice *Vincenz Priessnitz a lázně Gräfenberg*, kterou mohli zájemci navštívit v rodném domě Vincenze Priessnitze. Kromě stálých expozic nabízelo v roce 2022 VMJ krátkodobé výstavy ve dvou výstavních prostorách Vodní tvrze – v Hlavním výstavním sále a v Galerii; některé výstavy pak byly představeny ve Foyer. Ve spolupráci s Městským kulturním střediskem Javorník pak proběhly v roce 2022 tři výstavy v budově informačního centra v Javorníku. Dvě výstavy byly instalovány mimo město Jeseník u partnerů muzea.

Ve Vodní tvrzi bylo představeno celkem 11 krátkodobých výstav: **Zmizelý Hrubý Jeseník** kurátorů Mgr. Matěje Mately a Mgr. Markéty Kobierské, s přesahem z roku 2021, **Vánoční překvapení** kurátorů Mgr. Milana Rychlého a Mgr. Matěje Mately, s přesahem z roku 2021, **Pravěké pralesy v Arktidě** kurátora Mgr. Martina Hanáčka, Ph.D., **Zlaté české ručičky** kurátorů Mgr. Milana Rychlého a Pavla Macháčka, **Chlapi od milířů** kurátora Mgr. Matěje Mately, **Kaltenštejn pohledem archeologa** kurátora Mgr. Milana Rychlého, **Prázdninová herna** kurátorky Zuzany Laštovicové, DiS., **Zaniklá sídla Moravy a Slezska** kurátorů za VMJ Mgr. Jana Petráska a Mgr. Pavla Žurka, přičemž na výstavě se podílelo mnoho institucí, **Nemoc nechodí po horách, ale po lidech** kurátora Mgr. Jana Petráska, **Historie sánkařského oddílu v Jeseníku** kurátora Pavla Macháčka, s přesahem do roku 2023, a **Vánoční betlémy ve Vodní tvrzi** kurátora Bc. Kamila Tomáška, rovněž s přesahem do roku 2023.

Mimo Vodní tvrz se pak jednalo o výstavy: **Za tajemstvím hradu Kaltenštejn, Krajinou Slezska a Sepulkrální památky bývalých**

Sudet, přičemž tyto výstavy kurátora za VMJ Mgr. Milana Rychlého byly umístěny v budově javornického kulturního střediska. Mimo Jesenicko šlo pak o výstavy: **Extrémní jevy na Jesenicku pohledem meteorologa** kurátora Mgr. Pavla Rušara a externího spolupracovníka VMJ Bc. Davida Abrahámka, a to na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, a **Zmizelý Hrubý Jeseník** kurátorů Mgr. Matěje Mately a Mgr. Markéty Kobierské ve Vlastivědném muzeu v Šumperku.

Z hlediska návštěvnosti výstav ve Vodní tvrzi byla tou nejúspěšnější **Prázdninová herna**, která neaspirovala na informační roli, ale chtěla naopak nabídnout prostor pro děti rodičů, kteří ve tvrzi v prázdninových měsících navštívili jiné výstavy. Významnou byla nepochybně výstava **Nemoc nechodí po horách, ale po lidech**, která doplnila tradiční svatováclavské setkání v Jeseníku. Návštěvník se mohl seznámit s historií jesenické nemocnice, s mnoha exponáty (lékařskými nástroji) z různých historických období i životy významných lékařů. Za zmínku jistě stojí i výstava **Chlapi od milířů**, která představila vývoj uhlířského řemesla na Jesenicku, a oblíbenou byla také výstava **Zlaté české ručičky**, která se zaměřila na prezentaci nejrůznějších výtvarů šikovných lidí, kteří si z různých důvodů nezakoupili továrně zhotovené výrobky či nástroje, ale rozhodli se při jejich pořízení improvizovat.

Celková **návštěvnost muzea** dosáhla čísla **20 245**. Expozice, výstavy, přednášky a exkurze pak navštívilo 19 184 osob, 214 návštěvníků dorazilo na svatováclavské setkání, 281 zájemců přišlo na edukační programy, 426 návštěvníků se zúčastnilo spojených festivalů V centru Jesnění, 110 osob pak navštívilo křty knih (*Zvoník z Cukmantlu a Krása ukrytá ve zříceninách*) a 30 lidí se zúčastnilo odhalení pamětní desky A. Guhra ve Zlatých Horách. Úspěšnost čísla lze přičíst mnoha faktorům. Kromě kvalitní a atraktivní nabídky akcí pro veřejnost je to také odeznění pandemie covidu-19 a postupný návrat společnosti k účasti na kulturních akcích.

Intenzivní byla v roce 2022 **sbírková činnost**. Došlo k rozšíření obou muzejních sbírek o 2 475 předmětů (76 přírůstkových čísel). Mezi významné přírůstky do sbírkového fondu patří např. soubor 520 kusů pohlednic fotografa H. Hobinky, soubor technického vybavení havarovaných letadel Heinkel 111 a ME BF 109 z okolí Vápenné, pražské groše ze zaniklé osady Jedlovec, porcelán z pozůstalosti Sofie Ujházy, botanický nálezh *Orobancha minor* ve Skorošicích a významným bylo také posílení geologické podsbírky o eratické silicity a související horniny.

Instituce v roce 2022 investovala finanční prostředky a zejména čas odborných pracovníků do zrestaurování či ošetření vybraných sbírkových předmětů. Celkem bylo restaurováno, ošetřeno či konzervováno

6 001 předmětů. Expertně byly konzervovány 3 kusy hmoždířů, historická železná bedna a soubor chirurgických nástrojů. Zásahy provedla profesionální dílna MgA. Jaroslava Křížka z Javorníku.

Ve VMJ dále probíhala **systematická digitalizace** předmětů určených pro veřejnost a publikaci. Prioritou byly dvojrozměrné předměty, zejména se jednalo o archiválie, grafiky, tisky, negativy, diapositivy, mapy a jiné. K prezentaci digitalizátů docházelo převážně prostřednictvím portálu eSbírky. I po pandemických letech, v nichž došlo k úbytku jiné agendy a k navýšení kapacity pro digitalizaci, se podařilo udržovat vysoké tempo digitalizačních procesů.

Jednou z nejvyšších priorit VMJ bylo v roce 2022 udržení vysoké úrovně **vzdělávací činnosti**. Kromě tradičních forem (přednášky, exkurze, edukační programy) připravila instituce pro zvědavé žáky, pedagogy i oborové experty už čtvrtý ročník **T-expedice Jeseníky**, o které pojednává samostatný článek uveřejněný v tomto sborníku.

S přednáškami vystoupili Mgr. Milan Rychlý (**Kaltenštejn, historie mohutného hradu; Zřícenina hradu Rychleby; Kam král chodil sám, aneb historie záchodů v dějinách lidstva; Sex a erotika v dějinách lidstva**), Mgr. Matěj Matela (**Řád německých rytířů a vysoko-horské oblasti Hrubého Jeseníku; Zmizelý Hrubý Jeseník; Voda v jesenických pověstech; Jeseničtí pytláci v dobách starého mocnářství; Slavný zbojník Nikola Šuhaj z Podkarpatské Rusi a jeho rodina na Bruntálsku; S vůní růže stolisté. Pohnuté osudy řeckokatolického kněze Viktora Nevického a rodiny Štefáníkových; Jeseničtí lesníci za starého mocnářství, Disent a sametová revoluce na Jesenicku; Zakladatel dětské ortopedie Adolf Lorenz, rodák z Vidnavy, a jeho syn Konrad a řada výjezdních přednášek o nové knize *Zvoník z Cukmantlu*), Mgr. Ludmila Slezáková (**Naši netopýři**), Mgr. Jan Petrásek (**Co neprojde dveřmi depozitářů; Zdravotní péče na Jesenicku**), Bc. Kamil Tomášek (**Konec druhé světové války v Evropě a rok 1945 na Jesenicku**), Pavel Macháček (**Zmizelé Jesenicko I., Zcela zaniklé osady; Zmizelé Jesenicko II., Téměř zaniklé osady; Hrad Kaltenštejn a osady v okolí obce; Ztracená cesta; Poutní místa na Jesenicku; Sláva a zánik průmyslové výroby na Jesenicku; Saně – od smrkových polen po setiny vteřiny; Vznik Československa a poslední měsíce roku 1918 na Jesenicku; Putování po zaniklých osadách Jesenicka**), Mgr. Pavel Rušar (**Rejvízská hornatina pohledem přízemním i nebeským; Extrémní povětrnostní jevy na Jesenicku**) a Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D. (**Soudní stíhání nacistů a válečných zločinců na Jesenicku 1945–1948**). Pracovníky muzea doplnili některými přednáškami i externí kolegové. Kromě přednášek se konala i řada exkurzí, edukačních programů a workshopů.**

Ve spolupráci se Střední školou Strážnice (obory Grafický design a Styling a média) připravilo VMJ výtvarný plenér mladých malířů a kreslířů, kteří se několik dní pohybovali na Jesenicku a tvořili v prostředí Bobrovníku, Priessnitzových léčebných lázní a v okolí Vodní tvrze. Svou tvorbu následně prezentovali celoodpolední výstavou před budovou muzea, a to za průběžného zájmu veřejnosti. Velkou část kreseb a maleb darovali žáci i jejich pedagogové do muzejních sbírek.

S návrhem navázat na natáčení regionálních osvětových podcastů (*Hovory z hor*) v roce 2022 Vlastivědné muzeum Jesenicka neuspělo u partnera disponujícího potřebnou technikou a zkušenostmi – Městských kulturních zařízení Jeseník. Oblíbené podcasty, které měly v minulosti i vyšší stovky (některé i nižší tisíce) přehrání, tedy prozatím pokračovat nebudou.

V rámci **výzkumné činnosti** se odborní pracovníci věnovali v přírodovědných i humanitních oborech především vymezenému regionu – Jesenicku.

Oddělení geologie učinilo pokrok při rozšíření poznání geologického vývoje západní javornické deprese Vidnavské nížiny, představen byl také příspěvek obohacující poznání sedimentů podhorské zóny pevninského ledovce. V polovině roku začala intenzivní příprava publikace *Žulovská pahorkatina a Vidnavská nížina. Vznik a vývoj malebné krajiny pod Rychlebskými horami*. Výzkum VMJ_GEO_KV – *Geologický a geomorfologický vývoj Jesenicka v kvartéru* pokračil v poznání vývoje nížinných částí rychlebského podhůří, zejména v rekonstrukci vývoje Vidnavské nížiny. Geologem VMJ byl po celý rok 2022 Mgr. Martin Hanáček, Ph.D.

Oddělení biologie zajišťovalo i v průběhu roku 2022 systematické hodnocení fauny a flóry ve vymezeném území, především v Rychlebských horách. Bioložka Mgr. Ludmila Slezáková se věnovala floristickému průzkumu Jesenicka, přičemž navázala na aktivity z roku 2021. Flóra byla zapisována do databáze PLADIAS. Zahájen byl výzkum polních plevelů VMJ_BIO_PP, byť šlo prozatím o přípravné, rešeršní a obdobné práce. Bioložka VMJ prováděla také výzkum v rámci T-expedice.

Pracovníci oddělení historie, zejména historik Mgr. Jan Petrášek, etnograf Mgr. Matěj Matela a pracovník popularizace regionální vlastivědy Pavel Macháček, plnili několik výzkumných úkolů. Kromě těch spojených s přednáškovou, výstavní a obdobnou činností je třeba zmínit hlavní signované výzkumné úkoly. Výzkum VMJ_HIS_DLZP – *Dějiny lázeňské a zdravotní péče na Jesenicku* byl dokončen, proběhla výstava *Nemoc nechodí po horách, ale po lidech*, uskutečnila se komentovaná prohlídka, přednáška a byly rovněž publikovány odborné

či popularizační články. V rámci výzkumu VMJ_HIS_ŘNR – *Řád německých rytířů v Jeseníkách* byly publikovány články v muzejních sbornících a proběhly popularizační přednášky. Výzkum bude pokračovat představením společné výstavy VMJ a Muzea v Bruntále a doprovodnými aktivitami v roce 2023. V rámci úkolu VMJ_HIS_LESY – *Lesnictví a lesní řemesla předválečných Jeseníků* došlo k publikaci několika drobných příspěvků i článků a byla představena výstava o uhlířství v regionu. Záměr bude pokračovat zejména dalšími publikacemi, týkat se jej bude i připravovaná výstava o dějinách sklářství v Jeseníkách. Záměr VMJ_HIS_OSOb – *Životní osudy méně známých osobností z historie Jeseníků a podhůří* byl završen publikací zajímavé knihy *Zvoník z Cukmantlu* etnografa Mgr. Matěje Mately, která přiblížila osudy dvacetí pozapomenutých osobností Jesenicka. K tématu proběhla řada besed, např. ve Vrbně pod Pradědem, Zlatých Horách apod. Mezi dalšími signovanými výzkumnými záměry byly např. VMJ_HIS_VPDFV – *Dva pohledy na Vincenze Priessnitzze* či VMJ_HIS_DoB – *Dějiny obce Bělá pod Pradědem*.

Etnograf Mgr. Matela realizoval mnoho drobnějších badatelských záměrů v rámci přípravy knihy *Fenomén Praděd*, obdobně Pavel Macháček v rámci přípravy knihy *Fenomén Rychlebské hory*. Kolektiv autorů VMJ významně spolupracoval na přípravě obrazové encyklopedie hor s názvem *Čti Rychleby a Králický Sněžník*. Historikové a další pracovníci se dále věnovali přípravě popularizační knihy *Zříceniny hradů Euroregionu Praděd*, která vyšla ve spolupráci s Euroregionem Praděd v rámci dotačního programu INTERREG.

Oddělení archeologie řešilo významné výzkumné úkoly pouze ve spolupráci se Slezským zemským muzeem, které disponuje potřebnými licencemi. Výzkumný záměr VMJ/SZM_ARCH_HRADY pokračoval, a to zejména nedestruktivními záchrannými archeologickými výzkumy zřícenin v regionu. Došlo k mapování a preventivním zásahům na lokalitách. Kromě Rychleb, Kaltenštejnu a Pustého zámku byly zahájeny počáteční práce také na Koberštejnu. Z dalších výzkumných úkolů došlo k drobnému výzkumu k získání informací pro lokalitu „Pole mrtvých“ v Javorníku, přičemž instalace informačních panelů proběhne až v roce 2023. V rámci výzkumné činnosti byla také základně prozkoumána nová archeologická lokalita, a to pravděpodobně předsunutá věž hradu Frýdberg (Žulová) při vjezdu do tohoto města.

Výrazným vývojem prošla v roce 2022 **Knihovna Vlastivědného muzea Jesenicka**. Hlavním cílem roku bylo vybudovat automatizovaný knihovní systém, k čemuž přispěl dotační program VISK 3. Po samotné instalaci a zaškolení pracovníků byl představen pilotní provoz knihovního systému. Po řádném testování došlo v září 2022

k plnému začlenění systému do webových stránek muzea a ke zfunkčnění všech modulů. V říjnu byl katalog implementován do virtuálního Souborného katalogu muzeí Moravskoslezska. Prioritou druhé poloviny roku byla katalogizace. Ke konci roku bylo v novém katalogu evidováno 5 002 knihovních dokumentů, z toho 653 monografií, 4 339 periodik a 10 starých tisků do roku 1850, z celkového množství 11 576 knihovních dokumentů evidovaných v přírůstkovém seznamu. Skrze webové rozhraní Portaro bylo do katalogu evidováno 3 993 přístupů online, z toho 94 přístupů do knihovny VMJ. Financování knihovního systému bylo zajištěno Ministerstvem kultury a Olomouckým krajem. V květnu se ve Frýdku-Místku uskutečnila porada knihovnické komise Moravskoslezského a Olomouckého kraje, na níž byl jako krajský zástupce zvolen právě knihovník z VMJ, Mgr. Pavel Žurek.

Vlastivědné muzeum Jesenicka ve spolupráci s partnery uspořádalo tradiční svatováclavské setkání. Kromě symposia se jednalo o píetní akt, jímž si společnost připomíná násilný útlak řádových sester ze strany vlády komunistické strany, koncert ke Dni české státnosti a doprovodnou aktivitou setkání pak byla komentovaná prohlídka výstavy *Nemoc nechodí po horách, ale po lidech*. Pro Jesenicko se jedná již o tradiční akci, která je mezi zájemci o regionální vlastivědu velmi vyhledávaná a oblíbená.

V rámci svatováclavského setkání v roce 2022 byl představen **Sborník XXII. svatováclavského setkání** v Jeseníku s názvem *Zdraví z kraje Vincenze Priessnitze*. Sborník obsahuje příspěvky k historii regionálního léčitelství, lékařství a k životům významných lékařů, k léčebným zařízením (nemocnice, ošetrovny, lázně) a také k několika dalším tématům. Sborník byl přijat velmi pozitivně jak laickou, tak odbornou veřejností.

Druhým odborným sborníkem, který VMJ ve spolupráci se Státním okresním archivem Jeseník v roce 2022 vydalo, byl 23. svazek **vlastivědného sborníku Jesenicko**. Příspěvky se týkaly celé škály regionální historické a jiné vlastivědné problematiky. Mezi tématy se objevily například stavební dějiny piaristické koleje v Bílé Vodě, život Sofie Priessnitzové, život lesmistra Julia Micklitze, fotografové na Jesenicku, rok 1968 na Jesenicku a další. Sborník také shrnul vývoj obou vydavatelských institucí v uplynulém roce formou stručných výročních zpráv.

Instituce již několikátým rokem spolupracuje na vydávání popularizačního časopisu **Jeseníky Rychlebské hory**, který má mimořádný geografický dosah a disponuje velkou tematickou šíří. Odborní pracovníci muzea v něm publikují popularizační články z různých témat regionální vlastivědy. VMJ také vydalo publikaci **Zvoník z Cukmantlu** s podtitulem *Dvacet pozapomenutých osobností předválečných Jeseníků*, čímž se

naplnil badatelský záměr etnografa muzea Mgr. Matěje Mately. Kolektiv autorů spolupracoval také na vydání knihy **Krása ukrytá ve zříceninách**, kterou ve spolupráci s polskými kolegy vytvořili pracovníci muzea Pavel Macháček, Mgr. Matěj Matela, Mgr. Jan Petrášek, Mgr. Pavel Rušar a Mgr. Milan Rychlý. Publikaci vydal Euroregion Praděd v české i polské jazykové verzi. Kolektiv odborných i dalších pracovníků VMJ rovněž výrazně spolupracoval na vydání unikátní fotografické encyklopedie hor s názvem **Čty Rychleby a Králický Sněžník**. Hesla do knihy napsali Mgr. Jan Petrášek, Mgr. Pavel Rušar, Mgr. Matěj Matela, Pavel Macháček, Mgr. Martin Hanáček, Ph.D., a Mgr. Milan Rychlý.

Ke konci roku byla založena nová ediční řada sbírkových katalogů s názvem **Z historických sbírek Jesenicka**. Katalogy budou vydávány od roku 2023 přibližně dvakrát ročně a budou zpřístupňovat zajímavosti a poklady muzejních depozitářů v katalogové formě.

Vlastivědné muzeum Jesenicka se v roce 2022 přidalo k organizaci zářijového **spojeného kulturního a sousedského festivalu V centru Jesnění**. Hudební a básnické předzahájení festivalu se uskutečnilo v Čajbaru Pangea formou drobných kulturních vystoupení, následně se téměř dvě stovky lidí sešly na autobusovém nádraží, odkud se v průvodu vedeném česko-francouzským uměleckým kolektivem *tYhle* vydaly k Vlastivědnému muzeu Jesenicka (Vodní tvrz) na oficiální zahájení festivalu. Festival pokračoval artovými filmy, koncerty v letním divadle ve Smetanových sadech, komentovanými prohlídkami výstav a populární slavností s bohatým doprovodným programem. Dramaturgická linka části V centru/Im Zentrum se odehrávala ve Vodní tvrzi, kde proběhla přednáška na téma život Jana Masaryka a také další autorská čtení. Představením Erika Mann z uskupení *Das Thema* a audiovizuální performancí Líheň Petra Nikla a Ondřeje Smeykala se festival uzavíral.

VMJ se rovněž v září připojilo jednak ke **Dnům evropského kulturního dědictví**, kdy byly všem zájemcům zpřístupněny nejen všechny tři stálé expozice, ale i zvláště dětmi oblíbená *Prázdninová herna* za snížené vstupné, a jednak k **Festivalu Karla Ditterse z Dittersdorfu**, kdy hlavním organizátorům nabídlo prostory nově zrekonstruovaného Rytířského sálu ve Vodní tvrzi. Po skončení zahajovacího koncertu se účinkující umělci spolu s významnými zástupci Olomouckého kraje, čestnými hosty festivalu, vrcholnými představiteli měst, obcí a se sponzory a donátory festivalu setkali na společenském setkání právě ve Vodní tvrzi.

Muzeum ve spolupráci s místním odborem Policie ČR a s městem Zlatými Horami připravilo **pietní akt spojený s odhalením pamětní desky nadporučíka četnictva Antona Guhra**, který zastával od roku

1914 funkci okresního četnického velitele v Jeseníku a ve Zlatých Horách byl 13. srpna 1920 smrtelně zraněn při demonstraci proti odvodům občanů německé národnosti do československé armády. Osud Antona Guhra zmapovali historici Vlastivědného muzea Jesenicka a Slezského zemského muzea v Opavě. Na pietním aktu promluvil současný velitel Policie plk. Ivan Petříšče, ředitel VMJ Pavel Rušar a starosta města Zlaté Hory Milan Rác. Svou řeč přednesl také zástupce německého velvyslanectví v Praze Leonard Nielen. Proslovy zakončil historik VMJ dr. Ondřej Kolář. Rovněž o této akci pojednává samostatný článek v tomto sborníku.

Z hlediska připomínkových akcí zrealizovalo Vlastivědné muzeum Jesenicka také **připomenutí událostí listopadu 1989** na Jesenicku, **Den veteránů, Den vzniku samostatného Československa a konec druhé světové války v regionu**. Pracovníci VMJ ve spolupráci s kolegy ze Státního okresního archivu v Jeseníku vzpomenuli také na **první čarodějnický proces** v regionu u pamětního místa v Lázních Jeseník, za SOKA Jeseník se zapojila především znalkyně tématu Mgr. Michaela Neubauerová.

V roce 2022 zahájilo muzeum projekt **Mizející paměť z kraje pod Pradědem**, ve kterém se Mgr. Pavel Rušar a Pavel Macháček zaměřují na vyhledávání vhodných pamětníků, vedení rozhovorů s nimi a zaznamenávání vzpomínek. Projekt skrze rozhovory s pamětníky mapuje život lidí, kterým je dnes pětáosmdesát a více let. Metodicky jsou oba pracovníci vedeni Ústavem pro studium totalitních režimů. V roce 2022 proběhla úvodní instruktáž v Praze a pořizeny byly tři rozhovory v regionu.

V rámci nově zahájené spolupráce mezi Vlastivědným muzeem Jesenicka a Přírodovědeckou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci se uskutečnila první **exkurze studentů na Jesenicko**. Smyslem počínající spolupráce je zapojení studentů z různých přírodovědných oborů do řešení problémů jesenického regionu na straně jedné a nabídnutí příležitostí pro výuku v praxi na straně druhé. Ze spolupráce by tak měla profitovat jak olomoucká „přírodověda“, tak i muzeum a potažmo celý region. **Přednáškou prof. Jaroslava Čechury** ve Vodní tvrzi zase muzeum sledovalo rozvíření debaty o čarodějnických procesech na Jesenicku, **workshopem na téma kyberkriminalita** ve spolupráci s Policií ČR zase chtělo upozornit na současné problémy společnosti spjaté s kyberprostorem.

V roce 2022 pracovalo v instituci 13 zaměstnanců, průměrný přepočtený stav zaměstnanců dosáhl hodnoty 12,83. Hospodářská situace ve VMJ byla stabilizovaná, za rok 2022 došlo k adekvátní tvorbě fondů. VMJ vykázalo v roce 2022 zisk v částce 138 655 Kč, který je určen na převod prostředků do investičního fondu na opravdu Galerie Vodní

tvrze, která však proběhne až v roce 2023. Nezanedbatelným dílem přispěli do rozpočtu místní donátoři a sponzoři, zejména společnosti Fenix, Naturfyt Bio, Řetězárna Česká Ves a Archiline. Formou dotací či jiných příspěvků na konkrétní akce finančně přispělo kromě Olomouckého kraje také Ministerstvo kultury ČR či Zemský archiv v Opavě.

Z hlediska majetkoprávních záležitostí se dlouhodobě ukazuje největším problémem nedořešení soudního sporu mezi Arcibiskupstvím Olomouckým a Lesy ČR o budovu Vodní tvrze. Komplikaci rovněž představuje nedohoda mezi městem Jeseník a Olomouckým krajem ohledně majetku – rodného domu Vincenze Priessnitzze. Na rok 2023 jsou však naplánována další jednání, u nichž lze prognózu vnímat jako pozitivní.

V roce 2022 došlo z hlediska provozu k důležité investici ve Vodní tvrzi, a to **celková rekonstrukce sociálního zázemí**. Staré a velmi nevyhovující toalety byly odstraněny a došlo k výstavbě nových moderních toalet a přiléhajících prostor. Kromě technologických inovací byly toalety i prostorově rozšířeny. Akce byla hrazena z prostředků zřizovatele, zhotovitelem se stala společnost Unistav Jeseník. Z oprav a investic roku 2022 je třeba kromě rekonstrukce sociálního zázemí jmenovat také **rekonstrukci kotelny a instalaci dvou nových úsporných kondenzačních kotlů**. Po celý rok rovněž probíhal monitoring statiky Vodní tvrze a ve Vodní tvrzi byl vybudován nový systém kontroly vytápění skrze termoregulační hlavice. Významnou investicí bylo také instalování **nového pokladního systému na recepci Vodní tvrze**.

Dne 21. 4. 2022 byla provedena **inspekce Oblastního inspektorátu práce** pro Moravskoslezský a Olomoucký kraj. Předmětem kontroly bylo dodržování povinností plynoucích z ust. § 3 odst. 1 zák. 251/2005 Sb. o inspekci práce. Kontrolou nebyly zjištěny žádné nedostatky. V roce 2022 rovněž proběhla celková kontrola hospodaření Vlastivědného muzea Jesenicka ze strany zřizovatele ve smyslu hloubkové **veřejnosprávní kontroly**. Předmětem kontroly bylo např. dodržování právních předpisů, zřizovací listiny a vydaných rozhodnutí zřizovatele, hospodaření s přidělenými finančními prostředky, hospodaření se mzdovými prostředky, vedení účetnictví a vnitřního kontrolního systému. Rozsáhlou a týden trvající podrobnou kontrolou **nebyly zjištěny žádné nedostatky**, což lze hodnotit jako zcela výjimečný výsledek svědčící o vysokém nasazení administrativních a dalších pracovníků při plnění pracovních povinností.

V roce 2022 zahájila organizace doplňkovou činnost ve formě pronájmu Rytířského sálu po jeho rekonstrukci z roku 2021. V prvním roce přinesla doplňková činnost mírné posílení rozpočtu, v následujících letech se očekává její zesílení. Pronájmy Rytířského sálu proběhly bez komplikací a vždy k oboustranné spokojenosti.

Závěrem lze říct, že dlouhodobě se VMJ potýká se dvěma **výraznými negativy**. Tím prvním je nedořešený soudní spor o budovu Vodní tvrze, který brzdí příliv investic vázaných na sídlo muzea. Spor mezi Arcibiskupskými lesy a statky na jedné straně a Lesy ČR na straně druhé již trvá od roku 2016 a jeho rozuzlení je v nedohlednu. Druhým významným negativem je spor o statický stav Vodní tvrze mezi památkáři a statiky, ve kterém je snad možné odhadovat posun z důvodu zadání dalších šetření a sond prestižní české vysoké školy (ČVUT). Očekáváme stanovisko ústavu již v prvním kvartálu roku 2023.

Na druhé straně lze hovořit o **výrazných pozitivích** instituce. V první řadě jde o sídlo – Vodní tvrz je kulturní dominantou města i regionu a významným pilířem cestovního ruchu v oblasti jesenických hor. Nabízí dvě velmi moderní a multimediální expozice a třetí takovou plánuje v roce 2023 zrealizovat. Druhým významným pozitivem je reflexe muzea nikoliv pouze jako paměťové a kulturní instituce, ale také instituce edukační. Tuto reflexi poskytují učitelé, rodiče i žáci a na druhé straně pak senioři. Spojení tradičních vzdělávacích forem (přednášky, exkurze) s moderními programy v oblasti vzdělávání (T-expedice, T-praxe) vytváří silný potenciál působení na obyvatelstvo v regionu. Instituce je v tomto smyslu moderní, atraktivní. Z hlediska přejímání zejména měkkých částí společenského poznání v oblasti muzejnictví je progresivní, inovativní a smělá. Zcela saturuje ale i potřeby konzervativněji laděné části společnosti, a to zajímavými přednáškami, vlastivědnými knihami i výstavami. Mezi další pozitiva patří stabilní personální situace ve VMJ, zlepšené podmínky pro výzkum a správu sbírek v nových prostorách i vyrovnané hospodaření.

Lze shrnout, že po krizovém období spjatém s pandemií covidu-19 se Vlastivědné muzeum Jesenicka vrací k vysokým číslům návštěvnosti. Přihlédneme-li k absenci Vánočního jarmarku, který většinou navštíví 3 až 5 tisíc osob, a vzhledem k nekonání některých vernisáží se celková návštěvnost nad 20 tisíc osob jeví jako významný úspěch. Významným byl rok 2022 také v publikační činnosti, kdy instituce přímo vydala tři díla a na dvou dalších významně (majoritně) spolupracovala. Počty přednášek, exkurzí dalších vzdělávacích a osvětových programů pro veřejnost, jakož i kontinuita v pořádání inovativních edukačních projektů pro zvědavé žáky, jednoznačně svědčí o naplňování priority VMJ působit jako instituce překračující rámec konzervativní paměťové instituce a být institucí vzdělávací, síťovací, společensky aktivní a funkční. Instituce je výraznou a oblíbenou komponentou kulturního života na Jesenicku a v oblasti práce s určitými věkovými skupinami (zejména střední školy) patří k lídrům v širším regionu.

Mgr. Pavel Rušar
ředitel VMJ

Rok 2022 ve Státním okresním archivu Jeseník

V roce 2022 dovršila existence Státního okresního archivu Jeseník 27 let. Po letech usilovné práce jeho zakládajících zaměstnanců přišel čas na generační obměnu. Ta započala již v roce 2019, kdy odešel do důchodu zaslužitý archivář a regionální historik Mgr. Květoslav Growka. K 31. březnu 2022 jej po téměř dvaceti letech práce v archivu následovala i kolegyně Hana Nawarová. Na její místo asistentky a hospodářky nastoupila prvního dubnového dne roku 2022 Taťána Šmerdová.

V oblasti předarchivní péče byl v minulém roce kladen důraz zejména na intenzivní kontrolní a metodickou činnost. Pověřené archivářky provedly 4 kontroly ze zákona u veřejnoprávních původců, 28 metodických dohlídek a konzultací, 14 konzultací původcům pro vydání jejich vnitřních spisových řádů. Metodická činnost se v současné době již převážně věnuje vedení spisové služby v elektronických systémech, přesto stále máme řadu původců, kteří vedou spisovou službu listinnou. V roce 2022 se uskutečnilo 35 skartačních řízení (včetně tzv. elektronické skartace), z toho 31 u veřejnoprávních a 4 u soukromoprávních původců. Dalších osm řízení proběhlo v mimo skartačním režimu, především šlo o nálezy, dary a jednu koupi archiválií. Roční přírůstek činí 12,62 běžných metrů archiválií.

Ke 31. 12. 2022 bylo ve Státním okresním archivu Jeseník evidováno celkem 784 archivních souborů, z toho 743 v přímé péči archivu a 41 souborů je v archivních depozitářích uloženo na základě smlouvy. Ve Vlastivědném muzeu Jesenicka je evidováno 11 archivních souborů. Celkové množství uložených archiválií v SOkA Jeseník je 1 468,62 běžných metrů. Zpracovaných archiválií evidujeme 690,22 běžných metrů (tj. 47 %), z toho inventarizovaných formou inventářů či katalogů je celkem 656,03 běžných metrů (tj. 95,05 % ze zpracovaného materiálu). Nezpracovaného archivního materiálu zůstává celkem 778,40 běžných metrů (tj. 53 %). Ke studiu zpracovaného materiálu lze využít celkem 255 archivních pomůcek. V loňském roce byly nově inventarizovány čtyři archivní fondy o celkové metráži 0,97 běžných metrů. Další tři soubory zůstaly rozpracovány a jejich dokončení se předpokládá v roce 2023.

Badatelnu archivu v loňském roce navštívilo celkem 47 badatelů (z toho 3 cizinci) při 92 badatelských návštěvách. Snižování počtu badatelů v badatelně souvisí s trendem digitalizace, kdy si velké množství digitalizovaných archiválií mohou badatelé prohlížet na webových stránkách www.archives.cz v sekci Digitální archiv. Digitalizace archiválií v našem archivu v loňském roce vlivem odchodu kolegyně Nawarové

nedosáhla takového rozsahu jako v minulých letech. Probíhala především u náhodně vybraného materiálu či archiválií, které podléhaly zpracování. Přesto se podařilo zdigitalizovat 209 jednotlivin (úřední knihy, rukopisy, fotoalba a fotografie) na celkem 1 545 snímcích.

K prezenčnímu studiu je badatelům stále k dispozici archivní knihovna. Pro evidenci knihovního materiálu je využívána elektronická databáze Knihovna, kterou lze také navštívit na webových stránkách Zemského archivu v Opavě, sekce Digitální archiv. Počet evidovaných svazků knihovního fondu SOkA Jeseník činí 13 710 kusů a 2 578 přírůstkových čísel v tzv. Zuberově knihovně. Za minulý kalendářní rok bylo do knihovního fondu nově zapsáno 490 přírůstků/nových titulů. Bibliografie regionálních článků obsahuje ke konci roku 2022 19 064 záznamů, v roce 2022 byl přírůstek do bibliografie 404 článků.

Jednou z důležitých činností archivářů je využívání archiválií k vytváření rešerší na žádost veřejnosti i státních úřadů. Archivářky vyřídily v minulém roce 22 žádostí – 15 úředních a 7 soukromých.

U příležitosti Mezinárodního dne archivů, který každoročně připadá na 9. června, byla veřejnosti zpřístupněna výstava ve výstavním sále na Tovární ulici s názvem Vincenz a Sofie Priessnitzovi v archivních dokumentech a vyobrazeních. Výstava současně prezentovala archiválie a literaturu k 200. výročí založení prvního vodoléčebného ústavu na Gräfenberku a byla doprovázena komentovanými prohlídkami Mgr. Bohumily Tinzové, kterých se zúčastnilo 66 návštěvníků.

Publikační činnost archivu obsáhla v roce 2022 celkem 14 studií, článků či delších statí. Mgr. Michaela Neubauerová vydala ve spolupráci s Vlastivědným muzeem Jesenicka monografickou brožuru Čarodějnický proces s pastýřovou ženou Barborou Schmiedovou v Jeseníku a Nise roku 1622. Mimo to se archiv, tradičně jako v minulých letech, podílel redakčně i autorsky na dvou sbornících vydávaných společně s Vlastivědným muzeem Jesenicka – vlastivědný sborník Jesenicko a sborník příspěvků ze svatováclavského setkání.

K prezentaci vlastního archivního výzkumu se v loňském roce celkem uskutečnilo 11 přednášek včetně tří přednesených referátů v rámci semináře XXII. svatováclavského setkání.

Kolegyně archivářky také čile spolupracovaly s médii, dva příspěvky byly odvysílány v rádiu Proglas, dvě reportáže s Mgr. Bohumilou Tinzovou k regionální historii v České televizi (pořady Toulavá kamera, Pečení na neděli), Mgr. Michaela Neubauerová byla přizvána do pořadu Historie.cs na téma Nové zvěsti o starých čarodějnicích.

Zájem o regionální dějiny projevily i místní školy, pro které se v minulém roce připravily čtyři exkurze v archivu.

Za pomyslný vrchol práce archivu v oblasti zpřístupňování archiválií ve vztahu k veřejnosti lze považovat svatováclavské setkání pořádané každoročně ve spolupráci s Vlastivědným muzeem Jesenicka, Priessnitzovými léčebnými lázněmi, a. s., Městskými kulturními zařízeními Jeseník. XXII. svatováclavské setkání neslo u příležitosti 200. výročí založení prvního vodoléčebného ústavu příznačný název Zdraví z kraje Vincenze Priessnitze. Již tradičně bylo zahájeno v dopoledních hodinách v den svátku svatého Václava mší svatou a pietním setkáním na hřbitově v Bílé Vodě. Následovala přednáška Mgr. Michaely Neubauerové o internaci řádových sester v Bílé Vodě. Slavnostní Den české státnosti zakončil večerní koncert Jiřího Zonygy v prostorách rytířského sálu Vlastivědného muzea Jesenicka. Následující den proběhl odborný seminář v Zimní zahradě Priessnitzových léčebných lázní, a. s. Semináře se zúčastnilo 85 osob včetně studentů jesenického gymnázia, k dostání byl vydaný sborník příspěvků ze semináře. Vlastivědné muzeum Jesenicka k této akci připravilo výstavu Nemoc nechodí po horách, ale po lidech. Dějiny zdravotní péče na Jesenicku.

Mimo to se archivářky i v loňském roce podílely na mnoha dalších projektech jiných subjektů či jednotlivců, a to jak vyhledáváním podkladů, tak samostatnou autorskou prací. Mezi nimi byla například spolupráce s IC Jeseník na novém vydání brožury Jesenické toulky, autorské příspěvky Mgr. Bohumily Tinzové do publikace Čti Rychleby a Králický Sněžník, vyhledávání archiválií pro nově vzniklou expozici Válečného muzea v České Vsi či pořádání akcí ve spolupráci s Vlastivědným muzeem Jesenicka k 400. výročí prvního čarodějnického procesu s Barborou Schmiedovou.

Uplynulý rok v SOkA Jeseník lze z mého pohledu hodnotit pozitivně. V průběhu roku se stabilizovala personální situace, což napomohlo ke kvalitnější práci odborných pracovníků. Pozorovatelný a neutuchající zájem veřejnosti o regionální dějiny či historii vlastních předků a rodin nám dává jasný signál, že práce archivářů má smysl a nabíjí nás energií pro práci do dalších let.

Mgr. Kateřina Jurková

vedoucí Státního okresního archivu Jeseník

Za starými jesenickými uhlíři. Výstava jesenického muzea přiblížila práci chlapů od milířů

Jedním z nejvýznamnějších mezníků dějin lidstva se stala chvíle, kdy pravěký člověk objevil výhody dřeva zahřívávaného za silně omezeného přístupu vzduchu. Výhřevnost výsledného karbonizovaného produktu byla totiž podstatně vyšší než u dřeva syrového a jednotlivé kusy navíc vážily pouhou čtvrtinu původního materiálu. Zrodilo se dřevěné uhlí, výrobek, který odstartoval technický pokrok a na několik tisíc let představoval nezastupitelnou surovinu, ba jeden ze základních pilířů naší civilizace. Těmi, kdo hamrům, železárnám či kovářům dřevěné uhlí dodával, byli uhlíři, svérázná sociální skupina, jejíž specifické rysy se hluboce vtiskly do kultury prakticky všech evropských národů. Stačí si jen vzpomenout na množství pohádek či pověstí, v nichž vystupuje umouněný uhlíř...

Nejenže uhlíři stojí na samém počátku našich dějin, ale zároveň představují zásadní element pro osidlování a život horských oblastí Jeseníků, jejichž hutní, železářský či zámečnický průmysl byl na tomto samotářském řemesle vykonávaném uprostřed temných hvozdu zcela závislý. Dýmající milíře patřily k nejtypičtějším atributům každého kousku jesenických hor až do konce druhé světové války, kdy je i odtud vytlačilo uhlí kamenné. Bavíme-li se proto o historii Hrubého Jeseníku, současně nutně hovoříme i o uhlířství. O významu uhlířů pro tento kraj a o černém řemesle jako takovém pojednala výstava, která byla k vidění v galerii Vlastivědného muzea Jesenicka od 6. dubna do 19. června 2022.

Od počátku bylo jasné, že vzhledem k minimu dochovaných hmotných předmětů se výstava bude muset ubírat převážně informativním a vizuálním směrem. Hlavní místnost galerie proto zkrášlilo sedm bannerů pojednávajících o historii uhlířství obecně i ve specifických podmínkách jesenických hor, dále o každodenním životě umouněných chlapů, obrazu uhlířství v kultuře či detailním popisu výroby dřevěného uhlí v milíři. Aby se návštěvníkovi dostalo na chvíli možnosti oddechu, mohl se začíst do pěti pověstí s uhlířskou tematikou, pocházejících převážně z regionu Nízkého Jeseníku. K nim výtvarnice výstavy Mgr. Kamila Reichmannová vytvořila – jak jinak než uhlem – velice povedené ilustrace, které zaujaly nejen menší návštěvníky. První místnost zkrášlilo rovněž množství velkoformátových fotografií. Historické snímky, zachycující výrobu uhlí v Jeseníkách, pocházely ze

sbírek VMJ a od soukromých sběratelů. Současné fotografie, upevněné v prostoru na drátěných stojanech, dodal Mgr. Ondřej Merta z Technického muzea v Brně, který se již řadu let podílí na obnovování uhlířských tradic ve Staré Huti u Adamova, kde každým rokem ve spolupráci se Spolkem Františka představují veřejnosti práci uhlířů při dýmajících milířích. Tyto aktivity přiblížilo celkem osm umělecky pojatých snímků.

Jakmile se návštěvník dozvěděl o uhlířství dostatečné množství informací, mohl přijmout pozvání do druhé místnosti, kde na něj čekalo překvapení v podobě autentického zprostředkování atmosféry, jež panovala u milířů v nočních hodinách. V zatemnělé místnosti stála v rohu věrná replika

milíře, resp. průřezu milířem, kterou sestavilo technické oddělení muzea. Vedle se pak opírala figurína uhlíře s jaksepatří umouněnými šaty, nechyběl proutěný koš naplněný uhlím. Na stěnách byly zavěšeny kusy náradí, jaké uhlíři denně používali, zapůjčené vrbenkým Pradědským lesním závodem, a. s. Návštěvníky pak zaujal rovněž historický film promítaný na stěnu a zachycující všechny fáze zuhelnatění dřeva, od výstavby milíře po odvoz již hotového produktu. Celkový dojem z této romanticky pojaté místnosti pak umocňoval permanentní zvuk plápolajícího ohně a vůně dehtu.

Výstavu navštívilo celkem 222 lidí. V tomto čísle jsou kromě běžných návštěvníků započítáni i členové dvou školních výprav (z Lipové-lázní a Babic), kteří zde absolvovali dopolední edukační program, a k návštěvnosti rovněž přispěli zájemci o tři komentované prohlídky, které proběhly 21. dubna, 12. května a 16. června. Výstavu poctil svou přítomností i ředitel Etnologického ústavu Akademie věd ČR PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D., jenž se tématem uhlířství dlouhodobě zabývá, a zavítala sem i kamera České televize. Reportáž pak 14. dubna odvysílaly ostravské Události v regionech. V únoru roku 2023 byla pak výstava zapůjčena do Muzea v Šumperku.

Matěj Matela

Medaile Františka Ferdinanda d'Este z dílny Hanse Schwatheho

„*Tak nám zabili Ferdinanda!*“ Slavná věta z Haškova románu Osudy dobrého vojáka Švejka shrnula událost z 28. června 1914, která znamenala přelomovou událost v osudech milionů lidí. Evropská smetánka sice ještě ve století páry, oceli a vědy „tančila valčík“ a snila o šťastné a bezstarostné Belle Époque, ale ve světě již vyvstaly síly, které nakonec vše rázně zničily. Jen málokomu vražda arcivévody Františka Ferdinanda a jeho choti Žofie z Hohenbergu přinesla prospěch. Paradoxně jeden takový příklad však můžeme uvést a navíc se týká Jesenicka. Vlastivědné muzeum Jesenicka totiž získalo do svých sbírek medaili k úmrtí výše zmíněného manželského páru, jejímž autorem je Hans Schwathe, narozený 28. května 1870 ve Strachovičkách, osady Velkých Kunětic, a zesnulý 27. října 1850 ve Vídni.

Kamenický průmysl na Jesenicku a dvě odborné kamenické školy v Supíkovcích a Žulové vyprodukovaly přibližně za jedno století na stovky řemeslníků, zdatných reprodukčních sochařů, a desítku

vynikajících umělců, kteří pokračovali ve vzdělávání na věhlasných vysokých školách, zejména na vídeňské akademii. Mnozí se poté vrátili do svého rodného kraje, jako např. známé trojhvězdi jesenické výtvarné scény Josef Obeth, Engelbert Kaps a Josef Stadler.

Jen Hansi Schwathemu se však podařilo prosadit v samotné Vídni. Po fázi hledání, kdy koketoval s módní secesí, se našel v oduševnělém realismu. Získával významné zakázky jak z církevních kruhů, tak měst, mj. vytvořil sochy pro Opavu a Český Těšín. V Čechách pak „státní“ zakázku pro Konopiště – mramorový epitaf na zavraždění arcivévod Františka Ferdinanda a Žofie. Tato práce v dobrém slova smyslu nastarovala i Schwatheho medailérskou tvorbu.

Do té doby vytvořil v roce 1904 pouze plaketu Ludwiga Kralika (85 x 71 mm). Kromě výše zmíněného epitafu v zámku Konopiště pak vymodeloval i jednostrannou medaili (60 mm) s dvojportrétem zavražděného páru, pojatým v duchu klasické vídeňské medailérské školy. Ta se formovala především za dlouhé vlády císaře Františka Josefa I., který medaili považoval za rovnocenné dílo s jinou výtvarnou tvorbou. I z hlediska kvantity si medailéři nemohli naříkat na nedostatek příležitostí. Medaile, plakety a žetony odrážely život v monarchii, plnily i společenskou funkci reprezentace habsburského domu. Rovněž zobrazení arcivévod a jeho milované ženy muselo splnit předem daná kritéria. Pietní, prostě lidský charakter manželského páru je vystižen tvářemi obrácenými vůči sobě. Ale omezující právní regule, podle níž se sňatek arcivévod, zobrazeného v oficiální póze v uniformě zdobené řády, se společensky níže postavenou Žofií Chotkovou mohl vůbec uskutečnit, je i zde viditelný – vévodkyně je zobrazena o hlavu níže. Medaile byla pomocí úchytek následně vložena do čtvercové plakety s memoriálním nápisem.

Válka, která vypukla ironicky 50 let po podepsání Ženevské konvence (1864), aktivizovala i členy rakouské Společnosti Červeného kříže, kteří dobrovolně pečovali o raněné a nemocné. Aby na svou činnost jednak získali finanční prostředky a jednak posilovali patriotismus občanů a víru ve vítězství, přišla Společnost ČK s řadou iniciativ, k nimž patřilo vydávání a prodej pohlednic, odznaků a medailí. K tvorbě medailí pro Červený kříž a pro Úřad válečné sociální péče se zavázala celá řada medailérů, kteří se sdružili do Válečného pomocného komitétu výtvarných umělců ve Vídni, mezi nimi i Hans Schwathe.

Nejprve firma Brüder Schneider vyrazila odznak, na němž Schwathe vytvořil kompozici písmene V z praporu Červeného kříže a vojenského praporu s portrétem císaře mezi žerděmi. Za spolupráce medailéra Petera Breithuta, který je autorem jednotného obrazu reverzů řady válečných medailí obsahujících názvy vydavatelů, vymodeloval Schwathe dvě medaile s vojenskou tematikou. První na památku potopení francouzského

pancéřového křižníku Leon Gambetta ponorkou U5 27. dubna 1915. Druhá medaile zobrazuje dělo ráže 30,5 – moždíř vz. 11 vyráběný plzeňskou Škodovkou. Všechny tři exempláře byly vyraženy z náhradního válečného kovu, ze zinku, a proto mnoho z nich neušlo zkáze v podobě moru, který zinek často napadá.

Vrcholem Schwatheho válečné medailérské tvorby je medaile z prosince 1915, jež svým námětem a spirituální hloubkou byla svému autorovi rozhodně bližší. V řadě nemocnic a špitálů sloužily katolické řádové sestry, pro něž byla služba bližním prostředkem služby k Bohu. Právě pro ně byla založena stříbrná medaile. Schwathe na averzu vypočetl scénu s klečícím Kristem před andělem, který mu podává kalich, v latinském opise je vyjádřena devíza řádové služby: adorace, následování, očištění a láska. Reverz vyplňují postavy Krista a Panny Marie se zářícími srdci nad zemřelým.

Po ukončení války se Schwathe věnoval hlavně sochařské tvorbě, k medailím se dostal jen příležitostně, spíše šlo o volnou tvorbu, např. uveďme litou plaketu dítěte (1918). Až v roce 1932 dostal zakázku na medaili sarajevského arcibiskupa Ivana Šariće, kterou pojednal v klasičtém pojetí.

I toto nepřilíší rozsáhlé medailérské dílo má však svou kvalitu a nikoli bezvýznamně doplňuje velké sochařské realizace Hanse Schwatheho. Vlastivědné muzeum Jesenicka tak získalo do sbírky významově velmi cenný artefakt.

Květoslav Growka

Literatura

GROWKA, K.: *Slezský medailér Hans Schwathe*. Vlastivědné listy severní Moravy a Slezska 2013/1, s. 23–24.

ZUBER, R.: *Sochař Hans Schwathe*. Severní Morava sv. 61, Šumperk 1991, s. 13–20.

Stručná zpráva o T-expedici 2022

V termínu 4.–11. června 2022 se uskutečnil 4. ročník jesenické T-expedice. Také tentokrát se tohoto týdenního badatelského projektu zúčastnili studenti a žáci nejen z Jesenicka, ale i z dalších částí České republiky, kteří se rozdělili podle zájmu do šesti sekcí. T-expedici pořádalo Vlastivědné muzeum Jesenicka se Střediskem volného času a zařízení pro DVPP DUHA Jeseník za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, Olomouckého kraje a města Jeseník. Partnery se pak staly společnost Naturfyt Bio, Střední průmyslová škola Jeseník, Základní škola Jeseník, Základní škola Česká Ves a Gymnázium Jeseník.

Astronomicko-geografická sekce mapovala světelné znečištění na šestnácti lokalitách. Kromě Jeseníku měřili výzkumníci oblohu speciálním přístrojem také v Javorníku, ve Zlatých Horách nebo v Ostružné. Zaměřili se jak na noční osvětlení památek, tak naopak na tmavá místa Jesenicka. Zjistili, že lidská sídla jsou často osvětlena příliš studeným světlem, které se více rozptyluje a více tak škodí životnímu prostředí. Nejtemnější naměřená místa byla Javorník, Skorošice, Petříkov a Nové Vilémovice.

Biologickými otázkami se zabíraly hned dvě sekce, botanická a entomologická. Ta se soustředila na hmyzí opylovače a rostliny, které opylují. Studenty konkrétně zajímalo, jaké jsou mezi nimi morfologické vztahy, a tudíž jací opylovači opylují které rostliny. Zjistili, že hmyz s dlouhým ústním ústrojím ve větší míře opyluje hluboké květy. Očekávali též, že těžší hmyz bude volit spíše větší květy, ale tuto souvislost se jim nepodařilo prokázat. Všimli si však specifického chování různých opylovačů, např. čmeláci měli tendenci přeletět hned na vedlejší květ stejného druhu rostliny, zatímco např. pestřenka přeletěla na květ ve větší vzdálenosti.

Botanická sekce mapovala výskyt jedovatých rostlin přímo ve městě a provedla fotodokumentaci svých nálezů. Celá řada často okrasných rostlin, se kterými se běžně setkáváme, totiž spadá do některé kategorie toxicity. Zmapovali 58 druhů jedovatých rostlin, z toho 6 extrémně toxických (např. jalovec, tis červený, náprstník), 14 vysoce toxických (pryskyřník plazivý a pryskyřník prudký, konvalinka vonná, narcis a další), 24 středně toxických (kosatec žlutý, břechtan popínavý, trnovník akát, kaprad' samec a další) a 14 mírně toxických (např. šťavel kyselý, kozlík lékařských, tulipán zahradní, pivoňka lékařská). Nalezené druhy náležely do 34 čeledí.

Chemici si vybrali výrobu kosmetických přípravků a testování jejich stability. Vyrobili mýdlo, krém na ruce a pleťový a tělový krém, ty vždy ve stabilní a nestabilní variantě. Testování prováděli formou vlastních

Chemická sekce při výrobě kosmetických přípravků

navržených stresových zkoušek. Kosmetické emulze a mýdla zahřivali, mrazili a odstřeďovali v centrifuze, aby porovnali jejich kvalitu. Stabilita kosmetického přípravku je totiž jedním ze zásadních parametrů, které musí takový výrobek splňovat, než může být uveden na trh.

Raketová sekce navázala na svoji předchozí práci z předešlých ročníků T-expedice na vodních raketách. Rakety si členové sekce sami konstruují a tentokrát se jim podařilo zvýšit dolet přidáním druhého stupně. Využívají je rovněž jako dopravní prostředek pro měřicí jednotky. V roce 2022 konstrukci vylepšili o odhození jednotky na samostatném padáku. Pro měření si vybrali profil čistoty vzduchu. Vzhledem k tomu, že tyto senzory nejsou běžně dostupné, dali si za cíl technologickou demonstraci proveditelnosti. Bohužel kvůli nepřízní počasí se nemohl uskutečnit závěrečný let, nicméně odhození jednotky na padáku má potenciál pro využití při pozorování země kamerou či měření profilu teploty a tlaku.

Divadelní sekce se nezaměřila na výzkum, ale na rozvoj účastníků. Vedle improvizace se věnovali nácviku komunikačních dovedností a sepsání vlastní krátké divadelní hry na motivy rychlebských pověstí, kterou na závěr T-expedice sehráli pro veřejnost v Divadle Petra Bezruče. T-expedice byla jako již tradičně zakončena veřejnou poster konferencí konanou v prostorách Vodní tvrze. Akci přišli podpořit významní hosté, starostka města Jeseník Zdeňka Blišťanová, místostarosta Tomáš Vlazlo a v neposlední řadě také Jan Žůrek, radní Olomouckého kraje pro oblast kultury.

Martin Starý, Iva Stará

Připomínka čtyřstého výročí čarodějnického procesu s Barborou Schmiedovou

Příběh jednoho z nejstarších čarodějnických procesů v českých zemích začal v létě 1622. Dne 21. června stanula před soudem v Nise Barbora Schmiedová z Jeseníku, která byla vyšetřována pro podezření z praktikování čarodějnictví a škodlivé magie, rovněž pro travičství a žhářství, tedy nejhorších hrdelních zločinů. Barbora, obviněná svým vlastním mužem Kryštofem, se důsledkem tehdejší soudní praxe za použití tortury nakonec ke všemu přiznala a udala jako čarodějnice a spolupachatelky své sousedky a bližní. Do čarodějnického procesu pak bylo zataženo několik desítek lidí z jesenického panství.

V roce 2022 uplynulo čtyři sta let od jeho zahájení a u této příležitosti byla ve spolupráci Vlastivědného muzea Jesenicka se Státním okresním archivem Jeseník uskutečněna 21. června 2022 v Rytířském sálu Vodní tvrze v Jeseníku přednáška s obrazovou prezentací, po které následoval za účasti představitelů města pietní akt s položením květin u pomníku obětem čarodějnických procesů při cestě do jesenických lázní. Přednáška byla zaměřena na možný scénář procesu s Barborou Schmiedovou podle dochovaných dobových archiválií a představila nejen hlavní aktéry a provinění vyšetřovaných obyvatel Jeseníku a okolí, ale i magické a pověrečné praktiky, které měli lidé obvinění z čarování na Jesenicku provádět. Před samotnou vzpomínkovou akcí byla představena brožura, kterou vydalo jako svůj příležitostný tisk Vlastivědné muzeum Jesenicka. Autorkou publikace, která podrobně představuje populárně-naučnou formou příběh Barbory Schmiedové, je Michaela Neubauerová z jesenického archivu. Na místě pietního aktu byl pak ještě připomenut další aspekt čarodějnických procesů – v poslední době se hovoří o rehabilitaci nevinných lidí, bezmocných, ztýraných a krutě popravených pro čarodějnictví. Na závěr byla proto autorkou brožury a přednášky přednesena úvaha, že dnes nemůžeme najít jednoznačného viníka, jehož následovníci by rehabilitační akt provedli. Co však pro tyto oběti v současnosti udělat můžeme, je zkoumat a popisovat jejich příběh, připomínat si je odbornými konferencemi a přednáškami, věnovat jim pamětní desky, ukázat, jak lze snadno z člověka udělat trosku, a také to, že zlo nebylo v nich samotných, ale v těch lidech, kteří je na popraviště dostali. Jedním z takových důležitých kroků byla i připomínka smutného čtyřsetletého výročí čarodějnického případu nebohé a pro zločin čarodějnictví popravené Barbory Schmiedové.

Michaela Neubauerová

Odhalení pamětní desky nadporučíku četnictva Antonu Guhrovi ve Zlatých Horách

V sobotu 13. srpna proběhlo ve Zlatých Horách před budovou Obvodního oddělení Policie ČR slavnostní odhalení pamětní desky nadporučíkovi četnictva Antonu Guhrovi (1868–1920). Tento rodák ze Sosnové na Opavsku zastával od roku 1914 funkci okresního četnického velitele v Jeseníku. Navzdory svému německému původu zachoval po roce 1918 věrnost nově vzniklé Československé republice, setrval v bezpečnostní službě a čeští nadřízení jej hodnotili jako schopného a spolehlivého důstojníka.

Osudným se mu stal 13. srpen 1920, kdy ve Zlatých Horách proběhly manifestace proti odvodům občanů německé národnosti do československé armády. Dav demonstrantů žádal propuštění mladíků z nedalekých Heřmanovic, kteří byli zatčeni za neuposlechnutí povolávacího rozkazu. Přestože požadavku bylo vyhověno, nepokoje pokračovaly. K obnovení pořádku byl povolán četnický oddíl, složený převážně z nezkušených nováčků. Okresní velitel Anton Guhr se pokusil předejít konfrontaci a vyjednávat. Když zjistil, že jeden z demonstrantů je ozbrojen revolverem, pokusil se jej legitimovat a zbraň zabavit. Neznámý muž však na četnického důstojníka z bezprostřední blízkosti vystřelil a smrtelně jej zranil. Zaskočení četníci bez rozkazu vystřelili do davu. Palba si vyžádala tři životy. Náhrobky obětí se dodnes dochovaly na hřbitově v Heřmanovicích.

Osud Antona Guhra v minulých letech zmapovali historici Vlastivědného muzea Jesenicka a Slezského zemského muzea v Opavě. Pietní akt u příležitosti 102. výročí tragédie zorganizoval Územní odbor Policie ČR v Jeseníku, Vlastivědné muzeum Jesenicka a Město Zlaté Hory. Navzdory nepřízní počasí akci navštívili policejní veteráni, představitelé polské policie a pohraniční stráže i zástupci veřejnosti.

Přítomné uvítal plk. Ivan Petrišče, šéf Územního odboru Policie ČR v Jeseníku. Ředitel VMJ Pavel Rušar ve svém proslovu poukázal na paradox události z roku 1920, jejímiž oběťmi byli na obou stranách konfliktu českoslovenští Němci. Dále vyjádřil naději na zdárné pokračování česko-německého kulturního dialogu. Na tuto myšlenku ve své řeči navázal zástupce německého velvyslanectví v Praze Leonard Nielen, který poukázal na paralely mezi situací v Guhrově době a současnými projevy nacionálního radikalismu.

Po zmíněných proslovech již následovalo samotné odhalení pamětní desky, doprovázené čestnou salvou Javornické dělostřelecké gardy, položením věnců a minutou ticha. Součástí slavnostního aktu se stalo také hudební vystoupení Jesenických trubačů. Poté historik VMJ Ondřej Kolář seznámil přítomné s životním příběhem Antona Guhra a okolnostmi jeho smrti. Na závěr policisté symbolicky uctili Guhrovu památku spuštěním sirén služebních vozidel. Po skončení oficiálního programu měli návštěvníci možnost prohlédnout si drobnou panelovou výstavku VMJ o dějinách četnictva na Zlatohorsku.

Vlastivědné muzeum Jesenicka připravovalo akci ve spolupráci s plk. Ludmilou Andělovou, toho času ředitelkou Územního odboru Policie ČR v Jeseníku, již na sté výročí od úmrtí Antona Guhra, tedy v roce 2020, nicméně kvůli situaci v souvislosti s pandemií covidu-19 bylo pořádání akce o dva roky odloženo.

Ondřej Kolář, Pavel Rušar

Jesenické muzeum hostilo putovní výstavu o zaniklých sídlech

Mezi léty 2016 a 2022 byl v rámci programu NAKI II řešen projekt Identifikace a trvalá dokumentace kulturní, krajinné a sídelní paměti obce – na příkladu zaniklých sídel Moravy a Slezska. Na jeho realizaci se podíleli pracovníci z Ústavu krajinné a aplikované ekologie Agronomické fakulty Mendelovy univerzity v Brně, Katedry vizuální informatiky Masarykovy univerzity a Ústavu pro soudobé dějiny

Akademie věd ČR. Jedním ze spolupracovníků projektu se stalo rovněž Vlastivědné muzeum Jesenicka, které v zářijových a říjnových dnech hostilo ve svých zdech jeden z výstupů projektu – výstavu Zaniklá sídla Moravy a Slezska.

Fenomén zaniklých sídel jako jeden z hlavních jevů zdejšího regionu po roce 1945 patrně není nutné příliš představovat. Právě nejsilnější koncentrace těchto lokalit v širší oblasti Jesenicka a Jeseníků vedla tvůrce výstavy k plánu instalovat výstavu jak v místním muzeu, tak zároveň v Šumperku (léto) a Krnově (zima). Hlavní autorské trio (David Kovařík, Hana Vavrouchová a Veronika Peřínková) vytvořilo na bezmála dvacet panelů, shrnujících obecnou typologii sídel, způsoby jejich zanikání (odsun, průmyslové využití, blízkost státní hranice či vytvoření vojenského újezdu), jejich druhý život a v neposlední řadě věnovali prostor jejich stopám v krajině, jak v přírodovědném kontextu, tak i kulturním. Doprovod k bohaté textové a obrazové náplni panelů představovaly trojrozměrné modely – pětice zaniklých sakrálních objektů a dva celkové modely sídel (Štolnava a Muzlov). Vedle světelné mapy a několika filmových zpracování tématu (mimo jiné opět s využitím 3D modelace) mohl návštěvník pomocí chytrého telefonu z různých úhlů virtuálně prozkoumat vybrané zaniklé objekty.

Na tuto platformu, vycházející ze samotného projektu, navázala muzea v Šumperku a Jeseníku a doplnila výstavu o exponáty ze svých sbírek, spjaté svým původem a využíváním se zaniklými sídly. Šlo např. o obrazy Antona Austa namalované v již neexistujícím Adamově, sochu Krista ze zaniklého kostela ve Smilově, bednu s vybavením domácnosti zakopanou před odsunem aj. V rámci výstavy proběhla pro nadšené zájemce rovněž komentovaná prohlídka za účasti autorského kolektivu. Pro veřejnost je ostatně k dispozici webová stránka projektu s interaktivní mapou (zanikla-sidla.cz) či výstavní katalog.

Jan Petrásek

Výstava Nemoc nechodí po horách ale po lidech. Dějiny zdravotní péče na Jesenicku

Na podzimní měsíce připravilo Vlastivědné muzeum Jesenicka výstavu věnující se lékařské a zdravotnické péči v regionu, jež trvala až do začátku nového roku. Jednalo se o pravidelný sezónní projekt, jenž souvisel s každoročním svatováclavským setkáním, v roce 2022 odkazujícím na dvousetleté výročí založení prvního vodoléčebného ústavu na světě a nesoucím příznačný název Zdraví z kraje Vincenze Priessnitze.

Výstava si tedy vetkla za cíl představit návštěvníkovi podobu péče o lidské tělo od předmoderní doby až takřka do současnosti.

Textová část výstavy, rozmístěná na šesti panelech, se nejprve věnovala počátkům lékařství, počínaje středověkým a raně novověkým obdobím, kdy člověk mohl využívat buď svépomoc, různé ranhojiče či lázebníky, anebo v nejhorších případech instituce špitálu. Zmíněn byl rovněž jiný důležitý faktor lékařské péče, a to lékárny. V souvislosti s rozvojem vlivu státu na péči svých poddaných, zhruba od poloviny 18. století, nebyl opomenut vliv Vincenze Priessnitze (a lázeňství obecně) na regionální medicínu, zejména v kontextu vodoléčitelova střetu s oficiálním lékařským diskurzem a dozorem na pacienty. Dva textové panely posloužily k představení nejvýznamnějších a neznámějších lékařů pocházejících z regionu, za všechny zmiňme alespoň Johanna Nepomuka Rusta či Adolfa Lorenze. Druhá polovina 19. století znamenala pro Jesenicko důležitý přelom ve zdravotní péči, konkrétně její postupný vzrůst a modernizaci v souvislosti se vznikem prvních veřejných nemocnic v nejdůležitějších centrech regionu, tj. v Javorníku, Vidnavě a Zlatých Horách. Jesenické nemocnici a jejímu vývoji od počátku až do roku 1945 byl věnován samostatný panel, založený mimo jiné rovněž na vzpomínkách zdejšího dlouholetého lékaře Josefa Neugebauera. Závěrečný panel pak shrnul vývoj nemocnice v Jeseníku (ostatní zmíněné nemocnice přestaly po druhé světové válce fungovat jako lůžková péče) od roku 1945 do konce období socialismu.

Exponáty, zejména ty pocházející z 19. století, byly primárně vybrány ze sbírek Vlastivědného muzea Jesenicka. Jednalo se o předměty související s lékárnami a lékařské náčiní, ze kterých se dochovaly poměrně unikátní soubory chirurgických, dentistických a gynekologických

nástrojů. Nejunikátnější předmět však představoval kuffík s trepanačními nástroji z 18. století. Vystaveny byly rovněž různé přístroje využívající elektroléčbu, jejichž používání sahá až k počátkům 20. století. Výstava byla zároveň doplněna předměty z bývalého Muzea ošetřovatelství Slezské zemské nemocnice v Opavě, jež krátce předtím přešly pod zdejší muzeum. Jednalo se především o soubory zubařských a gynekologických nástrojů, používaných v druhé polovině 20. století. Zároveň byly z této sbírky využity rovněž větší trojrozměrné exponáty: historické gynekologické křeslo, nemocniční postel a figuríny zdravotnických sester. Poslední soubor exponátů pocházel z jesenické nemocnice, kde se podařilo shromáždit starší a často ještě donedávna používané nástroje či vybavení laboratoří, které pomohlo návštěvníkovi uvědomit si rychlé tempo modernizace zdravotnické péče v posledních desetiletích.

Jan Petrásek

Ukončen výzkum hospodářského objektu v městské části Javorník-Podměstí

Na základě neustálého nezákonného narušování území amatérskými hledači pomocí detektorů kovů bylo v roce 2018 Vlastivědným muzeem Jesenicka rozhodnuto o záchranném zjišťovacím archeologickém výzkumu zchátralého průmyslového objektu nacházejícího se cca 2,7 km jihozápadně od centra obce (stavba byla situována nad územím toku Javornického potoka v lokalitě zvané Podměstí). Výzkum byl prováděn

s přestávkami v letech 2018–2022 a zaměřil se pouze na hospodářskou budovu celého průmyslového komplexu, který se skládal ze tří částí: z pily na zpracování dřeva, dané hospodářské budovy a vodní turbíny, která sloužila k výrobě elektrické energie nejen pro tuto pilu, ale zároveň i pro závod firmy Bruno Lux. Ten se nacházel o něco níže a zaměřoval se na výrobu keramické produkce. Úkolem výzkumu bylo zdokumentovat stopy starých antropogenních aktivit a vyzvednout movité archeologické památky.

Katastrální území města je vzhledem k mnoha archeologickým lokalitám na jeho katastru nutně jednoznačně pokládat za „území s archeologickými nálezy“ ve smyslu zákona 20/1987 Sb. Zkoumané stavby však do oblasti tohoto území nezasahovaly a do současné doby zde nebyl proveden žádný archeologický výzkum. Za nejstarší stavbu v této lokalitě lze označit kapli Utrpení Krista, která se nachází na pravé straně silnice z Javorníka směrem na Travnou a je situována cca 50 m nad hospodářskou budovou (o historii objektu více v tomto sborníku). Druhou nejstarší stavbou je vápenná pec, která se nachází na téže straně jako kaple, leží ale o cca 200 m níže. Tato průmyslová stavba se datuje do roku 1833, kdy vznikla na místě starší pece a sloužila až do roku 1900. Ostatní objekty, které byly uvedeny výše, můžeme datovat někam do začátku 20. století. Ukončení jejich provozu pak nastalo po druhé světové válce, kdy se již nepodařilo navázat na průmyslový rozvoj této lokality.

Záchranný zjišťovací výzkum byl proveden formou rekognoskace terénu a následnou preparací, dále kresebnou a fotografickou dokumentací a geodetickým zaměřením zjištěných archeologických situací.

Samotný objekt byl z větší části rozpoznán nad úrovní terénu a rozdělen na dvě části, A1–A3 a B1–B2. I díky provedenému výzkumu si dnes můžeme představit jeho rozložení a funkčnost. V přední části budovy se uprostřed nacházel vchod, následovala podélná chodba vedoucí ke třem původně odděleným prostorám, kde byla umístěna jednotlivá hospodářská zvířata. Dno chodby pokrývaly větší rovné kameny a byl na něm vybudován umělý sklon směrem k Travné (odtok kejdy). V kóji bylo dno vytvořeno z betonového potěru, jednotlivé prostory byly od sebe odděleny cihlovými přepážkami (zachovaly se vždy jen spodní dvě na sebe položené cihly). V levé kóji byl nalezen kamenný žlab, který sloužil ke krmení drobného hospodářského dobytka, ten byl však za několik dní po objevení zcizen. Dvě zbývající kóje původně sloužily taktéž k umístění drobných hospodářských zvířat, přesněji v prostřední části bychom našli kozy (nález řetízku s očkem). Také zde se, díky zachovaným otiskům, kdysi nalézal zabudovaný kamenný žlab. Po nějaké době byly prostřední a pravé prostory zrušeny a z nich vytvořena dílna

(nálezy dílů k turbíně, hřebíky aj.) K osvětlení sloužilo jedno dvoukřídlé okno vybudované ve stěně směrem od Travné (nálezy okenních pantů).

Jednalo se o zadní část budovy, kam se vcházelo z boční strany, tedy od Travné (otvor ve stěně, panty ode dveří), a prostory byly rozděleny na levou a pravou část. Levá sloužila k průchodu a od pravé části byla vždy oddělena vytvořením žlábků na odtok močoviny. Na pravé straně sondy B1 byl nalezen zlomený dlouhý žlab s oky (větší hospodářská zvířata), v sondě B2 pak předměty k domácímu využití (část postele, lampa, láhev od sodovky atd.), tato část tedy sloužila nejen k ustájení dobytka, ale i k odpočinku. V této části sondy byl ve stěně směrem k Javorníku vytvořen další vstup, čímž byl prostor propojen s budovou pily. Stěny pokrývala bílá omítka, která se na několika místech zachovala.

Přestože se nejednalo o archeologický výzkum cenného naleziště, získané poznatky nám doplnily další střípek do průmyslové historie našeho kraje.

Milan Rychlý

Nález fotografie zemřelého javornického stavitele Aloise Utnera

O významné stavitelské rodině Utnerů bylo publikováno již mnoho článků či statí. V souvislosti s novým objevem si krátce připomeňme jednoho z jejích členů. Alois Utner ml. se narodil v Javorníku 23. června 1857, křestní jméno získal po svém otci, tehdy již uznávaném staviteli. Od mládí svému otci vypomáhal a po jeho smrti firmu převzal a dále

rozvíjel. K jeho nejvýznamnějším stavbám patří novostavba javornické nemocnice, škola v Hošticích a na Zálesí, tělocvična školy a renovace klášterní školy v Javorníku, několik mysliven, např. ta na městském pozemku v Javorníku, dále její hospodářská přístavba, řada obchodů ve městě, obytné domy a vily, např. vila Schumacher na Nádražní ulici (dnešní pošta), a řada zemědělských usedlostí v okolí Javorníku. Mimořádně hodnotnou stavbou je pak bezesporu Tančírna (něm. Georgshalle) v Račím údolí, dále stojí za zmínku továrna na výrobu zapalovacích materiálů v Bernarticích či fabrika Dobischek produkující kartonážní výrobky v Javorníku (Nádražní ulici). V letech 1892–1895 vedl Utner přestavbu kostela sv. Vavřince v Bílém Potoku. V roce 1887 si postavil v horní části města, na dnešní ulici Míru, vilu, která sloužila jako rodinné sídlo. Ve štítu budovy či na dveřích verandy se dodnes zachovaly jeho iniciály. Alois Utner ml. zemřel 8. března 1908 ve věku 51 let na infarkt a následně byl pochován v rodinné hrobce v Javorníku.

V dnešní době se již nepředpokládalo, že by bylo možné z pozůstatosti tohoto stavitele něco nalézt, zvláště když jeho rodinné sídlo bylo několikrát opravováno a prohledáno. Naštěstí se tato úvaha ukázala jako mylná. Ke konci roku 2022 probíhalo na půdě tohoto domu instalace nových elektrických rozvodů a při té příležitosti byla za trámem nalezena fotografie v rámu. O tomto nálezu bylo následně informováno VMJ, díky čemuž se nám dostal do sbírek unikátní snímek Aloise Utnera, ležícího v rakvi těsně před pohřbem. V otevřené rakvi spočívá muž v tmavém obleku, s plnovousem, hustým obočím a vysokým čelem. Hlavu má položenou na světlém polštáři s krajkovým okrajem, na hrudi leží dřevěný krucifix s Kristem z barevného kovu. Ruce jsou složeny na těle a v nich vidíme řetízek s křížkem. Rakev světlé

barvy leží přední částí na deskové dřevěné podlaze, zadní na podlaze z kamenných desek (márnice?), z boku vystupují držadla z barevného kovu, podstavce rakve jsou ve tvaru lvích tlap. Za bokem rakve vidíme rostliny v květináčích. Fotografie s mírně šedým nádechem je vložena do pasparty zdobené vegetabilním motivem modré barvy v secesním slohu. Pasparta s fotografií je vložena do profilovaného zdobného rámu zelenkavé barvy (zdobný vnější a vnitřní okraj zlacený) s imitací dřeva a zasklena.

Milan Rychlý

Nová kamenosochařská expozice ve zlatohorském muzeu

Dne 15. listopadu 2022 došlo ke slavnostnímu otevření nové expozice městského muzea ve Zlatých Horách, která se skládá ze dvou částí. Ta první nese název „Stopy jesenických sochařů ve zlatohorském regionu“. Jejím stěžejním exponátem je socha chlapce, kterou v roce 1924 vytvořil jesenický sochař Paul Stadler pro zlatohorské vodoléčebné sanatorium Dr. Schweinburga. Skulptura z hořického pískovce tvořila součást vodního prvku ve vnitřním otevřeném atriu vodoléčebného ústavu. Chlapec stál na podstavci, do kterého byla přivedena voda. Ta vytékala dvěma postranními trubkami (pítky) do kruhové kamenné kašny a sloužila pacientům k osvěžení převážně v letním období. V roce 2016 byl vodní prvek již delší dobu nefunkční a na pískovcové soše chlapce se projevil zub času. Vedení dětské léčebny EDEL se proto rozhodlo věnovat sochařské dílo městskému muzeu ve Zlatých Horách. V roce 2022 v rámci projektu „Nezanikající kulturní bohatství česko-polského příhraničí“ byla skulptura restaurována akademickým sochařem a restaurátorem MgA. Jakubem Gajdou, Ph.D. Na velkoplošném plakátu vedle sochy je zmíněna ostatní Stadlerova tvorba.

Mimo Paula Stadlera je v nové expozici zastoupen akademický sochař Josef Obeth, z jehož ateliéru pochází vystavený mramorový Kristus v oválné kartuši. Ten byl vytvořen pro zlatohorského děkana Vinzenze Braunera pravděpodobně ještě před první světovou válkou. Druhým Obethovým dílem je pak mramorový portrétní reliéf manželů Matternových, pocházející z jejich rodinné hrobky na starém hřbitově, která byla jako ostatní německé hroby zrušena po roce 1983, reliéfní deska se nicméně zachovala. Na velkoplošných plakátech je zvýrazněna ostatní tvorba sochaře Obetha, jakož i fotografie umělcovy návštěvy

Nová expozice zlatohorského muzea (Městské muzeum Zlaté Hory)

Zlatých Hor v roce 1936. Nechybí ani zmínka o třetím jesenickém sochaři Engelbertu Kapsovi, který vytvořil monumentální pomník obětem první světové války na Rejvízu a dvě rodinné hrobky kamenických průmyslníků Försterů na zlatohorském hřbitově.

Druhá část expozice je koncipována jako kamenosochařská dílna a vzdává hold Albertu Försterovi, který roku 1867 ve Zlatých Horách založil kamenickou firmu. Ta se rozrostla na jeden z nejvýznamnějších podniků slezského kamenoprůmyslu a dosáhla proslulosti v celé habsburské monarchii. Firmu postupně rozšiřoval o nové provozy v Ondřejovicích, Mikulovicích a Žulové, dále o lomy v Žulové, Ondřejovicích, Velkých Kuněticích, Dolní Lipové a Supíkovicích. V době největšího rozmachu zaměstnávala stovky dělníků a vyráběla kompletní sortiment kamenického zboží z mramoru a žuly. Založením odborné kamenické školy v Supíkovicích, jakož i jejím provozováním, se Albert Förster postaral o výchovu svých příštích dělníků. Hlavním exponátem v této části je busta Wilhelma Förstera, jediného syna podnikatele Alberta, který se podílel na vedení otcovy kamenické firmy od 80. let 19. století. Busta z carrarského mramoru byla nalezena při povrchových úpravách u městského kluziště v blízkosti tzv. Försterovy vily. Pro účely nové expozice ji rovněž restauroval sochař J. Gajda. Na velkoplošných plakátech je zmíněna existence kamenického podniku v meziválečném období, ale i v dobách socialismu až do ukončení výroby v roce 2017.

Mezi vystavovanými artefakty najde návštěvník původní dřevěné přepravní bedny firmy Albert Förster, které slouží jako vzorníky mramorových dlažebních obkladů. Neméně zajímavým exponátem je nalezená mramorová náhrobní deska hrobu řádových sester ze zrušeného německého hřbitova. Zajímavostí je také železniční mezník z roku 1895. Tyto žulové patníky vyráběla Försterova firma za účelem vytyčení pozemků pro lokálku č. 297 z Mikulovic do Zlatých Hor. Zasluhou Okrašlovacího spolku zlatohorského se začalo v roce 2021 s renovací žulových patníků, které lze spatřit na některých úsecích zmiňované železnice. Z dalších exponátů stojí za zmínku komponenty pro výrobu parapetů či model zlatohorského pomníku obětím první světové války, který byl po roce 1945 odstraněn. V pomyslné dílně nechybí ukázka pozlacení písmen či kamenické nářadí.

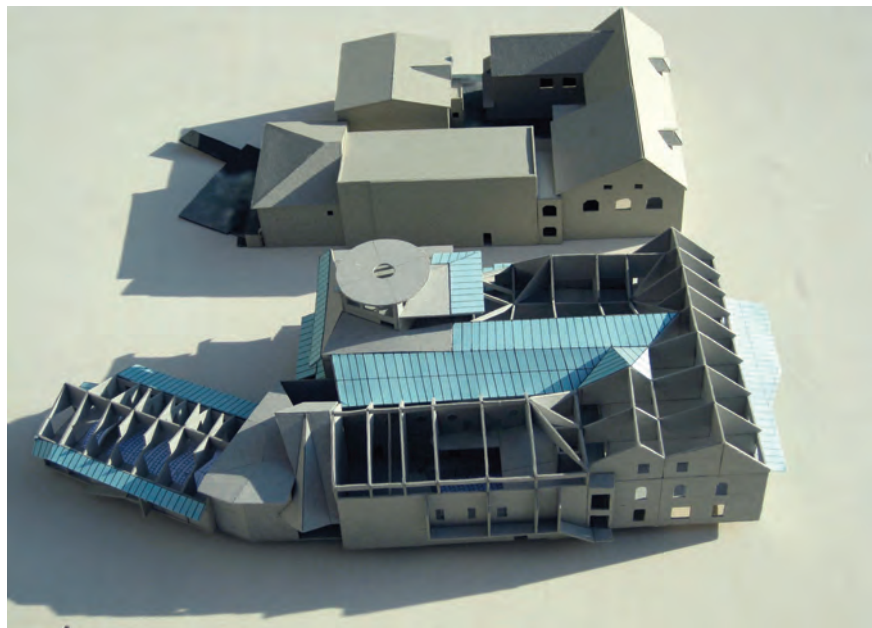
Kamenosochařskou expozici ve zlatohorském muzeu navrhl a realizoval Marian Čep, správce muzea a kronikář města Zlaté Hory.

Marian Čep

Odešel architekt Vlado Milunić, autor nezrealizovaného projektu jesenického multikulturního centra

Dne 17. září 2022 zemřel po dlouhé nemoci ve věku 81 let český architekt chorvatského původu Vlado Milunić, který se do povědomí veřejnosti zapsal jako spoluautor Tančícího domu na pražském Rašínově nábreží (s kanadsko-americkým architektem Frankem Gehrym). Podařilo se jim přes řadu ústrků překonat konzervatismus pohledu na pražskou architekturu a dnes je jejich stavba ikonou Prahy. Najdeme ji dokonce na poštovní známce či pamětní minci.

Milunić se narodil 3. března 1941 v Záhřebu. Od šestnácti let žil v Praze, kam se jeho rodiče přestěhovali z tehdejší Jugoslávie. V letech 1960–1966 studoval architekturu na ČVUT, poté tři roky pracoval v Paříži. V letech 1969–1990 pracoval v pražských ateliérech Gama a Delta. Od roku 1990 měl vlastní Studio VM (volné myšlenky), které se vedle obdobných modernistických staveb zaměřovalo na projektování veřejných a sociálních objektů. Jeden z nich mohl stát i v Jeseníku. Snad větší finanční vklad do této stavby by v budoucnu vyvážilo její renomé. Nestalo se tak. Proto alespoň připomeňme slova, jimiž arch. Milunić obhajoval svou práci na X. svatováclavském setkání v Jeseníku 29. září 2010:

Model nezrealizovaného multikulturního centra v Jeseníku od Vlada Miluniće

Na závěr chci shrnout některé z důvodů, proč má radnice Jeseníku podporovat konverzi divadla na Multikulturní centrum:

1. Zviditelnit město prostřednictvím autentické lokální kultury je tou nejlepší investicí do budoucna. Je to účinná protiváha velmi rozšířeného konsumu globalizační pseudokultury.

2. Je ekonomicky výhodné soustředit v jednom areálu více aktivit kulturní povahy, které nabízí návštěvníkovi větší výběr programu, s tím, že současně jednotlivé aktivity mohou vzájemně inspirovat k ještě lepším výkonům.

3. Výstavba Multikulturního centra by mohla našim potomkům ilustrovat pozitivní změnu směřování naší společnosti po sametové revoluci. Byla by důkazem, že jsme byli schopni vedle nekonečného počtu supermarketů, logistických center, nekonečných ploch kanceláří, dálnic a milionů automobilů se vypnout k výstavbě stavby, která má duchovní rozměr.

Květoslav Growka

Za Petrem Procházkou

Dne 23. října 2022 zemřel po dlouhé nemoci ve věku 59 let Petr Procházka, komunální politik, učitel a ředitel Hotelové školy Vincenze Priessnitzze a Obchodní akademie.

Narodil se 1. května 1963 v Jeseníku. Po maturitě na SOU textilním a dvouleté základní vojenské službě nastoupil na místo instruktora tělesné výchovy na SOU potravinářské. V roce 1992 zakončil dálkové studium učitelství pro obory dějepis – pedagogika na Pedagogické fakultě v Hradci Králové. V letech 1989–1993 učil na Základní škole Nábřežní v Jeseníku. Po krátkém zaměstnání v soukromé firmě se v roce 1995 stal ředitelem Základní školy v Mikulovicích a v roce 2003 se vrátil do Jeseníku na ředitelské místo Hotelové školy.

Ve funkci starosty vedl lázeňské město Jeseník v letech 2006 až 2010, poté dvě funkční období zastával pozici místostarosty. Kromě toho byl více jak jednu dekádu předsedou Euroregionu Praděd a byl členem školského výboru při Olomouckém kraji. K jeho zálibám patřil především sport. V roce 2013 stál u obnovy Závodu míru, který se od té doby jezdí v Jeseníkách jako mistrovství jezdců do 23 let.

Počínaje jeho diplomovou prací, věnovanou českému školství za první republiky na Jesenicku, ho natrvalo zaujala historie. „*Jesenicko je můj domov. Jsem patriot, který zná obě strany hor, i lidi, kteří zde žijí. Vím velmi dobře, že náš kout země byl zejména před druhou světovou válkou, na jejím konci a několik let poté osudem těžce zkoušen a s následky se vyrovnáváme dodnes. Jako historik jsem tu dobu podrobně studoval a podle příběhů skutečných lidí napsal knihu Příběhy z pohraničí,*“ uvedl o knize, kterou mu v roce 2007 vydalo Hnutí Brontosaurus Jeseníky v edici Cesta ke kořenům. Výročí 750 let od první písemné zmínky o městě Frývaldovu (dnešním Jeseníku) v roce 1267 vedlo Petra Procházkou k sestavení obrazové publikaci k této významné události.

Petr Procházka, politik, pedagog a znalec regionální historie (Město Jeseník)

I přes nároky kladené na něj jeho povoláním a politické angažmá nepřestal mít zájem o orální historii jako důležitý zdroj poznání našeho regionu. Nelítostná nemoc však učinila jeho plánům na další knihu vážnou překážku. I přesto však bude mít Petr Procházka nezastupitelné místo v historiografii Jesenicka.

Květoslav Growka

Přečetli jsme za vás

Matěj Matela: Zvoník z Cukmantlu.

Dvacet pozapomenutých osobností předválečných Jeseníků.

Vlastivědné muzeum Jesenicka, Jeseník 2022. 236 s.

Vlastivědné muzeum Jesenicka navázalo na edici Z historie a přírody Jesenicka, která začala představovat veřejnosti slavné osobnosti minulosti našeho kraje bez zatížení ideologiemi a nacionalistickými resentimenty.

Kniha je členěna do několika oddílů. První se věnuje umělcům a zahrnuje sochaře B. Kutzera, malíře A. Schindlera, E. Jettela a F. Quidena, hudebníka E. Schöna Engelsberga a herce R. Rittnera. V druhé části defilují spisovatelé J. Lowag, V. Heeger a M. Jursitzky, u nichž autor vyzdvihuje, byť s kritickým odstupem, především jejich zájem o lidovou tvorbu. Následně v oddíle Lidé hor M. Matela průkopnický pojednal o osobnostech žijících z přírody Jeseníků. Jsou to v první řadě osobnosti spjaté s rozvojem turistiky po roce 1881, kdy byl v Jeseníku založen Moravsko-slezský sudetský horský spolek, „chataři“ R. Grohalová, O. Gutwinski a „Jesenický Rýbrcou“ W. Heinhold.

V kapitole Chlapi v zeleném následují zhora neznámé osobnosti, které tvoří výraznou část náplně Matelovy badatelské práce muzejního etnografa. Doslova jako když člověk luští tajenku, pospojoval střípky z archivních pramenů, dobových novin a časopisů do textů zrcadlících těžký, a přesto působivý život lesníků v Jeseníkách, jakými byli A. Medritzer, H. Pekarek, F. Geissler, F. Růžek a A. Wehrberger. S výsledky jejich lesního hospodaření se prakticky setkáváme dodnes.

Matěj Matela patří ke generaci nezatížené minulostí. Nečiní mu tak potíže vybírat si osudy lidí zcela rozdílných povolání, povah a politických názorů. Spojuje je však ukotvenost ve své převážně slezské domovině ať rodem, či působením. Proto jako „přivažek“ ke knize zvolil tři osobnosti, o nichž platí latinské *Sic transit gloria mundi* (v překladu „Tak přechází sláva světa“). Vidnavský rodák A. Lorenz patří k zakladatelům moderní dětské ortopedie a v roce 1923 byl navržen na Nobelovu cenu. Jeho pamětní desku na vidnavském náměstí lze zhlédnout dodnes. Ze zapomnění se vynořil námořník a rakouský viceadmirál M. Sachs von Hellenau, který pocházel kupodivu ze suchozemské Štítiny a Jeseníku, kde jeho otec působil jako první okresní hejtmán a starosta. Poslední medailon je věnován politikovi A. Kunzovi, jehož přezdívka „Zvoník z Cukmantlu“ dala název celé knize. Křesťanský

politik, poslanec čs. parlamentu a starosta Zlatých Hor nebyl díky protinacistickému smýšlení odsunut a sloužil jako kostelník – pointu jeho příběhu neprozradíme a necháme ji na samotných čtenářích.

(gw)

Kolektiv: Euroregion Praděd. Krása ukrytá ve zříceninách.

Vrbno pod Pradědem – Prudnik 2022. 124 + 130 s.

Česko-polská publikace, se dvěma zrcadlově obrácenými počátky, vydaná z prostředků Evropského fondu pro regionální rozvoj v projektu Překračujeme hranice Euroregionem Praděd, přináší zajímavý pohled na území kdysi jednotného Slezska. Utvářel ho nejen politický vývoj, ale především odpovídal geografickému determinismu. Horská část patřící Jesenicku a Bruntálsku se tak profilovala existencí středověkých převážně ochranných hradů, z nichž do dnešních dob zůstaly jen zříceniny. Kolektiv autorů Vlastivědného muzea Jesenicka zpracoval populárněvědné dějiny hradů Kaltenštejn, Rychleby, Edelštejn, Koberštejn, Freudenštejn a Fürstenwalde, Cvilín, Lobenštejn a Šelenburk, Quinburk a Drachenburk, Fulštejn, Weissenštejn a Rabenštejn, Luginsland (Burkvíz). Menší pozornost byla věnována lokalitám Strálek, Zátor, Adolfovice, Leuchtenštejn, Rešov a Vartnov. Texty doprovázejí kresby rekonstruuující původní podoby hradů, jejich půdorysy a současná fotodokumentace. Historická pojednání jsou doplněna o řadu pověstí, které převyprávěl, resp. dobánil M. Matela.

Nížinná část euroregionu, nyní se nacházející na území Opolského vojvodství, měla zcela odlišný vývoj. Původní středověké fortifikace byly mnohokrát dějinnými katastrofami zpusťošeny, ale stále představovány v rezidenční objekty, naposledy na pohodlná zámecká sídla v duchu historismu 19. století. Marcin Husak provází čtenáře po jednotlivých lokalitách, jimiž jsou Chrzelice, Kopice, Łąka Prudnicka, Przydroże Małe, Rozkochów, Sławięcice, Strzelce Opolskie, Trzebina, Ujazd a strážný hrad Zamkowa Góra. Informace o objektech jsou doplněny o pověsti a osudy některých osobností. Lze si také povšimnout, že ruiny z těchto zámeků udělal často až přechod válečné fronty v roce 1945 a k celkové devastaci přispěl nezáměr o jejich využití v 50. a 60. letech minulého století. Texty do češtiny přeložil J. Radiměřský. K polské části je připojen seznam použitých pramenů a literatury, ovšem pod podivným názvem „legenda“. Kniha, kterou graficky upravil J. Kováč, je vybavena kódy, které je možné si stáhnout. Autoři věří, že se jim podaří zvýšit zájem o oblast, pro niž stále platí latinské pojmenování terra incognita.

(gw)

Ivana Kolářová – Ondřej Kolář: Bouřlivé trojmezí.

Slezsko 1918–1923. Nakladatelství Academia, Praha 2022. 216 s.

Knih naplňuje cíle stanovené v jejím úvodu, který přehledně a srozumitelně vysvětluje specifika jednotlivých územních celků, tj. Západního Slezska, Těšínska a Hlučínska, které nejen v minulosti, ale často i dnes jsou na okraji zájmu centrálně řízeného státu. Autoři pojmenovali obecně problémy tak, aby byly dostupné nejen badatelům-specialistům, studentům historie, regionálním vlastivědcům, ale naopak nejširší veřejnosti mimo zmiňovaná území. Pro tento projekt vytěžili všechen dostupný pramenný materiál. Přistoupili k němu však kriticky s upozorněním na jeho relativitu, např. dobový šovinismus, jenž se týkal všech zainteresovaných národnostních skupin a který vytvořil zátěž v česko-polsko-německých vztazích i pro další léta (1938, 1945).

V první kapitole autoři shrnuli situaci československého bezpečnostního aparátu ve Slezsku po převzetí sledovaných území. Ukázali, jak se odehrávalo ad hoc, často improvizovaně, v politicky chaotickém prostředí, materiálně a sociálně nezabezpečeném. Z tohoto pohledu má předložená práce zásadní význam pro historii vzniku Československé republiky. Např. už jen problematika dobových a současných místních názvů okresu Jeseník (Frývaldov), s nimiž se autoři museli potýkat, protože ve sledovaném období nesly německé názvy a ne všechny obce měly české ekvivalenty, svědčí o složitém přijetí nového státu místními obyvateli.

Následující kapitoly jsou věnovány jednotlivým územním celkům, přičemž se podařilo shrnout nejen vývoj bezpečnostní situace, ale i jejich národnostní, sociální a náboženské odlišnosti. Navíc podali obraz každodennosti života četnictva – ten je zcela odlišný od umělecky podaných „četnických humoresek“, které pronikly do povědomí naší veřejnosti prostřednictvím televize. Střízlivě vylíčili (s vědomím omezenosti výpovědí novinových článků, četnických památníků a obecních kronik) kriminální a politické případy, které četnictvo ve sledovaném období muselo řešit.

Knihu doprovází 21 obrazových příloh, pohříchu jen jediná mapa nezahrnující bohužel okres Jeseník. Zato orientaci čtenáře napomohou stránky věnované významným osobnostem, jmenný rejstřík, seznam použitých místních názvů a seznam zkratk. Ve shodě s území edice Historie vydávané Akademií věd ČR knihu doprovází rozsáhlý seznam pramenů a literatury.

(gw)

Matěj Matela: Fenomén Praděd. Vše, co byste měli znát o nejvyšší hoře Jeseníků. Nakl. CPRESS, Brno 2023.

Pod hlavičkou společnosti Albatros Media a. s. v Praze a za spolupráce Vlastivědného muzea Jesenicka vyšla práce o nejvyšším vrcholu Moravy – a pro mnohé čtenáře překvapivě – i opomíjeného Slezska. Praděd, nejvyšší hora a středobod Jeseníků, leží totiž na rozhraní dvou historických zemí a tří panství. Autor tedy musel obsáhnout značně rozsáhlou historickou materii, doplnit ji o základní přírodovědné vědomosti, které nabízí každý dobrý průvodce, a přitom práci nezahltit nudnou faktografií. Matelovi se podařilo rozsahem i obsahem všechny stránky vyvážit. Jeho čtivé texty, do nichž často sám empiricky vstupuje, doprovází bohaté fotografické přílohy zachycující jak minulost, odehrávající se na Pradědu i v jeho okolí, tak současné dění. A kde autor neměl odkud čerpat, vypomohl si vlastní kresbou.

Dějiny Pradědu jsou spjaty s pastevectvím, lesnictvím a turistikou. Čtenář se o každém tomto fenoménu dozví řadu zajímavostí, z nichž mnohé autor cituje z pověstí, zápisů vandrovníků do hor a z archivních pramenů, např. o autorem znovuobjevené roli lesníků. Na „muže v zeleném“ se váží texty o výsadbě kleče, lovu, těžbě a zpracování dřeva, rovněž pak o sběračích lesních plodů, bylinkářích a kořenářích. Neopomněl ani stará jesenická jídla, likéry Altvater a dodnes oblíbené borůvkové hody. Samostatná kapitola je věnována vzniku o zániku Habsburské věže na Pradědu a jejímu nahrazení moderním vysílačem. Černou kroniku hory vyplňují letecká neštěstí z roku 1926 a 1950. Různorodost přístupu k horám pak přináší kapitola věnovaná osobnostem svázaným s Pradědem a okolím. Přírodovědec Kolenati, mecenáš arcivévoda Evžen, spisovatel Lowag, turista Heinhold, zakladatel horské služby Myšák a vlastivědec Hornišer tvoří jen malý vzorek lidí, kteří se s Jeseníky szili. Obdobně výběrově jsou podány obce a města pod horou. Autor dále čtenáře slovně doprovodí na Praděd z různých směrů a v závěru je neopomene upozornit na jejich osobní zodpovědnost a přístup ke krajině, na nichž záleží budoucnost tohoto magického místa. Kniha, pro svou záměrnou nadčasovost, se může stát dlouholetou průvodkyní návštěvníků Jeseníků. Jediné, co bych jí vytknul, jsou chybějící volné stránky v závěru pro vlastní poznámky a komentáře, k nimž autorův přístup vybízí.

(gw)

„Bilder der Heimat“. Fotografie und Kunst in Heimatzeitschriften. Bernadette Gebhardt (Ed.), Waxmann Verlag, Münster 2022. 256 s.

Sborník č. 25 Institutu für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa přinesl devět studií českých a německých badatelů, kteří

se věnovali fotografickému a výtvarnému zobrazení bývalých německých území na stránkách vlastivědných tiskovin a regionálních novin v časové posloupnosti před a po roce 1945. Najdeme zde různá zobrazení Kladska v jeho kalendářích a dřevoryty umělecké dílny A. Krafta v chebských krajanských publikacích. Nejznámější badatel o historii fotografie P. Scheufler přispěl textem o vývoji fotografie v českých zemích v letech 1839–1918, další článek přibližuje činnost průkopníka fotografování R. Jenatschkeho v severních Čechách. Hořkou pilulkou jsou reportáže německých novinářů, kteří se po deseti letech v roce 1955 podívali do své bývalé vlasti. Snímky zanedbaných měst, ruin atd. nebyly jen prostředkem ideologického zápasu mezi Západem a Východem, jak nám tvrdila socialistická propaganda, ale realitou. O tom vypovídá odborná studie S. Kreisslové, s jakou mírou nostalgie takto hořce dokumentovali svou „vlast“ vysídlení Němci při svých návštěvách Československa.

Redaktorka sborníku Bernadette Gebhardt se věnuje časopisu MMSGV Altvater a jeho umělecké podobě po roce 1949, kdy byl v SRN obnoven. Jeho vizuální stránku stvořil kontinuálně opavský grafik Richard Assmann, který pro jesenické turisty, spisovatele a vydavatele pracoval již ve 30. letech. Autorka to dokládá jeho zachovanou korespondencí s redaktorem Altvateru Franzem Peschlem a zobrazením titulních listů prací vydávaných v 50. letech (Altvater-Kalender, knihy J. Lowaga a V. Heegera). Hans-Werner Retterath se zaměřil na interpretaci zobrazení „sudetoněmeckého“ posvátného místa Vřesová studánka v časopise Altvater po roce 1945. Všechny studie doprovází bohatý seznam literatury, který právě pro badatele o Jeseníkách bude značným přínosem.

(gw)

Michaela Neubauerová: Čarodějnický proces s pastýřovou ženou Barborou Schmiedovou v Jeseníku a Nise roku 1622. Vlastivědné muzeum Jesenicka, Jeseník 2022. 12 s.

Útlá brožura čtvercového formátu vyšla v nákladu pouhých 100 kusů při příležitosti autorčiny přednášky 21. června 2022, v den 400. výročí hanebného soudního procesu s použitím tortury, který odstartoval na Jesenicku vleklé čarodějnické procesy. Čtenáři je co nejpodrobněji předložen výtah z výslechových soudních protokolů, které končí 17. listopadu téhož roku. Vše je bez snahy o senzacechtivost zasazeno do historického rámce, v němž se prolínala křesťanská dogmata, lidové pověry, léčitelství s právními možnostmi světské moci.

(gw)

Piotr Chrobak – Paweł Szymkiewicz: 800 lat Głuchołaz 1222–2022. Urząd Miejski, Głuchołazy 2022. 200 s.

Reprezentativní publikace vydaná Městským úřadem v Głuchołazech v rámci projektu Překračujeme hranice za spolupráce Zlatých Hor, financovaného Evropským fondem pro regionální rozvoj, nabízí čtenářům v polštině, češtině a angličtině historického průvodce městem i pohled na jeho žhavou současnost. Počátky obou měst odstartoval náleží zlata a spory okolo moravsko-slezské hranice, což dokládá publikovaná latinská listina ze sbírky Slezského zemského muzea v Opavě z roku 1283 týkající se rozdělení majetku mezi syny fojta Vitigona a syna podfojta Siegfrieda v překladu P. Konieczného. Autorská dvojice poté předložila stručné dějiny města doprovázené bohatou dokumentací. K nim se řadí vedle fotografií i grafiky, obrazy, mapy a jiné archiválie, či sud a láhev místního pivovaru. Jistě zaujmou záběry na katastrofální povodně v roce 1903 a 1997 a návštěvy prvních dam tehdejších států – německé císařovny Augusty Viktorie a Jolanty Kwaśniewské, manželky polského prezidenta. Druhá polovina knihy je věnována přílohám, v nichž dominují staré pohlednice města ze sbírky J. Kopaczyńskiego. Nejprve vidíme srovnávací záběry s pohlednicemi převážně z počátků 20. století, následují fotografie nejvýraznějších investic v městském organismu, jako městská knihovna, vlakové nádraží, amfiteátr a bazény pro hydroterapii v lázeňském parku, městské hradby, sportovní hala, fotbalový stadion, koupaliště či úprava vody. Další lokality, zejména lázeňský život jsou představeny opět na dobových pohlednicích. Poslední kapitolu tvoří fotografické impresy několika místních fotografů, včetně dnes technicky dokonalých záběrů z dronu, které je možné porovnat i se starými mapami. Kniha má sympatickou grafickou úpravu a bylo možno ji získat bezplatně, což zajisté současných 12 526 obyvatel města vřele uvítalo.

(gw)

Borys Paszkiewicz: Silesiorum moneta, czyli mennictwo śląskie w późnym średniowieczu (1419–1526) z katalogiem monet śląskich, kłodzkich i łużyckich z lat 1327–1526. Bibliotheca Nummaria Leopoldina 3. Warszawa – Wrocław 2021. 466 s.

Třetí kniha edice Bibliotheca Nummaria Leopoldina, vydávané Archeologickým institutem univerzity ve slezské Vratislavi (Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego), je fundamentální prací Prof. Dr hab. Boryse Paszkiewicze přinášející revizi dosavadní numismatické literatury a příspěvkem do monumentální série Medieval European Coinage. Autor hodnotí slezské mincovnictví v nejsložitějším

období, kdy se většina slezských knížectví přiklonila ke Koruně české (1327/1329–1526) s přelomem za husitských válek (1419). Pro kritické posouzení dosavadních názorů mu posloužily stále přístupnější archiválie a hromadné nálezy mincí. Zásadní význam měl rozprášený a rozprodaný depot slezských haléřů a míšeňských grošů z Pichorowic ve svídnickém knížectví, ukrytý cca 1450 a nalezený roku 2015. Autor zaregistroval 571 oboustranných a brakteátových haléřů. Dobrou výpovědní hodnotu má i poklad stovek oboustranných haléřů u Vidnavy ukrytý cca 1437 a nalezený v roce 2017, z nichž bylo podchyceno 53 ks – většinou vratislavských, niských a kladských haléřů.

Autor tak mohl v první kapitole vymezené druhou čtvrtinou 15. století nově posuzovat haléřové ražby linie lehnické (Lehnice, Lubin, Břeh) olešnické (Wołów, Olešnice), vratislavských biskupů v Nise, haléře královských měst (Vratislav, Namysłów, Svídnice), haléře knížectví Minsterberk (Ziębice), Hlohov, Kožuchov, Krosno, Wschowa, Góra a Zaháň. Pozornost věnuje neznámým haléřovým brakteátům s písmenem T. Následuje komentář k haléřům Horního Slezska (Osvětim, Těšín, Ratiboř, Kozlí, Opolí, Głogówek, Opava, Hlubčice). Závěr kapitoly tvoří úvahy nad mincemi sousedních zemí Kladaska a Zhořelce. Detailně popsal roli, jakou sehrál král Zikmund Lucemburský, který poskytoval svým podporovatelům mincovní právo.

Druhá kapitola je věnována mincovním poměrům v letech 1455–1484, době soupeření a de facto dvouvládí Jiřího z Poděbrad (následně Vladislava II. Jagelonského) s Matyášem Korvínem, který se pokusil o neúspěšnou měnovou reformu, výsledkem čehož byly královské vratislavské a krnovské ražby grošů a půlgrošů, svídnické haléře či obnova ražby v Opavě atd. Následující období let 1485–1504 přineslo značné množství haléřů, na nichž se nacházejí písmena (F, G, J, L, M, S) a slezská orlice, které byly v minulosti lokálně i datací určovány víceméně nahodile. Co se týče opavského a krnovského mincování se Paszkiewicz snaží vyřešit záhadné mincování na Cvilíně, přičemž rozlišuje dochovaný materiál k falešnému mincování Kazimíra II. Těšínského a nalezené brakteáty s polovinou prázdného štítu a polovinou orlice, které přisoudil Zikmundovi Jagelonskému (1501–1511).

Závěrečná a nejrozsáhlejší výkladová kapitola posuzuje údobí let 1504–1526, které má zásadní význam pro sjednocení mincovního systému ve Slezsku nacházejícího se mezi třemi zeměmi, kde se těžilo stříbro (Sasko, Čechy, Uhry). Slezské doly ve Zlatých Horách (Zuckmantel) a Zlatém Stoku (Reichenstein) měly pouze lokální význam. V roce 1504 vydal král Vladislav II. Jagelonský listinu, která zaručovala možnost razit groše, denáry a haléře podle váhy a ryzosti kovu mincí vratislavských. Jeho bratr Zikmund, opavský a hlohovský kníže, se klonil

k ražbě grošů podle polského vzoru. Nakonec se v roce 1505 slezská šlechta domluvila na zavedení nové mince, zvané bílý groš. Autor pečlivě charakterizuje bílé groše z jednotlivých mincoven, mj. vratislavského biskupa Jana V. Turza. Shrnuje i poznatky o jeho minci z roku 1508, ražené v Kremnici, která patří k předchůdcům tolaru. Svědčilo to o nemonetárních významech ražby mincí slezskými knížaty, které pro ně byly vyjádřením vládnoucí ideologie, jejich hodnotí, dynastických zájmů a proklamované zbožnosti. Oběh bílých grošů neměl dlouhého trvání, protože mincí, která sjednotila Slezsko, se nečekaně stal půlgroš krále Ludvíka I. ražený ve Svídnici od roku 1517.

Autor upozornil na některé záhady slezských zlatých dukátů. K nim patří antidatování, které uvádí při ražbě dukátu vratislavského biskupa Jana V. Turza z roku 1513, tedy ještě před vydáním císařského privilegia k jeho ražbě z 31. 8. 1515. Borys Paszkiewicz zde předesílá hypotézu o jeho ražbě až v roce následujícím ze zlata vytěženého ve Zlatých Horách a z razidel, jejichž tvůrcem byl rytec z italského města Bologna.

Druhou část knihy tvoří katalog slezských, kladských a lužických mincí z let 1327–1526, v němž najdeme důkladné popisy mincí s uvedením jejich metrologických údajů a fotografií v měřítku 1,5 : 1. Katalog by se měl stát povinnou pomůckou nejen muzejních numismatiků, ale i zpracovatelů aukcí České numismatické společnosti a sběratelské veřejnosti vůbec. Pro upřesnění používaných odkazů na starší literaturu slouží srovnávací tabulky s čísly katalogu (SM). Závěr knihy tvoří anglické resumé, zdroje ilustrací a sbírky, odkud pocházejí, a rozsáhlá bibliografie včetně internetových odkazů.

(gw)

Umělecké památky Moravy a Slezska 3.2. O-P. Bohumil Samek – Kateřina Dolejší (eds.), Academia, Praha 2021. s. 621–1240.

Po mnohaletém čekání se odborná a laická veřejnost dočkala pokračování životaschopného projektu – dvoudílné encyklopedie zahrnující nejprve velká města (Olomouc, Opava, Ostrava) následovaná ve 2. svazku ostatními lokalitami. Našeho Jesenicka se týká pouze jedna z nich, a to Písečná (s. 741–743). Úvod hesla se tradičně skládá z geografického vymezení a historického vzniku místa, zde se odkazujícím na R. Zuberu. Autoři pojednali o kostele Stětí sv. Jana Křtitele s ohledem na jeho vývojová stadia. Při popisu stavby uvádějí pohřební kapli postavenou podle projektu J. Frankeho z 25. 4. 1905, která byla zamýšlena jako památník obětem prusko-rakouské války 1866. Opírají se přitom o plán zachovaný v archivu farnosti, který evidentně (včetně jiných písemností) neodevzdala do Státního okresního archivu v Jeseníku. Překvapivé však je, že B. Samek vůbec nezaznamenal, že se na severní straně kostela,

právě na zdi kaple Božího hrobu, nachází památník prvního padlého vojáka v prusko-rakouské válce z roku 1866 Franze Szökötse.

(gw)

Tereza Klemensová: Zeměpisné názvy v pohraničí po roce 1945 na příkladu okresu Jeseník. Ostravská univerzita – Pavel Mervart, Ostrava 2021. 294 s.

Doktorská disertační práce na Filozofické fakultě Ostravské univerzity získala knižní podobu nejen pro svou exaktnost, kterou ocení pár odborníků, ale především pro praktické využití. Autorka se zaměřila na změnu zeměpisných, původně německých jmen (místních, pomístních, uličních). Podává jejich přehled od nejstarších dob a ověřuje je na starých mapách. Základem práce je shrnutí poválečného odgermanizování (dle Edvarda Beneše), resp. počesťování v letech 1945–1950. Ukazuje na pověřené instituce tímto procesem a jejich záměry, revize jmen a jejich průběh, a to na konkrétním materiálu. Zvláště cenné je zachycení stavu pomístních jmen. Pohled lingvisty na jazykové postupy je doplněn tabulkovými přehledy. Tabulka 1 zahrnuje jména obcí, osad i skupin domů, tab. 2. horských vrcholů, skal, chat a potoků, tab. 3. ulic Frývaldova v porovnání se stavem v letech 1945 a 1946.

Autorka vycházela z archivních pramenů a pestré literatury, proto mohla zpracovat i kapitolu věnovanou anketám a nepřijatým návrhům („... Žukov, Titov a to nejhezčí Stalinov“). Další pasáže se věnují změnám v 60. a 90. letech, kdy se mění urbanonyma – zejména uliční názvy po politických událostech. Pozornost je věnována i nestandardizovaným jménům, přičemž autorka využila jak příkladů z beletrie, tak anket mezi obyvateli. Oč jde, čtenář může pochopit z příkladu, když vám někdo poradil nejkratší cestu z Leninky okolo Hasičáku na Fučík.

Od strany 215 začíná příloha obsahující tabulky, které lze prakticky využít ve školské praxi, či pracovníky samospráv, muzeí a zájemci o jesenickou vlastivědu. Tabulka 7 shrnula místní jména na Jesenicku (první písemná zmínka, stav v roce 1918, 1945, 2016), tabulka 9 analyzuje pomístní jména z oblasti Jeseníku, Lipové-lázní, Rejvízu a Horního a Dolního Údolí, přičemž tam nalezne čtenář i kuriozity typu bouda Tulinka. Tabulky 10 a 11 jsou pak věnovány ulicím Jeseníku a lázeňským budovám. Závěrečná tabulka přináší seznam nestandardizovaných jmen ve zkoumaných lokalitách, tj. jmen pramenů, vil, hostinců, budov, areálů, kopců, skal, pozemků atd.

(gw)

Biografický slovník Slezska a severní Moravy, Supplementum č. 6. Ostrava 2022. 200 s.

Filozofická fakulta Ostravské univerzity vydala v roce 2022 již 6. doplněk populárního a letitého projektu mapujícího nežijící osobnosti ve zmíněném území bez ohledu na předem daná kritéria. Defilují zde lidé různých profesí, konfesí a tvůrčích zaměření z jiné časové éry. Jesenicko je zastoupeno skupinou lékařů, kteří působili v první polovině 20. století v Priessnitzově sanatoriu na Gräfenberku: Emil Adler, Alfred Bartussek, Rudolf Hatschek, Ivan Hummel, Otto Kattinger a Josef Reinhold. Ty doplňují naši současníci: básník a tvůrce pověstí Miroslav Kubíček a iniciátor aktivit česko-německého smíření, kněz Anton Otte. Nejen pro ty, kteří by chtěli do slovníku přispívat, je na konci uveden souhrnný rejstřík sešitů 1–6.

(gw)

Philo vom Walde: Vincenz Priessnitz. Jeho život a působení. Jeseník 2022, 285 s.

Dlouholetý gräfenberský lékař MUDr. Alois Kubík nepolevuje ve své priessnitzovské vášni ani ve vysokém životním věku a s pomocí Společnosti Vincenze Priessnitze vydal dlouho připravovaný překlad jednoho ze stěžejních životopisů zakladatele vodoléčby. Walde, německý spisovatel a básník původem z Horního Slezska, se na rozdíl od tvůrce první Priessnitzovy biografie E. M. Selingera neměl možnost vzhledem ke svému narození (1858) s vodním lékařem osobně setkat, o to více se však ponořil do studia pramenů a dosavadní vodoléčebné literatury, s čímž mu byl notně nápomocen Priessnitzův zeť Johann Ripper. Kniha, vydaná v roce 1898 (nikoliv tedy o rok dříve, jak je zde deklarováno a jak dokazují ilustrace a snímky z tohoto roku převzaté z originálu) a obsahující bezmála stovku kreseb zejména Josefa Dmycha a Karla Goebela, tak nepředstavuje pouhý životopisný nástin Priessnitzova života, ale je zároveň zevrubnou polemikou s několika desítkami hydroterapeutů. Čtenáři a badateli tímto Walde výrazně ulehčuje práci a shromažďuje výpovědi velkého počtu vodoléčebné literatury z 19. století. Český překlad zásluhou doktora Kubíka tak splácí českému publiku více než stoletý dluh. V této souvislosti však poněkud zamrzí, že kniha postrádá schopného editora (dle tiráže vlastně žádného). Hned na první pohled zaujme absence jakékoliv předmluvy či doslovu, která by původní dílo a jeho autora představila a zasadila do souvislostí. Zároveň by text překladu (a Kubíkovy vysvětlivky pod čarou) mohl dojít podoby postrádající drobné nepřesnosti a sjednocené podoby jmen a názvů. Nebylo by však vhodné tyto nepříteliš velké nedostatky

klást na bedra samotného doktora Kubíka, tomu naopak patří velké díky a uznání za namáhavou práci a přání dalších tvůrčích a životních sil.

(jp)

Kolektiv: Čti Rychleby & Králický Sněžník. Jeseník 2022. 144 s.

„Čti Rychleby a Králický Sněžník!“ nabádá nás barevná velkoformátová encyklopedie zcela v duchu moderní posedlosti imperativem (žij Brno, běhej lesy, ochutnej Moravu...). Spíše než jako rozkaz bychom však měli název brát jako výzvu k dobrodružné a mnohdy objevné cestě po přírodních krásách a historických zajímavostech „zapomenutého“ regionu. Čtenářům se představuje v pořadí již druhý netradiční průvodce po moravsko-slezských horských a podhorských oblastech na česko-polském pomezí z dílny autorského kolektivu pod vedením Lukáše Abta. Po Jeseníkách jsou tak Rychlebské hory a Králický Sněžník další součástí Jesenické oblasti Krkonoško-jesenické (Sudetské) subprovincie, které se dostává pozornosti.

Stejně jako v případě knihy „Čti Jeseníky“ zaujmou i „Rychleby“ především svým neotřelým grafickým zpracováním. Fotografie z počátku minulého století, staré pohlednice a obrázky ve formě koláží doplněných až komiksovými prvky zde nepředstavují jen povinný doprovod k textům, ale spolu s nimi vytváří specifickou krajinu, do níž čtenář vstupuje a kterou se s pomocí nejrůznějších návodných značek učí „číst“. Autoři se drželi již osvědčeného konceptu – encyklopedii opět rozdělili na kapitoly věnované menším geografickým celkům (horám, vrchům, údolím, osadám a dalším) a mezi takto vytvořené oddíly vkládali exkurzy zaměřené na kulturně-historická specifika a zajímavosti regionu. Po úvodních kapitolách shrnujících historický vývoj oblasti i jejího pojmenování a základní geologické charakteristice (s. 6–11) následují dva větší oddíly – označené jako „Mapa severovýchod“ (s. 12–97) a „Mapa severozápad“ (s. 98–137) – rozčleněné na části podle zmíněného geografického klíče. První oddíl sleduje východní úbočí obou pohoří, tedy převážně tu část, která po zlomových válkách o rakouské dědictví v první polovině 18. století připadla nejprve Rakousku, později Rakousku-Uhersku a nakonec Československému státu. Druhý oddíl se věnuje pruské, respektive polské straně.

Každá z téměř čtyř desítek kapitol, nebo lépe – s ohledem deklarovaný formát encyklopedie – každé z hesel si všímá nejen historického vývoje a přírodního bohatství dané lokality, ale především stop lidské činnosti v ní, ať už těch dodnes viditelných, nebo takových, které zahladil proud času někdy notně přiživený obyčejnou lhostejností. Vedle dnes zaniklé Lichtenštejnovy chaty pod vrcholem Králického Sněžníku či nedávno zrekonstruované Tančírny v Račím údolí se tak představují také například

osudy obyvatel osady „Peklo“ v čele se svérázným řezníkem Franzem Wernerem nebo nešťastný konec dozorce finanční stráže Stanislava Majzlíka zastřeleného v září 1938 v Nových Vilémovicích. Většina hesel nepřesahuje svým rozsahem limit velkoformátové dvoustrany. Najdou se ale i taková, jimž autoři vzhledem k množství informací i dochovaného obrazového materiálu věnovali i dvakrát nebo třikrát tolik prostoru (již zmíněné Račí údolí nebo například Studniční vrch).

Zastavme se na chvíli u asi desítky exkurzů, které strukturují oba hlavní oddíly. Tematicky se orientují na podobné fenomény, jako tomu bylo v případě „Jeseníků“. I zde totiž najdeme dvoustranu věnovanou místním legendám a mýtům nebo lesnictví, ochraně přírodního bohatství a lovu, respektive pytláctví. Mezi nejzajímavější témata, a to jak z pohledu návštěvníka, tak současného obyvatele regionu, jistě patří zaniklá lidská sídla (v této souvislosti připomeňme např. úspěšnou realizaci naučné stezky zaniklou osadou Josefová nedaleko Branné) a zvyklosti spojené s rituály a slavnostmi, jejichž znalost upadla v zapomnění společně s násilným přetržením kulturního vývoje po druhé světové válce. Na troskách předválečné tradice potom vyrůstá pracně budovaná nová regionální identita ovlivněná působením poválečného režimu i „divokými“ devadesátými lety minulého století, která nalézá své vyjádření např. v projevech tzv. Land artu, jehož „rychlebské“ příklady najde čtenář ve stejnojmenné kapitole. Na konec práce autoři zařadili exkurz o filmových místech a představili známé i méně známé filmařské lokality spojené s populárními filmy a seriály z dob dávno minulých i nedávných. Připomněli tak například, že záběry z okolí Králického Sněžníku se objevily v kdysi populárním polském seriálu Čtyři z tanku a pes nebo ve filmových adaptacích několika děl Vladimíra Kőrnera. Střípky zajímavostí, které se do specificky tematicky zaměřených exkurzů už nevešly, najde čtenář shrnuty v závěrečné části encyklopedie.

Publikace mohla vzniknout díky finanční podpoře sponzorů z řad organizací i dobrovolných dárců, kteří přispívali prostřednictvím platformy Donio. Na vzniku encyklopedie se jich touto formou podílely bezmála tři stovky. Za úspěchem projektu jistě stojí i fakt, že stejně jako v případě „Jeseníků“ i nyní autoři přislíbili vrátit třetinu vybraných prostředků zpět přírodě. Dodejme, že v případě prvního projektu má tato iniciativa už hmatatelné výsledky (např. oprava Jelení studánky u Karlovic nebo obnova tzv. Pannewitzova pramene).

A jak si stojí nově vydaná publikace ve srovnání s první „jesenicou“ encyklopedií? Jak už bylo zmíněno, v mnoha ohledech na ni „Rychleby“ navazují. Sami autoři knihu deklarují jako „sesterskou“ publikaci a v apelu na přispěvatele přímo cílili na ty, kteří už první knihu vlastnili. I proto snad ve druhé encyklopedii chybí na předešlý návod, jak

text prostoupený obrázky, ilustracemi a nejrůznějšími značkami číst. Pro čtenáře, který by se s podobným formátem setkal poprvé, to může představovat problém. Zde však sami autoři nabízí jednoduché řešení. Za zlevněnou cenu si lze na webu projektu pořídit obě encyklopedie najednou. Podobně může představovat problém absence zasazení zmínovaných lokalit do přehlednější mapy, a to zejména pro někoho, kdo se v regionu vyskytnul poprvé. Kniha sice není klasickým turistickým průvodcem, to není jejím primárním cílem, oblíbenou mapovou aplikaci si je ale při jejím čtení nucen alespoň jednou otevřít i zkušený a s regionem obeznámený návštěvník hor.

I z volby způsobu, jakým se mnohdy dosud nikdy nepublikované materiály rozhodli autoři prezentovat, je na první pohled patrné, že jim nechybí smysl pro humor a nadsázku. (Kdo by o tom snad pochyboval, necht' věnuje pozornost zadní straně přebalu knihy.) Vtipně a možná ještě vkusněji, než tomu bylo v případě „Čti Jeseníky“, se jim daří glosovat situace zachycené na dobových fotografiích a narušovat tak posvátnou aureolu starých dobrých časů. Nebojí se přitom ani otevírat závažná témata. Už první encyklopedie otevřeně refletovala komplikovanou minulost regionu a problematiku kulturní paměti nebo jejího úmyslného zamlžování. „Rychleby“ se angažovaně pouští i do aktuálnějších témat. U hesla Dolní Morava čtenář například narazí na mistrně graficky vyjádřené stanovisko autorů k deklarovanému uplatňování politiky udržitelného cestovního ruchu, která v případě zmíněné lokality zůstává na hony vzdálena realitě. Upozornují tak na to, že umění číst krajinu vyžaduje schopnost jí porozumět spolu se všemi negativy i pozitivy, která to s sebou přináší.

Společně s vydáním první knihy netradičního formátu, charakteru a příznejme si, i obsahu vyvstala otázka, zda si tento typ literatury najde své čtenáře, respektive jaké cílové skupiny jsou autoři schopni oslovit. Těžko říct, zda se naplnily představy, které stály u zrodu „Čti Jeseníky“, např. že bude práce sloužit jako pomůcka v oblasti vzdělávání. Opětovný úspěch crowdfundingové kampaně a nová encyklopedie „Čti Rychleby a Králický Sněžník“ ale dokazují, že zájemců o originální pojetí málo známých kapitol naší (středoevropské, slezské a severomoravské...) historie je celá řada. Ať už člověk patří mezi nadšené obdivovatele barevných koláží prostoupených svébytným humorem, volí raději klasičtější formu popularizační literatury, nebo jen rád objevuje zajímavá místa, kudy „kráčely dějiny“, Rychleby a Králický Sněžník určitě stojí za přečtení.

Hana Komárková

Jesenicko na stránkách periodik

JESENÍKY RYCHLEBSKÉ HORY

Časopis vydávaný spolkem Erebia v Horní Lipové pokračuje v každoroční přípravě dvou čísel. V roce 2021 vyšlo sedmé číslo uvozené na titulu obrazem malíře Adama Kašpara – rozhovor s ním připravil P. Zobač. S historickým příspěvkem o starých jesenických dřevařích přišel M. Matela. J. Glonek představuje Jeseníky na nejstarších mapách do roku 1720 a P. Macháček ve volném seriálu o zaniklých osadách pojednal o Kamenné (Steingrund) v Rychlebských horách. Příspěvky z přírodních věd jsou natolik pestré, že upozorníme pouze na článek o rostlině Lomikámen trojprstý šířící se po železnici! Vydání 8/2021 je cíleno na Mezinárodní rok jeskyní a krasu, J. Šafář nás proto seznamuje s ne-topýry, kteří obývají jeskyně na Jesenicku. L. Bureš pak vysvětluje nejednu nejasnost o „jedlosti“ jedovatých rostlin ve Velké kotlině. Do čísla přispěli též badatelé o Rýmařovsku (kaple v Lipkách, hrabě Harrach, Alfrédova chata). O zdaleka nejaktivnějším členu předválečné turistiky v Jeseníkách Wilhelmu Heinoldovi napsal M. Matela. Pár střípků z dějin kolonie Růženec (Rosenkranz) dodal L. Abt.

Pod pořadovým číslem 9/2022 se na titulu časopisu vyjímá zvonek vousatý, který předznamenává několik článků o flóře Jeseníků, mezi něž patří parazitická rostlina záraza síťnatá, sleziník netíkovitý a vycpálka okrouhlá. Aby to nebylo Paní Fauně líto, čtenář zde najde příspěvky o tesaříku javorovém a okáči rudopásném. Geolog M. Hanáček popisuje stoletý vývoj staré kaolínové jámy u Vidnavy a asi každého zaujme snímek fosilie dovlčené na Vidnavsko ledovcem. M. Matela podává portrét osobnosti vrchního biskupského lesmistra Julia Micklitze. Velkým přínosem čísla je stať Z. Jordanové o lichtenštejnských loveckých chatách. Závěr časopisu patří demytizujícímu článku J. Petráska pojednávajícímu o tom, jakým způsobem přišel Vincenz Priessnitz na myšlenku léčit studenou vodou.

KROK

Čtvrtletník Kulturní revue Olomouckého kraje se v čísle 1/2022 vydal ke hvězdám a s ním i badatelé z Jesenicka. P. Macháček přiblížil životní osudy nadšeného hvězdáře Vladimíra Petřkovského, jenž roku 1965 stál u založení jesenické hvězdárny. B. Tinzová se věnovala významnému astronomovi Edmundu Weissovi, rodákovi z Jeseníku a mimo jiné promotoru T. G. Masaryka. Číslo poskytlo prostor i M. Neubauerové, která v sekci Varia pojednala o poutních místech na

Jesenicku. Druhé číslo svým tematickým zaměřením na lesy a lesnictví poskytlo prostor zejména M. Matelovi, který přispěl dvěma články – nejprve se zepsal o jesenických pytlácích v dobách c. k. monarchie, v druhém textu pak představil životní osudy biskupského lesmistra Johanna Nepomuka Peschkeho. Literární teoretik František Všetička číslo doplnil kratším medailonkem regionálního spisovatele Vladislava Hanáka z Karlovic. V čísle 3/2022, jehož tématem se stala Krása zašlého průmyslu, Jesenicko pochopitelně nemohlo chybět. K. Growka zavedl čtenáře k zaniklé mikulovické firmě Volpini, jež zásobovala islámské země fezy, typickými pokrývkami hlavy, a P. Macháček zacítil na historii galanterního závodu Gala Hukovice. Sekce Varia pak přinesla rozhovor s vedoucí knihovny v Jeseníku Evou Pavlíčkovou. V posledním čísle, zaměřeném na místa Olomouckého kraje, která se stala dějištěm významných literárních děl, publikoval J. Petrásek studii zabývající se stereotypním obrazem Jesenicka v populárním komiksovém díle o fiktivním nádražákově Aloisi Nebelovi. M. Matela a P. Macháček spojili své síly a rozebrali – literárně i historicky – kdysi oblíbenou knihu Oldřicha Šuleře *Letopisy v žule* tematizující prostředí jesenických kameníků meziválečného období. Znamé dílo *Poslední vlak z Frývaldova* pak zaznělo v textu K. Growky, jež se ale zaměřil zejména na životní osudy posledního meziválečného pošťáka Františka Vaďury.

Naše město

Pravidelné perličky z vod regionální vlastivědy nevynechal měsíční zpravodaj města Jeseník ani v roce 2022. M. Matela v lednu připomněl 100. výročí smrti významného rakouského lesníka Theodora Micklitze, jež vyrostl v Jeseníku. Ještě než byla zbořena budova bývalé mateřské školy a jeslí Pod Chlumem, pojednal o historii tohoto zařízení P. Macháček (č. 2). Březnové číslo obohatil J. Petrásek článkem o nově objevené fotografii zachycující potomky V. Priessnitze při slavnostním odhalení jeho pomníku ve Vídni. O ptáku skorci vodním, vyskytujícím se u řeky Bělé, napsala L. Slezáková (č. 4), M. Rychlý na příkladu dochované pracovní části staré lopaty vylíčil útrapy regionu za druhé světové války (č. 5), M. Matela vzpomněl 130 let od chvíle, kdy Jeseník poctil návštěvou arcivévoda Evžen Habsburský (č. 6). Červencové číslo patřilo P. Macháčkově a jeho textu o historii vojenského fotbalu v Jeseníku. Tentýž autor spolu s P. Rušarem pak v č. 8 připomněl ničivé povodně roku 1997. P. Rušar v září tematicky navázal článkem o rozmarech jesenického počasí. M. Paľas, student UK v Praze, se věnoval jesenickým ostrostřelcům (č. 10), M. Hanáček rozvedl významná výročí regionální muzejní geologie (č. 11)

a v prosinci M. Rušarová publikovala zamyšlení o tom, zdali antický učelec Ptolemaios znal Jeseníky.

Časopis Slezského zemského muzea

V čísle 2/2021, které vyšlo se zpožděním jednoho roku, publikoval P. Žurek studii, v níž se věnoval sakrálním památkám v Horním Údolí. Pro číslo 1/2022 sepsal M. Matela rozsáhlý text věnující se osobě hubertovského lesmistra Řádu německých rytířů Adolfa Wehrbergera, nazývaného svými současníky „otec kleče a limby na Pradědu“. S. Pracná pak přispěla pojednáním o německojazyčných divadelních společnostech ve Slezsku počátkem 20. století.

Poslední tři čísla tohoto periodika přinesla monumentální architektonickou studii R. Šreka, který erudovaně a podrobně popsal stavební rozvoj lázní v Karlově Studánce od poloviny 19. století do počátku století následujícího.

Vlastivědný věstník moravský

V čísle 3–4 publikovali Jiří J. Hudeček a Petr Hudeček studii o úmrtí husara rakouské armády Ference L. Szökötse u Písečné. V textu se pokusili o určení přesné lokace, kde měl být první padlý prusko-rakouské války zabit.

Vlastivědné listy Slezska

Pro sešit 1–2/2022 sepsal autorský tandem I. Kolářová a O. Kolář článek o pašeráctví ve Slezsku, v němž se věnují rovněž Jeseníku. K. Growka přispěl medailonem malíře Richarda Assmanna, který propadl Jeseníkům – naturalisticky zpodobňoval nejen notoricky známé lokality, jako např. Praděd či Vřesovou studánku, ale rovněž zadumaná lesní zákoutí, zvěř nebo chudá obydlí horalů. Osudy dalšího z regionálních výtvarníků a milovníků jeseníckých hor, Adolfa Zdrázily, přiblížila J. Knapíková. M. Matela pojednal o významném slezském politikovi za německé agrárníky a odpůrci nacismu Ottovi Halkem. I. Kolářová pak pozvala čtenáře na prohlídku Městského muzea Javorník a K. Growka k četbě nové publikace *Zvoník z Cukmantlu*.

Slezský sborník

Již 120. ročník periodika vydávaného Slezským zemským muzeem v Opavě přinesl v 1. čísle ročníku 2022 rozsáhlou studii Ondřeje

Koláře *Henleinovské povstání na Jesenicku v září 1938 optikou československého vyšetřování*. Autor navazuje na výsledky bádání od 80. let 20. století a na základě komparace s údaji z Mimořádného lidového soudu v Opavě upřesňuje faktografické údaje o ozbrojených střetech na Javornicku, v prostoru Vidnavy a Velké Kraše, Zlatých Hor a věnuje se i vraždě Stanislava Majzlíka v Nových Vilémovicích. S kritickým přístupem pak na základě soudních výpovědí analyzuje podíl jednotlivých aktérů povstání, jimž byla prozatím věnována menší pozornost – na rozdíl od obětí z řad československých ozbrojených sil. Vyznění statě má i politologický rozměr, protože ukazuje, jak bylo henleinovské povstání heroicky interpretováno v Sudetech po nacistickém záboru a následně po válce se jeho účastníci před soudem snažili svou vinu bagatelizovat. Kromě drobných překlepů, např. Artur Mihler namísto Michler, zaráží u renomovaného sborníku citační úzus: proč jsou články publikované v periodických vydávaných jesenickým muzeem a archivem (Hradilové „*Domů do Říše!*“ a Rychlého *Jaroslav Karban*) odkazovány na jejich digitální, tedy pro budoucí bádání časově omezenou stopu?

V části sborníku věnovanému recenzím je pochvalně zmíněna práce Pavla Macháčka z edice *Zmizelé Jesenicko* 2. díl: *Téměř zaniklé osady*.

Střední Morava

Vlastivědná revue vydávaná olomouckým nakladatelstvím Memoria, mj. za podpory Zemského archivu v Opavě, ve svém jubilejním 50. čísle roku 2020 přinesla z pera Jiřího Karla příznivou recenzi vlastivědného sborníku *Jesenicko*, svazek 21. Článek Marie Dokoupilové *Chvála korespondence* se věnuje obsahu dopisů básníka Jiřího Wolкера, které nám podávají chronologický přehled navštívených míst. V roce 1913 strávil prázdniny v německé učitelské rodině Dominika Kaspera v Šumperku. Chodil s ním a jeho pěti syny na výlety a společně navštívili i právě dostavěnou rozhlednu na Pradědu. Z výletu se zachoval vzácný snímek, který vidíme v příloze článku na straně 40.

Altvater

V roce 2022 vyjádřil Moravsko-slezský sudetský horský spolek ústy svého předsedy Günthera Bucka prosbu, zdali by ve svém periodiku mohl (vedle obligátních příspěvků M. Mately) uveřejnit také německé překlady článků jesenických vlastivědců, které se objevily ve svatovávskyém sborníku 2021 na téma *Paměť jesenických hor*. V prvním čísle ještě „horské“ příspěvky nezazněly (G. Buck připomenul zesnulého Antona Otteho a M. Matela připojil medailonek jesenického rodáka

Sigmunda Heina, vojáka, jenž veškerý svůj čas věnoval studiu motýlů), nicméně již ve 2. čísle se čtenáři díky textu M. Neubauerové dozvěděli o činnosti javornické sekce MSSGV v letech 1887–1945, která měla zásadní podíl na zpřístupnění Rychlebských hor turistům. V téže čísle M. Matela povyprávěl o tragickém osudu mikulovického nadlesního Oskara Leischnera, zabitého v létě roku 1914 pytlákem. Pro číslo 3 připravil K. Growka text o obrazu turistiky na drobné plastice, tedy nejruznějších štítcích a odznacích. Ročník pak ve 4. čísle uzavřela Zdeňka Jordanová článkem o loveckých chatách jesenických hor, jimiž se dlouhodobě zabývá.

Moravský senior

Dubnové číslo 2022 magazínu pro seniory Olomouckého kraje přineslo vyprávění Milušky Ottové, rozené Novákové, která se narodila v roce 1943 v Ostravě do česko-židovské rodiny. Sice všechny útrapy zná z vyprávění, hlavně od starší sestry Ruth, lékařky z Jeseníku, ale i tak to poznamenalo její dětskou duši. Rodiče válku přežili a přestěhovali se do Jeseníku, v roce 1978 odtud Miluška odešla s manželem do Olomouce, kde je dodnes činná v Čs. svazu bojovníků za svobodu.

Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci

V sešitu věnovanému společenským vědám č. 318/2019 pokračuje pátou částí galerie vojenských velitelů obrany Olomouce za pruského obléhání města roku 1758 z pera prof. Jiřího Fialy a Haralda Skaly. Vzhledem k tomu, že dlouholeté prusko-rakouské války se odehrávaly i na slezském teritoriu, není divu, že zde najdeme účastníky zde proběhlých bitev. K nim patřil generálmajor Karl Ludwig hrabě Lanjus von Wellenburg (1720–1780), který za sedmileté války bojoval ve Slezsku (Svídnice 1757) a na Moravě (Horní Loděnice 1758). Podle zprávy v Gazette de Cologne 1. 10. 1762 hraničářský pluk plk. hrabě Lanjuse, ležící v obci Heřmanovice na Bruntálsku, protiútokem rozdrtil u Písečné z nízké pevnosti postupující pruský sbor generála Le Granda. Zabili 2 pruské důstojníky a 121 řadových vojáků, 103 jich zajali, ukřižovali dvě děla a mnoho povozů. Sami ztratili jednoho důstojníka, sedm mužů a 40 jich bylo raněno. Hrabě Lanjus byl za své válečné zásluhy 11. listopadu 1763 vyznamenán rytířským křížem Vojenského řádu Marie Terezie. Článek doplňuje fotografie obrazu vyznamenaného (série obrazů nositelů MTO se nachází v Tereziánské vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě). Zde však dochází k určitému rozporu, který by mohli zájemci o vojenskou historii objasnit. Kromě špatné popisky

– hrabě Lanjus má v knoflíkové dírcce uniformy zavěšen rytířský, nikoli komandéřský kříž Vojenského řádu Marie Terezie (autory zjevně mate typicky barokně rozvlátá mašle doplňující řádovou stuhu, což byla vysloveně módní záležitost)
– je na obraze vedle řádového odznaku uvedeno místo bitvy, za niž řád obdržel: SAUBSDORF 12/9 1762. Tedy Supíkovice a nikoli Písečná (Sandhübel). Je evidentní, že někde došlo k záměně názvů obcí.

Sborník Státního okresního archivu Znojmo

Do sborníku znojemského archivu přispěl M. Matela studií o zlatohorském lesmistru Josefu Buschekovi (1826–1888), který se narodil v Jevišovicích, kde jeho otec pracoval jako hajný ve službách šlechtického rodu Ugartů. Proslulost napříč monarchií si Buschek získal roku 1855 svým dílem, v němž objemové tabulky, pomocí nichž se určuje objem neporažených stromů, převedl z měr bavorských na rakouské, čímž usnadnil práci tisícům svých kolegů. V roce 1867 přesídlil s manželkou do Zlatých Hor, kde z pozice správce třetiny biskupských lesů na Jesenicku jednadvaacet let pečoval o zdejší porosty a zapojil se do celé řady spolkových aktivit.

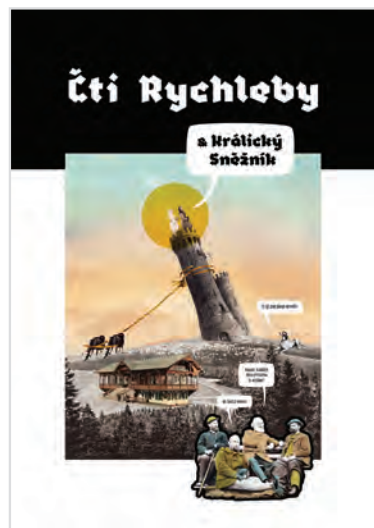
Notatnik Skansenowski. Rocznik Muzeum Wsi Opolskiej

Aktuální číslo časopisu opolského muzea posloužilo z části jako platforma pro vydání příspěvků z konference Dziedzictwo niematerialne Śląska Opolskiego i okolic Bruntala, která se odehrála 18. září 2021. Českou stranu na akci zastupovali Mária Kudelová ze šumperského muzea a Jan Petrásek z VMJ, který návštěvníkům, resp. čtenářům, představil vodoléčbu Vincenze Priessnitze s pokusem zasadit její počátky, a zejména pak následnou tradici, do kontextu (stále trvajících) nemateriální dědictví jesenické kultury.

Zaznamenáno na okraj

O Jesenicku píší studenti diplomové práce, které však unikají naší pozornosti. Na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity byla v roce 2019 obhájena magisterská diplomová práce Patrika Danička *Osobnost Ctibora Nováka a jeho odbojová činnost*, která se opírá o archivní prameny bezpečnostních složek. Jeho operační rádius na Jesenicku je v nich zachycen velmi skromně, protože nebyl prozatím využit archivní materiál uložený v SOkA Jeseník. • Petra Malinková obhájila v roce 2022 bakalářskou práci v oboru Knihovnictví na Slezské univerzitě v Opavě pod názvem *Řek mezi rejvízskými pověstmi aneb Životní odysea, literární přínos a inspirace Sotirise Joanidise*. Po nezbytném historickém úvodu o příchodu řecké menšiny do Československa následuje otevřený polostrukturovaný rozhovor s Apostolem Joanidisem, spisovatelovým synem. • O činnosti řecké

menšiny, umístěné státem do vesnic kolem Jeseníku, Krnova a Žamberku, její problematické integraci a doktrinaci stalinismem napsal článek *Československo, země azylu* šéfredaktor revue Paměť a dějiny Petr Zídek v novinách *Právo* 1. října 2022. • Říjnové vydání novin Olomoucký kraj přineslo v tradiční rubrice Paměť národa medailonek disidenta Oldřicha Kučery, který z Polska přes Biskupskou kupu u Zlatých Hor pašoval zakázanou katolickou literaturu. • Noviny 5 plus 2 Olomoucký kraj přinesly 13. 1. 2023 článek *Nález století prověřili vědci, vystavili jej také v Javorníku*, který se týká pozoruhodného „houbařského“ nálezu bronzového meče z doby 1300 let př. n. l. u Staré Červené Vody.

Autoři tohoto čísla

Mgr. Bohumila Tinzová,
archivářka v. v.

Mgr. Vladan Hanulík, Ph.D.,
Univerzita Pardubice,
Ústav historických věd.

Mgr. Matěj Matela,
etnograf VMJ.

Mgr. Jiří Glonek,
Vědecká knihovna v Olomouci.

Mgr. Michal Kubica, Ph.D.,
Archiv města Ostravy.

Marek Palys,
student Univerzity Karlovy.

Prof. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D.,
Slezské zemské muzeum v Opavě,
Oddělení historického výzkumu –
Slezský ústav.

Bc. Kamil Tomášek,
historik VMJ.

Mgr. Ludmila Slezáková,
biolog VMJ.

Johana Šopáková,
studentka ZŠ Englišova Opava.

Tereza Šopáková,
studentka ZŠ Englišova Opava.

Tereza Harazínová,
studentka Gymnázia Jeseník.

Violeta Honišová,
studentka Gymnázia Jeseník.

Eliška Podešvová,
studentka Gymnázia Jeseník.

Eliška Vašíčková,
studentka Gymnázia Jeseník.

Mgr. Martin Starý,
externí spolupracovník VMJ.

Bc. Ivana Stará,
externí spolupracovnice VMJ.

Kristián Hubatka,
student GPOA Znojmo.

Barbora Jakubů,
studentka Gymnázia Boskovice.

Jana Hamplová,
studentka Gymnázia Jaroslava
Vrchlického v Klatovech.

Ren Starých,
student Gymnázia Turnov.

PhDr. Jiří Úlovec,
Ministerstvo vnitra ČR, odbor
archivní správy a spisové služby.

Mgr. Květoslav Growka,
archivář v. v.

Ing. Milan Palák,
Společnost Beno Blachuta, Ostrava.

Mgr. Milan Rychlý,
archeolog VMJ.

Mgr. Jan Petrásek,
historik VMJ.

Mgr. Olga Halášová, Ph.D.,
Univerzita Palackého v Olomouci,
Fakulta tělesné kultury.

Mgr. Pavel Rušar,
ředitel VMJ.

Mgr. Kateřina Jurková,
vedoucí SOkA Jeseník.

Mgr. Michaela Neubauerová,
archivářka SOkA Jeseník.

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.,
Slezské zemské muzeum v Opavě,
vedoucí Oddělení historického
výzkumu – Slezský ústav.

Marian Čep,
vedoucí Městského muzea Zlaté
Hory.

Mgr. Hana Komárková, Ph.D.,
Slezská univerzita,
Ústav historických věd.

jesenicko vlastivědný sborník

svazek 24

Jeseník 2023

Redakční rada:

Mgr. Matěj Matela (*výkonný redaktor*), PhDr. Karel Müller, Mgr. Pavel Rušar,
prof. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D., Mgr. Bohumila Tinzová, Mgr. Květoslav Growka

Nakladatel:

Vlastivědné muzeum Jesenicka

Vydávají:

Vlastivědné muzeum Jesenicka

(*Zámecké nám. 1, 79001 Jeseník, tel. 606 787 371, muzeumjesenik.cz,*

e-mail: sekretariat@muzeumjesenik.cz)

Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Jeseník

(*Tovární 18, 79001 Jeseník, tel. 584 411 710, www.archives.cz/jesenik,*

e-mail: podatelna@je.archives.cz)

Návrh grafické podoby periodika:

Filip Raif

Grafická úprava:

Barbora Bašičová

Tisk:

Tiskárna Lelka, s. r. o., Dolní Bojanovice

Náklad:

160 ks

ISBN 978-80-87496-28-2 (Vlastivědné muzeum Jesenicka)

ISBN 978-80-87632-94-9 (Zemský archiv v Opavě)

ISSN 1213-0192